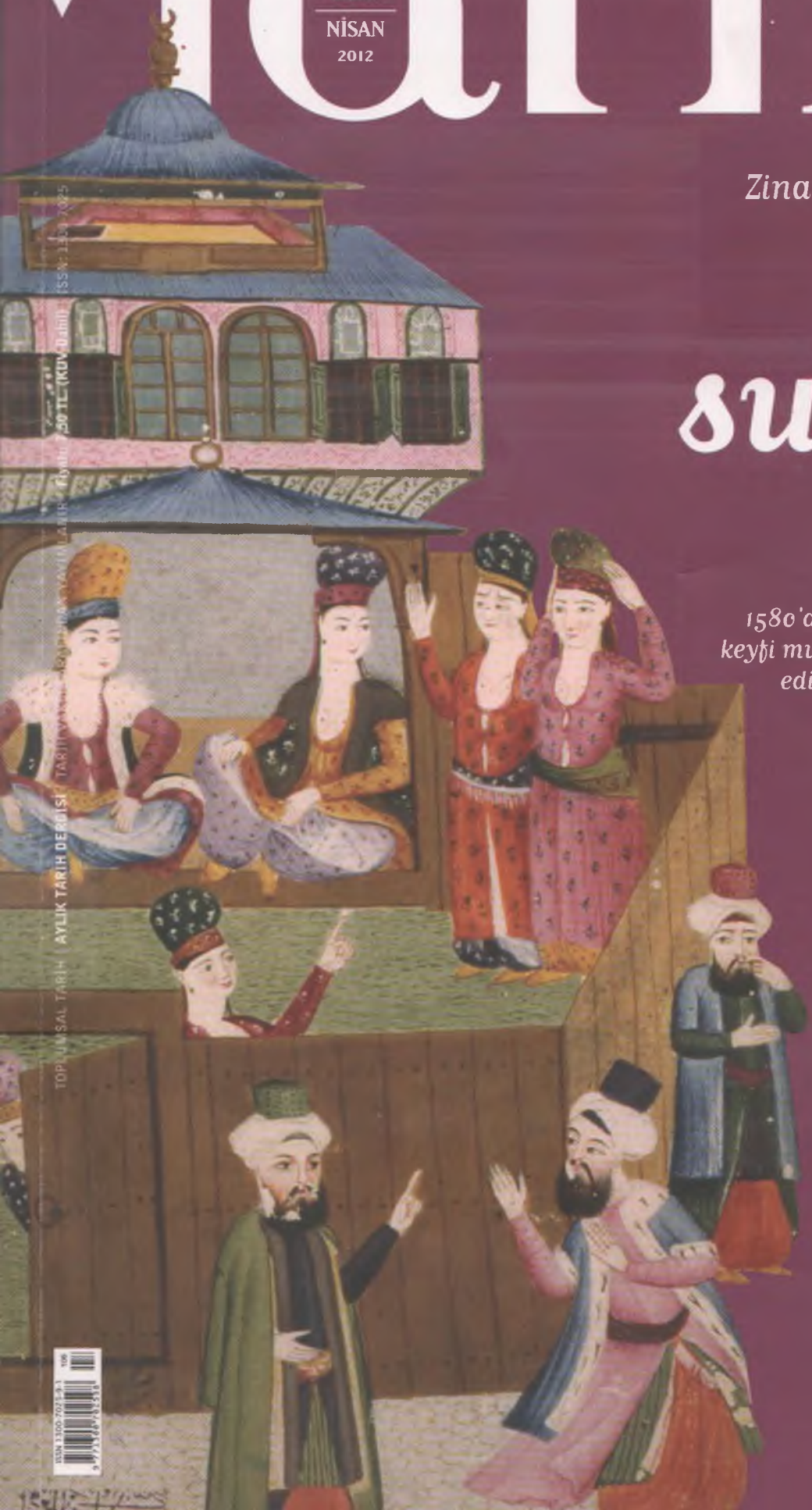
TOPLUMSAL
Tarih
220
NİSAN
2012

Ahmet İnsel ile Taksim'deki Hocalı mitingi
Söyleşi: Ahmet Akşit

Zina ile fuhuş arasında kalanlar

Fahişe, subaşıya karşı

1580'de Edremit'te tacize uğrayan bir kadın, keyfi muameleye karşı "s.kişdim ise siyasetim edin" diyerek hakkını arar. Fikret Yılmaz, bu olaydan yola çıkarak zina içinde değerlendirilen fuhuşun Osmanlı hukukundaki yerini tartışıyor. Sayfa 20

Manakilerin objektifinden hürriyet
Saadet Özen

Ortodoksluğun ve heterodoksluğun sınırları
İstanbul'da türbeler ve kiliseler
Benoit Fliche

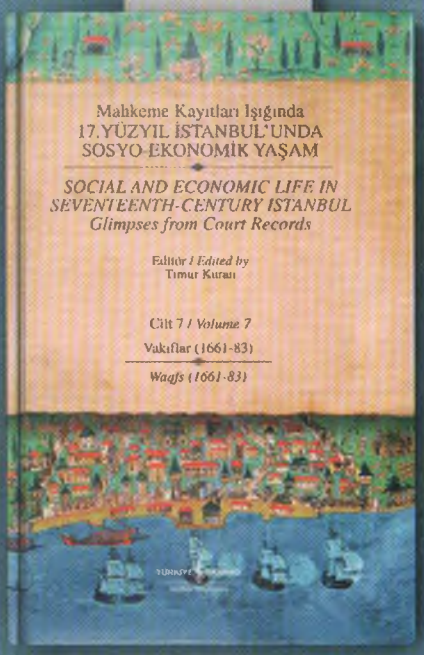
Yasaklara rağmen kadın yazar olmak
Ahmed Midhat-Fatma Aliye ilişkisi
Nüket Esen

TARİHE YENİ BAKIŞLAR, YENİ KAYNAKLAR

çev. Gül Çağalı Güven
432 s. | 24 TL

690 s. | 45 TL

664 s. | 45 TL

"Batı dünyası, insanlık tarihini nasıl ele geçirdi?" sorusunun peşinde bir çalışma... Kimilerine göre Rönesans'tan sonra, kimilerine göreyse 19. yüzyıldan itibaren küresel bir üstünlük kuran Batı dünyası, bütün dünyanın tarihini kendi kavrayışı ve tecrübesi üzerinden baştan yazarak tüm insanlığa dayatıyor. Jack Goody işte bu süreci "tarih hırsızlığı" olarak tanımlayarak, çağımızın tarihyazımı anlayışını anatomi masasına yatırıyor. Ünlü tarihçilerin ve sosyal bilim kuramcılarının eleştirel okumalarını yaparken, Batı Avrupa merkezci "Batı niye üstün geldi, Doğu niye geri kaldı?" sorusunu da sıkı bir eleştiriden geçiriyor. Demokrasi, kapitalizm, bireycilik ve aşk gibi kurumların bulunuşunu sadece Batı'ya mal etmenin, diğer kültürlere yönelik bir hırsızlık olduğunu vurgulayan Goody, farklı kültürleri bir arada incelemeye olanak verecek ve modası geçmiş basit Batı/Doğu karşıtlaştırmalarının yerini alacak yeni bir karşılaştırmalı yöntem öneriyor.

İstanbul ve Galata'daki şer'i mahkemelerin 17. yüzyıldan günümüze ulaşan kayıt defterlerinin yayını iki yeni ciltle sürüyor. Dizinin 7. ve 8. ciltleri, 1661-83 ve 1689-97 dönemine ait, taraflarından birinin vakıflar ya da vakfedenler olduğu davaların tutanaklarını içeriyor. Daha önce yayımlanan 5. ve 6. ciltlerle birlikte dört cilt tutan vakıf davaları konusu, neredeyse davaların yarıya yakınında kadınların taraf olmasıyla dikkat çekiyor. Bu kapsamlı çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un 17. yüzyıla ait 15 şer'i mahkeme defterinin sistemli biçimde yayına hazırlanmasıyla ortaya çıktı: Binlerce hüküm yedi ana konu altında tasnif edildi, günümüz yazısına aktarıldı, Türkçe ile İngilizce özetleri hazırlandı. Kısa sunuş metinleri eşliğinde sunulan Osmanlı Türkçesi, Türkçe ve İngilizce metinlere döneme ait görsel malzemeler ile hem her konunun sonunda o konuya ait, hem de son ciltte tüm çalışmayı kapsayan dizinler eklendi. Önümüzdeki aylarda, kredi piyasaları ve faiz uygulamalarına ilişkin son iki cildin yayımlanmasıyla bu hacimli külliyat tamamlanacak...

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

RIJKS MUSEUM amsterdam
işbirliğiyle

SSM
SABANCI ÜNİVERSİTESİ
SAKIP SABANCI MÜZESİ

muze.sabanciuniv.edu

KARANLIKLA IŞIĞIN BULUŞTUĞU YERDE...

REMBRANDT & ÇAĞDAŞLARI

22 ŞUBAT - 10 HAZİRAN 2012

rembrandtvecagdaslari.com
facebook.com/SakipSabanciMuzesi
twitter.com/SSabanciMuze

Apple App. Store'da

SABANCI | ING BANK | Hollanda Kraliyeti | HOLLAND TÜRKİYE | PHILIPS

Hizmet Sponsorları: | KLM

220. SAYIMIZLA MERHABA,

Nisan 2012 sayımızda Fikret Yılmaz'ın "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe, Subaşıya Karşı" adlı makalesini kapağa taşıdık. Yılmaz'ın yazısı 16. yüzyılda henüz 900 haneli olan Edremit'te geçen bir mahkemeyi şeri'ye sicillerinden izleyerek başlıyor. Sicillerden çıkan sonucun -en azından benim için- kabulleri sarsıcı bir etkisi var. 16. yüzyıl gibi erken bir tarihte mahkemede bir fahişe subaşının karşısında söz söyleyip, hakkını arıyor, subaşıyı köşeye sıkıştırıyor; yazıdan anlıyoruz ki bunu mümkün kılan bir hukuk altyapısı var. Fikret Yılmaz bu ilginç olayı sunduktan İslam hukukunda fahişeliğin de zina içinde değerlendirilmesinden yola çıkan bir hukuk tarihi tartışmasına giriyor.

Nüket Esen *Toplumsal Tarih*'e ilk kez yazıyor. Esen bu sayımızdaki makalesinde Ahmed Midhat ile Fatma Aliye arasındaki mektuplaşmaları ele alıyor. Esen'in yazısı, Samime İnceoğlu ve Zeynep Süslü Berktaş'ın söz konusu mektupları transkript edip *Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar* adıyla yayına hazırladıkları kitaba dayanıyor. Esen'in Fatma Aliye ile ilgili 2010 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkmış *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar* kitabında bir makalesi daha var. Kitap Fatma Aliye'nin evrakına dayandığı için elde daha çok Ahmed Midhat'ın mektupları var. Bu mektuplardan 20. yüzyıl başında Osmanlı entelektüel çevresinde bir kadının "ben de varım" diyebilmesi için kendine ne çok güvenmesi ve aşağılanmamak için ne çok mücadele etmesi gerektiğini net bir şekilde görebiliyoruz.

Saadet Özen, Nisan sayımızda Mart'ta başladığı 20. yüzyılın başında Balkanlar'da faaliyet gösteren sayısız fotoğraf ve filme imza atan Manaki Biraderler'le ilgili yazısına devam ediyor. Roni Margulies'in *Manastır'da İlan-ı Hürriyet 1908-1909* (İst. 1997) kitabını gördükten 20. yüzyıl başı Osmanlı tarihini belgelemek açısından oldukça önemli olan, Sultan Reşad'ı filme almış olan Manakilerin Türkçe tarihyazımında yer almamış olması hep garibime giderdi. Saadet Özen bu durumu Manakilerin İstanbul'dan uzak olması ile açıklıyor.

IFEA'dan Benoit Fliche'in "Ortodoksluğun ve Heterodoksluğun Sınırları, İstanbul'da Türbeler ve Kiliseler" başlıklı yazısı bir tarih yazısı değil ama çok ilginç. Fliche esasen kendini İslam'a ait hisseden insanların türbelerde, camilerde veya kiliselerde "normal" ibadetin dışında sayılabilecek davranışlarını ve Diyanet'in bu norm dışı davranışlara karşı geliştirdiği önlemleri ele alıyor.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 AHMET İNSEL İLE HOCALI MİTİNGİ ÜZERİNE
Söyleşi: Ahmet Akşit

12 EUGENI POPESCU-JUDETZ'İN ARDINDAN
Ferruh Gencer

13 NURAN YILDIRIM: "KADINLARIN HEKİMLİK MESLEĞİNE GİRİŞİ"
Ceren Gülser-İlikan Rasimoğlu

16 MEHMET GENÇ: "TÜRKİYE'DE İKTİSAT TARİHÇİLİĞİNİN DÜNÜ BUGÜNÜ"
Berkay Küçükbaşlar

20 ZİNA VE FUHUŞ ARASINDA KALANLAR
FAHİŞE, SUBAŞIYA KARŞI
Fikret Yılmaz

32 YASAKLARA RAĞMEN KADIN YAZAR OLMAK: AHMED MİDHAT - FATMA ALİYE İLİŞKİSİ
Nüket Esen

40 ORTODOKSLUĞUN VE HETERODOKSLUĞUN SINIRLARI
İSTANBUL'DA TÜRBELER VE KİLİSELER
Benoit Fliche

50 MANAKİLERİN OBJEKTİFİNDEN HÜRRİYET
Saadet Özen

58 DERSİM '38 SÜRGÜNLERİNDEN MEKTUPLAR (1945-1952)
Muazzez Pervan

70 SAFEVİ HANEDANI'NIN TEMSİLİYET ALANI OLARAK
ŞEYH SAFİ TÜRBESİ
Ayşegül Damla Güleçyüz

80 POLİS KAYITLARINA GÖRE KARA KEMAL'İN YAKALANMASI VE İNTİHARI MESELESİ
"*KURTLUKTA DÜŞENİ YEMEK KANUNDUR*"
Veysi Akın

86 İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI-II
İbrahim Öztürkçü

91 "*HÜSREVNÂME*" NASIL "*KYROS'UN EĞİTİMİ*" OLDU?
Muhammet Yücel

95 ŞÜKRÜ HANİOĞLU'NUN SON KİTABI
ATATURK: AN INTELLECTUAL BIOGRAPHY (PRINCETON, 2011)
Sinan Kaya

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP: 15 günde bir pazartesileri saat 15.30'da 94.9 Açık Radyo'da yayınlanan Fikr-i Takip programında bu ayki konuklarımız Nüket Esen ile Fikret Yılmaz. Nüket Esen'le 2 Nisan Pazartesi günü *Toplumsal Tarih*'in Nisan 2012 sayısında yeralan "Yasaklara Rağmen Kadın Yazar Olmak: Ahmed Midhat - Fatma Aliye İlişkisi" adlı yazısını, Fikret Yılmaz'la ise 16 Nisan Pazartesi günü *Toplumsal Tarih*'in aynı sayısında yer alan "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe, Subaşıya Karşı" adlı yazısını konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

58 DERSİM 38' SÜRGÜNLERİNDEN MEKTUPLAR

Muazzez Pervan, **Dersimlilerden Mektuplar (1941- 1953)** *kitabında da bahsedilen Dersim 38'in sürgünlerin hayatında nasıl bir tahribata neden olduğunu ortaya koyuyor.*

70 SAFEVİ HANEDANI'NIN TEMSİLİYET ALANI ŞEYH SAFİ TÜRBESİ

Ayşegül Damla Güleçyüz, Safevi Hanedanı'nın dini ve siyasi paradigmaları ile bu paradigmaların Şeyh Safi Türbesi'ndeki temsilleri arasındaki ilişkiyi inceliyor.

80 KARA KEMAL'İN YAKALANMASI VE İNTİHARI

Veysi Akın, İzmir Suikastı davası sırasında firari olan Kara Kemal'in polis tarafından kıstırılması ve intiharını içeren polis raporunu ele alıyor.

86 M. KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN'İN MEKTUPLARI-II

İbrahim Öztürkçü, 10 Kânûn-ı sânî 1944'te İbrahim Alâeddin tarafından Ankara'dan gönderilen mektuba İnal'ın verdiği cevabı ve buna mukabil Alâeddin'nin cevabını sunuyor.

91 HÜSREVNÂME ASIL KYROS'UN EĞİTİMİ OLDU?

Muhammet Yücel, Furkan Akderin tarafından çevrilen Ksenophon'un Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia) adlı kitabın çevirisine ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 220, Nisan 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
75,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

ABDÜLAZİZ'İN MISIR SEYAHATİ

Padişah hazretlerinin Mısır seyahati. Filonun İstanbul'dan ayrılışı. Bay A. M.'nin bir çiziminden.

Meksika ordusu askerleri. 1. Afrika Avcı Birliği subaylarından Bay Girardin'in çiziminden.

L'Illustration dergisinin 18 Nisan 1863 tarihli 1051. sayısının kapağında yer alan gravürde, Üsküdar sırtlarından Sarayburnu, Haliç ve Galata'nın görüntüsü yer almaktaydı. İstanbul Limanı ile Üsküdar arasındaki sularda ise beş adet buharlı gemiyle bir üç direkli görülmekteydi. Resmin altındaki ibare bu manzaranın neye tekabül ettiğini açıklıyordu: "Padişah hazretlerinin Mısır'a seyahati. Filonun İstanbul'dan ayrılışı". Gerçi Mısır'a doğru yol alacak olan ve şimdiden istim altında oldukları anlaşılan gemilerin neden burunlarını kuzeye doğru çevirdiklerini anlamak zorsa da, burada söz konusu olan seyahat-i hümayun Abdülaziz'in hareketli siyasetinin önemli safhalarından biri olarak bilinmektedir. Henüz iki senedir tahtta bulunan Abdülaziz, 3 Nisan 1863 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiş, *Feyz-i Cihad* vapur-ı hümayunu, *Mecidiye* ve *Taif* firkateynleri, *İzmir* korveti, *Kars* vapuru, *Peyk-i Şeref* vapur-ı hümayunu ve *Gemlik* isimli daha küçük bir vapurdan oluşan yedi gemilik bir filoyla İskenderiye'ye doğru yola koyulmuştu. Padişahın maiyyetinde oğlu Yusuf İzzeddin Efendi ile yeğenleri Murad, Abdülhamid ve Reşad Efendiler, Serasker Keçecizade Mehmed Fuad Paşa, Kapudan-ı Derya Ateş Mehmed Salih Paşa, Hekimbaşı Marko Paşa gibi devlet erkânı ve sayısız saray ve ordu görevlileri yer almaktaydı. 7 Nisan günü filo İskenderiye'ye varmış, ardından da padişah ve maiyyeti 9'unda Kahire'ye gitmişlerdi.17 Nisan'a kadar süren Mısır seyahatinin dönüşünde, 21 Nisan günü İzmir'e uğranarak 25 Nisan'a kadar bu kent ve çevresi gezilmişti. Padişahın 1 Mayıs 1863 günü İstanbul'a varmasıyla sona eren seyahat, toplam yirmi dokuz gün sürmüştü.[1]

L'Illustration dergisinin bu sayısında seyahatle ilgili bir resim bulunuyor idiyse de herhangi bir yazı veya yorum yer almamaktaydı. Bu konudaki ilk yoruma ancak iki sayı sonra, 2 Mayıs 1863 tarihli 1053. sayıda rastlanacaktı. Ne de olsa unutmamak gerekir ki o tarihlerde Fransız kamuoyunu basınıyla kasıp kavuran en önemli olay, 1864'te III. Napolyon'un ısrarlı desteğiyle Meksika tahtına I. Maximiliano adıyla oturtulan Avusturya Arşidükü Ferdinand Maximilian'a karşı yükselen liberal hareketti. Bu yüzdendir ki bu sayının kapağında Meksika ordusunun asker tipleri resmedilmişti. Fakat Amerika kıtasına yönelen bu ilgiye rağmen derginin iç sayfalarında Abdülaziz'in Mısır seyahatine yer ayrılmış, kısa bir yazıyla padişahın İskenderiye'de karaya çıkışını tasvir eden bir resim yer almıştı. Aynı sayfada yer alan ikinci bir gravür ise Süveyş Kanalı inşaatını teftişten dönen Brabant Dükü'nü göstermekteydi. Ferdinand de Lesseps'in (1805-1894) 1859'da başlattığı ve ancak on sene sonra 25 Nisan 1869 günü açılmış olan Süveyş Kanalı, dönemin en ilgi çeken mühendislik projeleri arasında yer almaktaydı ve bu muazzam şantiye alanı, Brabant Dükü gibi birçok Avrupalı siyaset ve devlet adamının uğrak yeri olmuştu. Brabant Dükü, Belçika'nın 1831'deki kuruluşundan beri bu krallığın veliahtına verilen isimdi; burada söz konusu olan Brabant Dükü, Belçika'nın ilk kralı I. Leopold'un (1790-1831-1865) oğlu geleceğin II. Leopold'u idi (1835-1865-1909). 1865'te babasının ölümüyle Belçika tahtına oturacak olan 28 yaşındaki bu genç prensin dönemin gündemiyle ilginç bir bağlantısı vardı: Leopold, yakında yenik düşüp kurşuna dizilecek olan Meksika İmparatoru I. Maximiliano'nun karısı Charlotte/Carlota'nın ağabeyiydi.

Bu iki resme eşlik eden kısa metin her iki ziyaretçinin farklı kimlik ve

amaçlarını ortaya koymaya gayret ediyordu. Bir taraftan siyasi ve resmi bir ziyaretle kendine bağlı olan İsmail Paşa'yı onurlandıran Abdülaziz, diğer taraftan ise Ferdinand de Lesseps'in giriştiği dev projeyi bir "turist" gibi gezen Avrupalı genç bir prens. Resimlerin kaynağı ise ilginçti: Her iki çizimin François-Pierre Barry isimli Fransız ressamın kaleminden çıktığı anlaşılıyor.[2] Barry'nin Mısır'dan Paris'e tablo göndermiş olduğu bilgisi de aslında gayet mantıklıydı, zira o sene 1 Mayıs günü açılacak olan Paris Salonu'nda bu ressamın Mısır temalı üç tablosu yer alacaktı: *Arrivée des eaux de la Méditerranée au lac Timsah, canal maritime de Suez* (Süveyş deniz kanalı: Akdeniz sularının Timsah Gölü'ne varışı);[3] *Vue générale du Seuil (El Guisr) et de la tranchée du canal maritime de Suez, prise du sommet de la berge d'Asie* (Eşiğin (Cisr) ve Süveyş deniz kanalı kazısının Asya sahilinin zirvesinden genel görüntüsü); *Effet de lever de lune; vue prise à Birket-El-Sab (Basse-Égypte)* (Ayın yükselişi; Aşağı Mısır'da Birket-el-Sab'dan manzara).[4]

Kanal şantiyesini ziyaretinden sonra Brabant Dükü hazretlerinin Süveyş'e dönüşü. Bay F. Barry'nin çizimlerinden.

7 Nisan günü Padişah hazretlerinin İskenderiye'de karaya çıkışı. Bay F. Barry'nin çizimlerinden.

PADİŞAH HAZRETLERİ İLE BRABANT DÜKÜ MISIR'DA

Yayın yönetmenine
İskenderiye, 8 Nisan

Size mektubumu getirecek olan posta vapuruyla tabloları sergiye yetişecek olan Barry'nin çizim albümünden kraliyetle ilgili iki sayfayı sunuyorum. Ressamın sayfaları ne kadar genişse benim sözüm o kadar kısa olacaktır, zira biliyorum ki *L'Illustration*, tıpkı güneş gibi, özellikle de bu aralar, herkese hizmet vermek durumundadır.

Abdülaziz'in İskenderiye'de karaya çıkışına fazla yorum eklemeye gerek yok. Gemiler bayraklarla süslenmiş, bataryalar bütün toplarıyla selam atışı yapıyor, Ras-el-Tin Sarayı[5] güneşin en güzel ışınlarıyla parıldıyor ve bizzat Mısır valisinin[6] imparatorluk kayığında eşlik ettiği zat-ı şahaneyi misafir etmeye hazırlanıyor. Bu resmigeçit açıklanmaya muhtaç değildir. Okuyucularımız bu törenin ayrıntılarını, bu sahneyi çizen ressamla birlikte rahatça kurulmuş olduğumuz Tersane plajından bizim izlediğimiz gibi görebilecekleridir.

Brabant Dükü'nün Süveyş çölündeki seyahati bambaşka nitelikteydi. Kendisi, kanal inşaatını henüz suların geçmediği bölümünde, tuzlu göller boyunca Süveyş'e doğru yürüyerek gezen basit bir turist. Monsieur de Lesseps kervanın başında yer alıyor. Resimde gördüğünüz atlar, develer ve merkepler yolcu ve her türlü taşeyi taşımaya ancak yetiyor. Arkadan ise başkanlık arabası gelmekte; Timsah ile Süveyş arasındaki fazlaca uzun merhaleden yorgun düşen yolcular ona binecekler. Bereket versin ki Attaka Dağları ufuğu sınırlayarak kıyafet ve renk cümbüşünden oluşan bu sahneyi çizimini size yolladığım hareketli bir manzaraya dönüştürüyor; ben de bunu hem okuyucularınızı ilgilendirir, hem de Süveyş berzakını şereflendiren en ilginç ziyaretlerden birinin hatırasını oluşturur diye size yolluyorum. Pekiyi, siz ne zaman buraya gelirsiniz? *L'Illustration* her zaman için istediği yerde misafirimiz olabilir.

Saygılarımla,
Viator[7]

1 Abdülaziz'in Mısır seyahatinin en ayrıntılı anlatımı sarayın Fransızca hocalarından Louis Gardey tarafından yayımlanmıştır: Louis Gardey, *Voyage du sultan Abd ul Aziz de Stamboul au Caire. Paris, E. Dentu, 1865.*

2 François-Pierre-Bernard Barry (1813-1905), Fransız ressam.

3 Timsah Gölü, Nil deltasında, Akdeniz ile Kızıl Deniz arasında yer alan göllerden birıdır.

4 *Explication des ouvrages de peinture, sculpture, gravure, lithographie et architecture des artistes vivants, exposés au Palais des Champs-Élysées le 1er mai 1863. Paris, Charles de Mourgues frères, 1863.* s. 12-13.

5 İskenderiye'de deniz kenarında 1834-1847 yılları arasında inşa edilmiş olan saray.

6 Metinde *vice-roi (kral naibi)* kullanılsa da o tarihte Mehmed Ali Paşa'nın soyundan gelen Mısır yöneticilerine henüz vali denmekteydi. 19 Ocak 1863 tarihinden beri bu mevkide bulunan İsmail Paşa, 8 Haziran 1867 tarihinde de Abdülaziz'den hıdiv payesiyle birlikte babadan oğula intikal hakkını elde edecektir.

7 Latince "seyyah" veya "gezgin" manasına gelen «Viator»un takma bir isim olduğu aşikârdır.

Ağaç Bayramı Bayrama Gidiş

1 NİSAN 1912
İKDAM

Darülmuallimin talebeleri geçen sene olduğu gibi bu bu sene de bir orman vücuda getirmek için Cumartesi günü hazırlanmışlardı. Cumartesi sabahı, davul zurnalar çalmaya ve mızıkanın milli havaları etrafı inletmeye başlamıştı. Saat iki raddelerinde mektep talebelerinin önünde askeri mızıkası ve mızıkanın önünde de bayraklar ve çiçekler ile donatılmış iki araba ağaç bulunuyordu. Muntazam bir asker gibi Drahor boyunu takip eden Darülmuallimin talebeleri, Kasaphane köprüsü ve Atpazarı tarikiyle Avratpazarı'nda inşa olunacak süvari kışlaları pîş-gâhındaki bir tepecik üzerine gitmişlerdir.

İlk ağaç nasıl dikilir?

Ümera ve zabitandan , Darülmuallimin talebe ve muallimlerinden, ahaliden ibaret bir cem-i gafir huzurunda evvela marş-ı milli çalınmış, bu marş kemâl-i ..... dinlenmiştir. Marştan sonra Darülmuallimin Talebe Cemiyeti Kâtibi 52 numaralı Ahmet Nuri Efendi tarafından nutuk okunarak alkışlanmıştır.

Nutuktan sonra ilk ağaç dikildi.[.....]

Ağaç Bayramları için Temennilerimiz. Ağaç bayramları için bizim temennilerimiz pek çoktur. Böyle ağaç bayram yapmak bir iki mektebimize değil umum Osmanlı mekteplerine şamil olmalı ve buna ahali hatta kıymetli askerlerimiz de iştirak etmelidir. Ancak biz böyle cehd ü gayretle [çok çalışmayla]senelerden beri zayi ve mahv ve telef olan ormanlarımızın eski mevkiini kazanabiliriz. Kazanamaz isek ziraatımız hâl-i tedennide kalır; [geriler] kışın odunsuz kalırız. Evlerimizi yapmak için keresteyi altın pahasına alırız. Velhasıl netice felakettir diyebiliriz.

Karaköy Meydanı

2 NİSAN 1912
TANİN

Karaköy Caddesi şehrimizin en kalabalık bir mahalli olduğu gibi Galata'nın bütün yollarının nokta-i telâkisi [birleşme noktası] ve Köprü meydanı arasında hâsıl olan izdihamın merkezi ve bununla beraber pek dar bir memer [geçit] olduğundan mezkûr caddenin daha ziyade tevsiine Şehremaneti Heyet-i Fenniyesi'nce lüzum gösterilmiş ve bu tevsiin caddenin her iki tarafından kat olunmak üzere icrası mümkün olabileceği anlaşılmakla ve bu suretle tevsii Şehremaneti'nce kabul edilerek mahall-i mezkûrda Aziziye Karakolu kurbunda Bursa Hanı'nın da hedmi icap ettiğinden keyfiyet dün aidiyeti ve Ebniye Kanunu'nun on ikinci maddesi mucibince Maliye Nezareti'ne yazılmıştır.

Bu bâbda heyet-i fenniyece yapılan projeye nazaran Karaköy de Eminönü gibi bir meydan hâlini ahz edecektir.

Ameliyata da kariben mübaşeret olunacağı haber alınmıştır.

Beykoz Tabakhanesi

3 NİSAN 1912
İKDAM

Beykoz tabakhanesinde gerek derileri tabaklatmak ve gerek kunduraları bitmiş olarak elde etmek için fabrika binasınca tamirat ve tadilat-ı lâzıme icra edildiği gibi elektrik ile işlenecek makineler için celb edilmiş olan motorların dahi mahallerine vaz' olunduğu maal-mesar [memnuniyetle] istihbar olunmuştur. Avrupa'nın son sistem fabrikaları gibi icra-yı faaliyet etmek üzere bi'l- cümle levazımatı ihzar ve ikmâl edilmiş olan mezkûr kundura fabrikasında, hariçten hiçbir vechile mübayaâta lüzum hissettirmeksizin Asakir-i Osmaniye'nin lüzumu olan kunduraların tedarik olunabileceği cümle-i istitlââtımızdandır. [araştırmalarımızdandır]

İstanbul'da Anarşist Dokuz Bomba ve Dinamit

4 NİSAN 1912
İKDAM

Dün zevali saat on birde Varna'dan limanımıza gelen Hermezi Kumpanyası'na mensup Yunan bandıralı Pelopes nam vaporunun Galata rıhtımına yanaşarak yolcularını ihraç ettiği sırada Rusya tebaasından Simon namında biri vapordan iki bavul alarak Mumhane sandalcılarından Yusuf'un sandalıyla İstanbul rıhtımında bulunan Trol vaporuna naklederken Yusuf, bavullardan şüphelenerek İstanbul rıhtımında Simon ile beraber bavulları zabıta memurlarına teslim etmiş ve vaki olan taharriyyat neticesinde bavullardan iki büyük paket dinamit ile dokuz adet bomba zuhur etmiş ve icra edilen tahkikattan mezkûr bavulların Bulgar tebaasından Giregor namında birinin olduğu anlaşılıp Giregor Pelopes vaporunda derdest olunarak üzeri taharri edildikte müeaddid pasaport ve anarşist olduğuna dair vesika zuhur etmiştir.

Selanik'te Sosyalistlerin Tevkifi

6 NİSAN 1912
İKDAM

Selanik'te Amele Sosyalist Federasyonu'na mensup bazı kimselerin tevkif edilmiş olduğu yazılmıştı. Mezkûr federasyon (Jön Türk) gazetesine âtideki varakayı göndermiştir:

"Federasyonumuza mensup yirmi sekiz aza Selanik'te tevkif edilmiştir, bu tevkifin sebebi bunların intihabat esnasında gösterdikleri faaliyette aranılmak icab eder. Vukuat şundan ibarettir:

Evvela on veya on iki gün evvel azamızdan altısı Kalmeriye mahallesinde amele meskenlerinde propaganda icra ettikleri sırada polis tarafından bilâ sebep tevkif edilmiş ve ancak birkaç saat sonra tahliye olunmuşlardır.

Tevkif edilenlerden Tütün Amelesi Sendikası reisi Samuel Amon da gece yarısı serbest bırakılmıştır.

Saniyen otuz Mart Cumartesi günü Samuel Amon yine aynı sendika kâtibi Samuel İvana ile birlikte tevkif edilmiştir. O gün liman amelesinden (Nesim Ermera) dahi tevkif ve ba'dehû tahliye olunmuştur.

Salisen Pazar günü ameleden (Hayim çin) ile (İlyamayer) sosyalist namzedi Vlahof Efendi ile görüştükleri sırada karakola davet edilmişlerdir. Amelenin

ne sebebe mebni tevkif ve takip olunduklarına dair irad ettikleri suale karşı mahalle komiseri âtideki cevabı vermiştir: Çünkü muhafaza-i sükûn etmiyorsunuz ve lüzumundan fazla faaliyet gösteriyorsunuz. Beş veya altı gün sonra sebebini anlayacaksınız!
Pazartesi ve Salı günleri yine pek çok amele tevkif edilmiştir. Mevkufîn meyanında federasyonumuz tarafından müntahib-i sânî intihabatında namzet gösterilenler dahi bulunmaktadır. Bunlar Selanik'ten teb'id edilerek [uzaklaştırılarak] Drama'ya sevk olunmuşlardır. Rabian mahalle muhtarları müntahiblere numaralı defterler tevzi etmekte olup müntahibler reylerini vermek için bunlar ile intihabat komisyonlarına gideceklerdir. İttihad ve Terakki Cemiyeti hesabına çalışan kimseler bu defterleri elde etmek için her türlü vesait ile çalışıyorlar. Defterlerini teslim etmeye muvafakat göstermeyen ameleden bir kısmı sû-i muameleye maruz kalmış ve hatta darp edilmiştir. Bu ahvale ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin lüzûmundan fazla gayret gösteren memurlarına karşı şiddetle beyan-ı itiraz ederiz."

Ayastefanos'da Tayyarecilik Mektebi

9 NİSAN 1912
TANİN

Tercüman refikimizin verdiği malumata göre Ayastafenos'da tesis ve küşadı taht-ı karara alınmış olan tayyarecilik mektebinin mevkii olmak üzere Safraköyü ile Kalikarye arasında ve Halkalı Mektebi Caddesi'yle Edirne Posta Caddesi'nin yekdiğerini kat eylediği noktanın cihet-i şimalisinde vaki düz ve geniş arazi intihab ve tayin kılınmıştır.
Bu bâbda komisyon tarafından mahal-i mezkûrun elverişli olup olmadığını anlamak üzere meşhur tayyareci Mösyö Löblan izam kılınmış ve mûmâileyh netice-i tetkikatında intihab edilen mahallin son derece muvafık ve elverişli bulunduğunu beyan ederek alakadaranını tebrik eylemiştir.
Mektebin teşkilatı başta mektep karakolu, müdüriyet, zabitan dairesi, ufak bir hastahane, tahsilde bulunan zabitan ile makinistlerin ikametine mahsus daire, on kadar hangar, bir imalat ve tamirhane, alât ve edevat deposu, tahte'l-arz benzin deposu ve saireden ibaret bulunup bunlar ayrı ayrı sıra ile inşa kılınacak ve hangarların ağzı şimale müteveccih olacaktır.
Arazinin kısm-ı mütebakisine sahip bulunan Agop Efendi inşaat hakkında kendisine vaki olan teklifi kemâl-i iftiharla kabul etmiş ve mahall-i mezkûru Osmanlılığa terk ve teberru edeceğini de söylemiştir. Vatan uğruna gösterdiği şu fedakârlıktan dolayı biz mûmâileyh Agop Efendi'ye samim-i kalbimizden teşekkür ederiz.

Elektrikli Şimendifer

11 NİSAN 1912
İKDAM

Galata'dan bed' ile [başlayarak], Boğaziçi, Rumeli sahilini takip ederek Karadeniz sahilinde bir noktaya müntehî [erişmiş] olmak üzere bir elektrikli demiryolunun inşası hakkındaki mukavelename ile şartname Şura-yı Devlet'ten çıkmış ve Meclis-i Vükelâ'da tezekkür olunmakta bulunmuştur.

Beynelmilel Terbiye-i Ahlakiye Kongresi

17 NİSAN 1912
İKDAM

Lahey'de 1912 senesi Ağustos'unda ikinci defa olmak üzere ictima edecek olan Beynelmilel Terbiye-i Ahlakiye Kongresi'ne Hükümet-i Osmaniye'nin dahi iştiraki iltimas ve Memalik-i Osmaniye'de terbiye-i ahlakiye esasatı hakkında bir rapor tanzimi arzu edildiği, mezkûr kongre heyet-i tertibiye reisi tarafından Maarif Nezareti'ne hitaben tastir edilip [yazdırılıp] Flemenk Sefiri tarafından tevdi olunan mektupta beyan olunmuş ve keyfiyet Maarif Nezareti'nce tensip olunarak Memalik-i Osmaniye'de terbiye-i ahlakiye esasatı hakkında talep olunan raporun tanzimi için Maarif Nazırı'nın riyasetinde erbâb-ı ihtisastan mürekkep bir komisyon teşkil olunarak keyfiyet Bâb-ı Âli'den istizan edilmiştir [izin istenmiştir] Diğer cihetten Memalik-i Osmaniye'de muteber olan usul-i terbiye-i ahlakiyenin netayic-i fiiliyesini sarih bir surette tertibine medar olmak üzere on beş ile yirmi beş yaş arasındaki gençlerin ikâ eyledikleri ceraimin envaiyle hangi unsura mensup olduklarına dair bir istatistik cedveline lüzûm görülmekle onun da tanzim edilerek tesyarı Maarif Nezareti'nden Adliye Nezareti'ne iş'ar edilmiştir.

Yeni Köprü'nün Resm-i küşadı

28 NİSAN 1912
İKDAM

Yeni Köprü'nün resm-i küşadı dün sabahleyin alafranga saat dokuzda suret-i mutantanada icra olunmuştur. Köprü'nün İstanbul ve Galata cihetlerinin baş tarafları Osmanlı sancakları ve defne dallarıyla, rengârenk kurdeleler ile tezyin edilmiştir. Merasimi temaşa için sabahleyin erkenden binlerce ahali mahal-i mahsusunda ahz-ı mevki etmiş ve meduvvin ile memurin-i müteallikası [davetliler ile ilgili memurlar] vakt-i küşadın hulûlüne değin Köprü'nün İstanbul cihetindeki Valide Hanı'nda istirahat etmişlerdir.
Saat dokuzda Köprü'nün sağ tarafında ahz-ı mevki eden Darülacize Heyet-i Musikiyesi marş-ı sultaniyi terennüm ettikten sonra bir dua-yı beliğ kıraat olunmuş ve bunu müteakip Dâhiliye Nazır Vekili Talat Bey bir nutuk irad eylemiştir. Bu sırada Köprü'nün arzına temdid edilen defne hattı kat edilmiş ve kurbanlar zebh olunmuştur.
Resm-i küşadı müteakip Şehremini Tevfik Bey ile Meclis-i Emanet Reisi Mehmed Paşa ve mebusandan bazı zevat ve meduvvin sureti mahsusada ihzar olunan büfede nevale-çin olmuşlar[yemek yemişlerdir] ve huzzara çay, bisküvi ve şampanya ikram olunmuştur.
Resm-i küşad esnasında Ayan Reisi Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Şehremini, İstanbul Valisi, Ayan ve Mebusan azası ile rical-i mülkiyeden bazıları ve Birindi Daire-i Belediye Heyeti ve Beyoğlu Mutasarrıfı Muhittin Bey hazır bulunmuşlardır.

AHMET İNSEL İLE HOCALI MİTİNGİ ÜZERİNE

Mitingdeki en büyük tepki, belli ki "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeniyiz" sloganına karşıydı. Bu ise ortalama Türk eğitiminin idrak darlığını, üretme kapasitesini ele veren önemli bir örnek. Mecazı anlamayan, bunun doğrudan birincil anlamına kitlenen bu düz idrak, Hrant'ı Türklüğe hakaretten mahkûm eden Yargıtay üyeleri için de geçerliydi. Ya da kasıtlı olarak anlamama hali bu.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

İsterseniz önce Hocalı'dan başlayalım. Hocalı'da ne olmuştu? O zaman Türkiye'de kamuoyu nasıl bir tepki vermişti?

Hocalı katliamı tipik bir savaş suçudur. Karabağ savaşı sırasında Ermenistan askerlerinin işlediği bir savaş suçudur. Azerbaycan-Ermenistan arasında devam eden savaşta, 1992 Şubat ayında, Hocalı'nın kuşatılması sonrası kentin boşaltılması için açılan koridordan Azerbaycan'a gitmeye çalışan siviller Ermenistan askerleri tarafından öldürüldü. Aralarında çocuklar, yaşlılar ve kadınlar vardı. Ölü sayısının 100 civarında olduğu açıklandı önce, sonra 600-650 arasında Azeri'nin katledildiği iddia edildi. Hocalı katliamı, Ermenilerin Sumkayıt'ta 1988'de öldürülmelerinin yıldönümünde 27 Şubat'ta yapıldı. Katliamdan sonra, dönemin bazı Ermenistan yöneticileri, bu katliamın, aileleri Sumkayıt'ta katledilmiş, 1990'da Bakû'da Ermenilere karşı yapılan pogromda ölmüş veya buradan kaçmak zorunda kalmış Karabağlı Ermenistan askerlerinin öç almak amacıyla yapmış olabileceklerini dile getirdiler. Ermenistan bir katliam yapıldığını reddetmedi ama sivillerin arasına Azerbaycan askerleri karıştığı için çatışma olduğunu ve ölenlerin çatışmada öldüklerini iddia eti. Hocalı katliamı hakkında o dönemde hazırlanmış uluslararası kuruluş raporları, Ermenistan askerlerinin sorumluluğunu açık biçimde ortaya koyuyor. Ama herhangi bir uluslararası mahkemede bu olaylar yargılanmadı. Bildiğim kadarıyla bu konuda kimse cezalandırılmadı.

26 Şubat 2012, Taksim'den bir görüntü.

O dönemde Türkiye'de de basın bunu bir katliam olarak vermişti. Hocalı katliamıyla bağlantılı olarak, Ermenistan'ın Karabağ dışında, Azerbaycan'ın önemli bir bölümünü, neredeyse üçte birini işgal etmesi kınanmıştı. Hocalı'nın bir soykırım olduğu iddiası milliyetçi Türk basınında yanılmıyorsam olaylardan hemen sonra yer almıştı. Kâğıt üzerinde Ermenistan'a göre kıyas kabul edilemeyecek kadar güçlü olan Azerbaycan'ın bu askeri hezimetinin utancı Hocalı katliamıyla kısmen telafi edilmeye çalışılmıştı. Hâlâ da öyle. Ondan önceki Bakû ve Sumkayıt'taki iki Ermeni pogromu ve onu izleyen Ermeni göçü çok konuşulmuyor. Diğer taraftan savaş sonrası evlerini terk etmek zorunda kalan bir milyo-

na yakın mülteci var Azerbaycan'da. Yirmi yıldır mülteciler. Onlar da o kadar gündeme gelmiyor. Hocalı'nın soykırım olduğunu söylemek zor ama tam bir savaş suçu. Biliyorsunuz savaş suçu, insanlığa karşı suç ve soykırım suçları aynı kategoride değerlendirilir.

Mitingin ilanları reklam panolarına çıkınca esasında Taksim'de nasıl bir atmosfer olacağını birçoklarımız tahmin edebiliyordu. Mitingi hangi gruplar örgütledi, hangi kaynaklar kullanıldı?

Mitingi aşırı milliyetçi grupların resmen örgütlediği görülüyor ama bu grupların bu iş için taşeron olarak kullanılmış olmaları ihtimali yüksek. Neredeyse bütün sağ, muhafazakâr, milliyetçi parti ve örgütler Taksim'de temsil ediliyordu. Ulusalcı kesim de öyle. Mitingin hükümetin bilgisi dâhilinde olmanın ötesinde, doğrudan desteği ile yapıldığının en açık işareti mitingin ana konuşmacısının İçişleri Bakanı olmasıydı. Türkiye'de yaşayan muhalif sosyalist Azeri gruplar mitingin finansmanının tümünün Azerbaycan tarafından karşılandığını iddia ettiler. Miting öncesi, bu ilanı almayı reddeden bir veya birkaç gazete dışında, büyük basının hepsinde tam sayfa yayımlanan ilanın maliyeti yüksekti. Bazı gazetelere normal ilan ücretlerinin üstünde para teklif edildiği de gazeteciler arasında konuşuldu.

Mitinge katılanların büyük bir kısmı bunu Hrant Dink'in öldürülmesi sonrası Türkiye'de yaşanan Ermeni Tehciri'yle yüzleşme girişimlerine karşı duydukları tepkiyi dile getirme vesilesi olarak görüyordu. Mitingi düzenleyen aşırı milliyetçi gruplar, Ermenilere ağır biçimde hakaret eden o meşum pankarttan onlarca hazırlayıp gelmişlerdi. Son anda bir kişinin yaşadığı duygu kabarması değildi. Fransa'da Ermeni soykırımını inkârı cezalandıran yasanın Senato tarafından yakın bir tarihte onaylanmış olmasına tepki de buna ilave oluyordu. Ama en büyük tepki, belli ki "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeniyiz" sloganına karşıydı. Bu ise ortalama Türk eğitiminin idrak darlığı ve üretme kapasitesini ele veren önemli bir örnek. Mecazı anlamayan, bunun doğrudan birincil anlamına kitlenen bu düz idrak, Hrant'ı Türklüğe hakaretten mahkûm eden Yargıtay üyeleri için de geçerliydi. Ya da kasıtlı olarak anlamama hali bu. "Ermenilerden özür dileme" kampanyasına katılanların hepsinin Ermeni dönmesi veya gizli Ermeni olduğunu düşünmek, hatta buna inanmak gibi. Bütün bunlar Ermeni kimliğinin, daha doğrusu Ermeni sözcüğünün ortalama Müslüman Türk tahayyül dünyasında nasıl bir olumsuzluk simgesi, nefret simgesi haline geldiğini ele veriyor. Türkiye'de ırkçı, şoven zihniyeti somut olarak bir kez daha gösterdi. Bu ırkçılığın, şovenizmin kapsama alanının ne kadar geniş olduğunu da. İnsanların sıradan bir cinası dile getirir gibi, "Hepiniz Ermenisiniz, hepiniz piçsiniz" pankartını güle oynaya taşımaları, son derece anlamlıydı. Sıradan ırkçılığın, on yılların eğitim müfredatıyla, basınıyla, içselleştirilmiş ırkçılığın doğallığını ele veriyordu.

Bir de mitinge Hocalı katliamını insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğu için protesto etmek için, maktulleri anmak için katılanlar vardı. Çok olduklarını tahmin etmiyorum. Bunların büyük bölümü, Mehmet Bekaroğlu gibi, işin şoven, ırkçı bir mecrada seyrettiğini görünce mitingi hemen terk etmiş.

Taner Akçam *Taraf*'ta Neşe Düzel ile yaptığı söyleşide Türkiye'de zaten yaygın bir ırkçılık vardır, bunun devlet olanaklarıyla birleşmesi 6-7 Eylül gibi hadiselere yol açabiliyor tespitinde bulunuyor. Taksim'deki miting için de devletin himayesinden bahsedebiliriz sanırım?

Biraz önce belirttiğim gibi, İçişleri Bakanı'nın mitingin ana konuşmasını yapması hükümetin, himayenin ötesinde, desteğinin işaretidir. Mitingden önceki perşembe günü aynı bakan Bakü'da Azerbaycan devlet başkanıyla toplantıdaydı. Sadece bu mitingi konuşmamışlardır elbette ama bunun da konuşulmuş olması çok güçlü bir ihtimal. Bu bir devlet politikası mıdır? Belki. Azerbaycan'la yakınlığı sürdürmenin bir parçasıdır. Mitinge hâkim olan açık ırkçı ve şoven ses, kadim devlet politikasının tok sesidir. Yalnız Taksim mitingi sırasında polisin de taşkınlıklara karşı ciddi önlem aldığını belirtmek lazım. Biraz daha kışkırtıcı güç olsaydı kalabalığın içinde, gene de saldırgan bir taşkınlık olabilirdi. Neyse ki olmadı.

Mitingin hükümetin bilgisi dâhilinde olmanın ötesinde, doğrudan desteği ile yapıldığının en açık işareti mitingin ana konuşmacısının İçişleri Bakanı olmasıydı.

Bir de artık 6-7 Eylül'de olduğu gibi kolay yoldan pogrom yapılacak, malı mülkü yağmalanacak gayrimüslim de kalmadı Türkiye'de. Hepsinin toplamı yüz bin kişi ediyor. 6-7 Eylül'deki gibi İstiklal Caddesi'nde "gâvur dükkânı" yağmalamak şimdi pek kolay değildi. Tek tek aramak lazım. Yağmalanacak "gâvur malı" pek kalmadı!

Mitingi düzenleyen aşırı milliyetçi gruplar, Ermenilere ağır biçimde hakaret eden o meşum pankarttan onlarca hazırlayıp gelmişlerdi.

İçişleri Bakanı böyle bir mitingde kürsüye çıktı ve mitingdeki atmosfere uygun bir konuşma

Miting öncesi, bu ilanı almayı reddeden bir veya birkaç gazete dışında, büyük basının hepsinde tam sayfa yayımlanan ilanın maliyeti yüksekti.

yaptı. Sizce AKP Hükümeti neyi amaçlıyor? AKP Hükümeti böyle bir katılımla sürece nasıl etki ediyor?

Milliyetçi damarı kendine yakın tutmayı amaçlıyor. Ergenekon davasında orduyu yıpratıyor suçlamasını, bu yolla telafi etmek istiyor belki. Bir de halk oylamasıyla cumhurbaşkanının seçilecek olması, marjinal oyları çok daha değerli hale getirir. Kemik AKP seçmeni değil, örneğin MHP'li seçmenin AKP'li bir adaya oy vermesini sağlamak daha önemli hale gelir ikinci turda. Buna da şimdiden yatırım yapıyor olabilir Tayyip Erdoğan. Veya daha genel olarak MHP ve çevresinin seçmen tabanını bu yolla kendine çekip, başka konularda elini rahatlatmak istiyor da olabilir. Kürt sorunu için özellikle. Bütün bunlar milliyetçilikle muhafazakârlık arasında toplumsal tabanda büyük bir akışkanlık olmasından besleniyor. Bir de Türkiye'de ırkçılık yoktur, bu topraklarda ırkçı gelenek yoktur, ırkçılık Batı'ya özgüdür türünden yıllardan beri tekrarlanan ezberlerin, sıradan ırkçılığın banalleştirmesinin de etkisi var. Çoğu kişi yaptığının, söylediğinin ırkçılık olduğunun bilincinde değil. Nefret suçu Türkiye'de Türk kimliğine karşı işlenmiş bir suç olma dışında yargı, devlet ve basın tarafından algılanmıyor. Taksim'deki o yüz kızartıcı pankartta "Ermeni'siniz" kelimesi yerine "Türksünüz" kelimesinin yer aldığı, yurtdışında yapılmış bir mitingi muhafazakâr veya laikçi büyük basınımız nasıl haber yapardı, tah-

min edebiliyoruz. Taksim mitingini çoğu görmezlikten geldi.

Türkiye'de 1915 Ermeni Tehciri ile buradaki büyük suç ile yüzleşmemizin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Tehcir ve benzeri meselelerle ilgili söylenen yalanlar insanların tarihle ilişkilerini zedeliyor. "Doğru" bir tarih bilinci, en azından temel tarihsel olgularla ilgili "doğru" bilgilenmiş bir toplum, daha gelişmiş bir toplumsal vicdan sonucunu verebilir. Bunun da tabii Türkiye'yi daha yaşanır bir ülke kılma ihtimali var. Türkiye 1915 ile yüzleşmeye yaklaşıyor mu?

1990'larla kıyaslayınca, evet yaklaşıyor diyebiliriz. Ama dışarıdan veya daha uzaktan baktığınızda, o yüzleşme aşamasıyla şimdiki durum arasında hâlâ o kadar büyük mesafe var ki, hayır yerinde sayıyor da diyebilirsiniz. Sorun tam burada. Diaspora Ermenileri haklı olarak, üç yıl sonra 1915'in yüzüncü yılının dolacağını, Türkiye'nin bu yüzleşmeyi gerçekleştirmesi için artık daha fazla beklemenin mümkün olmadığını, bir yolunu bulup bu yüzleşmeye Türkleri mecbur etmek gerektiğini düşünüyor. Diğer taraftan bu dış zorlama bazı açılardan sorunun tartışılmasını Türkiye'de hızlandırıyor ama diğer taraftan tepkisel milliyetçi damarı da besliyor. Özür dileme kampanyası; 24 Nisan'ın birkaç yıldan beri Taksim'de ve birkaç kentte anılması; Ermeni sorunu üzerine araştırmaların, konferansların artması; Ermeni anneanne ve babaannelerin hatırlanması veya keşfedilmesi gibi gelişmeler bu yüzleşmenin zeminini hazırlıyor. Ama bu sorunu vicdanında bir yük olarak hisseden insan sayısı Türkiye'de hâlâ son derece az. Daha epey zaman istiyor yüzleşme zemininin hazırlanması. Bu yüzden Türkiye'den bakınca biraz yol aldığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz ama Türkiye dışından bakınca daha alınması gereken yol o kadar büyük gözüküyor ki, yerimizde saydığımız izlenimi doğuyor. Hele arada Hocalı mitingi gibi gelişmeler olunca, "Türkiye'ye soykırımı zorla tanıtma dışında seçenek yok" düşüncesi gene ön plana çıkıyor. Hâlbuki Hocalı mitingi kadar, mitinge karşı gösterilen tepki ve hükümetin kendini bu konuda savunmakta zorlanması da önemliydi. Belki savcılar bu mitingle ilgili yapılan suç duyurularını dikkate alırlar ve "halkı kin ve nefrete sürüklemek" suçunu bu kez hakkıyla cezalandırırlar. Bu da önemli bir ileri adım olur.

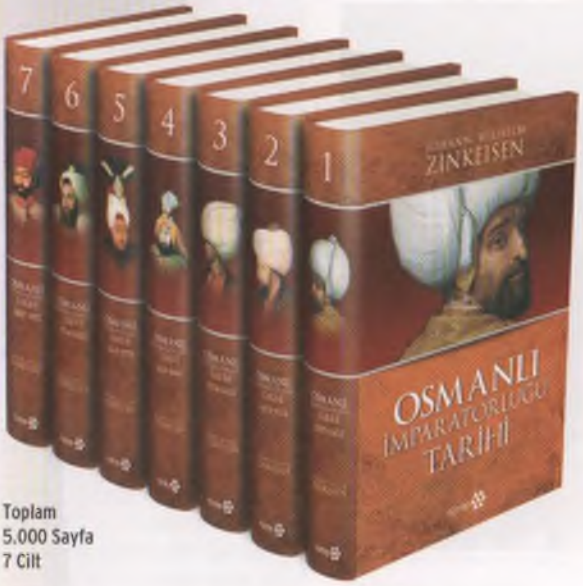

4 Mart 2012'de çeşitli sivil toplum kuruluşları, Hocalı mitingindeki hakaretlere karşı İstiklal Caddesi'nde bir protesto yürüyüşü düzenledi.

Fotoğraf: Ekin Çakır, Bianet

Yeditepe'den Seçmeler

YEDİTEPE

Toplam
5.000 Sayfa
7 Cilt

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Hammer'den farklı olarak Zinkeisen'in eserini orjinal ve değerli kılan nokta, olaylarla çağdaş Batı kaynaklarını ayrıntılı biçimde kullanmasıdır. Zinkeisen, yayınlanmış belge koleksiyonlarını ve çağdaş kronikleri kullanır. Zinkeisen'in eseri, geniş bir perspektif içinde kullandığı kaynaklar dolayısıyla bugüne kadar değerini korumuştur. Özellikle, şimdiye kadar hiçbir Türk tarihçisinin yabancı kaynakları bu ölçüde kullanmadığı göz önüne alınırsa, eserin Türkçe çevirisi tarih edebiyatımız için büyük kazançtır.

Prof. Dr. Halil İnalcık

***

Johann Wilhelm Zinkeisen, altmış yıllık bir ömrün içine bizce Osmanlı İmparatorluğu tarihçiliğinin en önemli eserini sığdırmış bir yazardır. Zinkeisen'in Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa bölgesindeki tarihi çok önemlidir. Balkanlar ve Avrupa tarihinin içinde Osmanlılığı bence bugüne kadar geçilemeyecek şekilde doğru yorumlamıştır ve esaslı bilgiler vermektedir. Zinkeisen'i okumadan Osmanlı tarihini mütalaaya almak, tetkik etmek mümkün değildir. Bu yüzden Zinkeisen'deki bilgilerin bu tercüme ile yeni nesil tarihçilere ve öğrencilere aktarılacağına hiç şüphem yoktur ve bu çok büyük bir ufuk açacaktır.

Prof. Dr. İlber Ortaylı

Lüx Bez Ciltli,
Şömizli,
832 Sayfa

SORULARLA OSMANLI İMPARATORLUĞU

ERHAN AFYONCU

Renkli,
Resimli, Lüx Baskı
Ciltli, Büyük Boy, 306 Sayfa

YAVUZ VE MİDİLLİ

OSMANLI'NIN SON SAVAŞI

ÖZER ÖNER

ÇANAKKALE CEPHESİNDE

TÜRKLERİN GENEL KARARGAHINDA

PAUL SCHWEDER

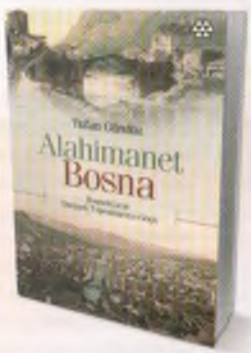
ÇEVİRİ: EŞREF ÖZBİLEN

HESAPLAŞMA

Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İZMİR SUİKASTİ

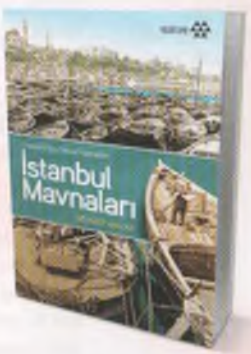
VAHDETTİN ENGİN

ALAHİMANET BOSNA

BOŞNAKLARIN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇÜ

TUFAN GÜNDÜZ

OSMANLI'NIN DENİZ HAMALLARI

İSTANBUL MAVNALARI

MEHMET MAZAK

Online Sipariş İçin:

kitapadresi.com
İnternetteki kitap adresiniz

///idefix/
www.idefix.com

pandora.com.tr

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sokak. No: 27/15 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 528 47 53 • Faks: (0212) 512 38 78
www.yeditepeyayinevi.com
bilgi@yeditepeyayinevi.com

EUGENI POPESCU-JUDETZ'İN ARDINDAN

Etnomüzikolog ve sanat tarihçisi Eugeni Popescu-Judetz (Giurgiu, Romanya 17 Eylül 1925- Pittsburgh, ABD 20 Aralık 2011).

FERRUH GENCER

Etnomüzikolog ve sanat tarihçisi Eugenia Popescu-Judetz, 20 Aralık 2011 tarihinde, 86 yaşında Pittsburgh'ta hayata veda etti. Asıl uzmanlık alanı Türk musikisi kaynakları ve Osmanlı seyirlik sanatları olan Popescu-Judetz, 1996 yılından itibaren Türkiye'de yayımlanan kitaplarıyla Türk müzik camiasının yakından tanıdığı bir uzmandı. İlk kez 1968 yılında geldiği İstanbul'u çok sevmiş ve vatanının Türkiye olduğunu defalarca dile getirmişti. 11 dile anadili gibi hâkimdi. Birçok konuda derin bilgisi olan Eugenia'nın merakı, çalışkanlığı ve gayreti insanı hayrete düşürürdü.

Eugenia 1925 yılında Romanya'da Giurgiu'da (Yerkökü) doğdu. Ailesinin tek çocuğu olarak 2 yaşında piyanoya, 4 yaşında ilkokul eğitimine başladı. Çocukluğu kuzenleriyle beraber yaşadıkları büyük bir köşkte geçti. Lise öğreniminin son iki senesinde Bükreş'e gitti. Liseden sonra Bükreş Üniversitesi'nde Romen dili ve felsefe eğitimi aldı.

Bir yandan oda müziği orkestralarında çalışıyor, bir yandan da Bükreş Ulusal Bale Tiyatrosu ile Opera Tiyatrosu'nda profesyonel dansçı ve halk dansı eğitmeni olarak görev yapıyordu. Bu arada Bükreş Halk Topluluğu ve Sanat Yüksek Okulu'nda dans dersleri verdi. Bir süre Romen Folklor Enstitüsü'nde araştırmalar yaptı, burada kazandığı deneyimler ileride yapacağı alan araştırmalarında çok işe yaradı.

Operet Tiyatrosu'nda çalışırken sonradan eşi olacak Gheorghe Popescu-Judetz (1911-1972) ile tanıştı. Ona "dansın prensi" diyorlardı. Romen halk dansları üzerine çalışmaları ve derlemeleri vardı. 1948 yılında Eugenia üniversiteyi bitirdikten sonra evlendiler. Aynı yıl kral devrildi ve iktidar değişti.

1950 yılında Prag'da yapılan solo dans yarışmasında birincilik ödülünü alan Popescu-Judetz eşi ile birlikte 1954-1970 yılları arasında Perinitza Halk Topluluğu'nun baş dansçısı ve koreografı olarak çeşitli ülkelerde turneye çıktı. Bu yıllar boyunca, halk dansı eğitmenleri ve amatör koreograflar için pek çok atölye çalışması yürüttü; film ve televizyon için koreografiler yaptı; alan araştırmaları yönetti.

1954 yılında üniversitede hocası Prof. H. C. Siruni ona Doğu dillerini öğrenmesi gerektiğini ve Dimitri Cantemir üzerine çalışmasını öğütleyince, hayatının merkezine Cantemir oturdu. Ölene kadar Cantemir'in ayak izlerini takip etti ve bu amaçla ilk kez 1968'de İstanbul'a geldi. Türkiye'de Yaşar Nabi Nayır'dan Halil Can'a, pek çok insanla tanıştı, onlarla dost oldu.

1966 - 67 yılları arasında eşiyle birlikte Amerika'da turneye çıktılar. 1969 - 70 yılları arasında Romanya'da bir halk dansları grubu kurdular. Fakat yeni iktidar onlara rahat vermeyecekti. 1970 yılında babasını, 1972 yılının Ağustos ayında da siroz olan sevgili eşi Gheorghe'i kaybetti. Kendisi de üzüntüden hastalandı. Bu sıralarda, 1973 yılında, Pittsburgh Duquesne Üniversitesi Tamburitza'larından bir davet alınca ABD'ye gitti. Duquesne'de öğretim görevlisi olarak, Tamburitza'lara eğitim vermeye ve koreografilerini yapmaya devam etti. Aynı üniversitede ilahiyat dalında master; Pittsburgh Üniversitesi'nde ise tiyatro eleştirisi doktorası yaptı. Pek çok makale ve kitap yazdı. Eşi ile birlikte yıllar boyunca topladıkları Romen halk dansları ve halk müziğine ilişkin özel arşivlerini ABD Kongre Kütüphanesi'ne bağışladı. Arşiv, binlerce dans notasyonu, 3.200 ses kaydı, 4.000 civarı notaya alınmış dans melodileriyle kendi dalında ABD'nin en büyük koleksiyonu olarak kabul ediliyor.

Yayımlanmış Kitapları:

- *Dimitrie Cantemir – Cartea stintei muzicii*, Editura Muzicala, Bükreş, 1973.
- *Studies in Oriental Arts*, Duquesne University Tamburitzans, Institute of Folk Arts, Pittsburg, Pennsylvania, 1981.
- *Türk Musiki Kültürünün Anlamları*, çev. Bülent Aksoy, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- *Meanings in Turkish Musical Culture*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- *Kevseri Mecmuası*, çev. Bülent Aksoy, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- *Prince Dimitrie Cantemir*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- *Prens Dimitrie Cantemir*, çev. Selçuk Alimdar, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- *Sources of 18th Century Music* (Adriana Ababi Sirli ile), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- *Tanburi Küçük Artin*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- *Seydi's Book on Music – A 15th Century Turkish Discourse* (Eckhard Neubauer ile), Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Frankfurt am Main, 2004.
- *Adakale*, çev. Aysun Kıran - Olcay Yıldırım, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- *Tuna Boyunca Anılarla Ezgiler*, çev. Figen Bingül, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- *A Summary Catalogue of the Turkish Makams*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- *Three Comparative Essays on Turkish Music*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- *Beyond the Glory of the Sultans – Cantemir's View of the Turks*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2010.

"KADINLARIN HEKİMLİK MESLEĞİNE GİRİŞİ VE İLK KADIN HEKİMLER"

İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin 15 Mart Perşembe günü İstanbul Üniversitesi Öğrenci Kültür Merkezi Tiyatro Salonu'nda düzenlediği konferansta Prof. Dr. Nuran Yıldırım "Kadınların Hekimlik Mesleğine Girişi ve İlk Kadın Hekimler" başlıklı bir konuşma yaptı. Konferansın ana ekseni dünyada ve Türkiye'de geçmişten günümüze uzanan bir perspektifte kadınların tababet mesleğine katılış mücadelesiydi.

CEREN GÜLSER
İLİKAN RASİMOĞLU

Kadının hayatın her alanında var olduğunu, hekimlik mesleğinin de bunun bir parçası olduğunu belirterek sözlerine başlayan Nuran Yıldırım, öncelikle kadınların geleneksel olarak ebelik ve hastabakıcılık meslekleri ile Sümer, Babil, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarında ve Kolomb öncesi Amerika'da kabul gördüklerini fakat hekimlik mesleğine ancak 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyılın başında uzun mücadeleler sonucunda girebildiklerini söyledi. İslam dünyasında da kabul gören bu alanların hemşirelik ile beraber uzun yıllar devam ettiğini belirten Yıldırım, Amerika'da hekimlik mücadelesini başlatan kadınlardan bahsederek erkek öğrencilerin bu kadınların sınıfta kendileriyle beraber ders görmelerini kabul etmediklerini ekledi. Bunun ardından kadınların hekimliğe ancak kadınlar için tıp okulları açarak giriş yapabildiğini ve ancak belli bir süre sonra erkeklerle beraber tıp okullarında ders görmeye başladıklarını ifade etti. Ayrıca mezun olmakla kadınların sorunlarının bitmediğini, hastaların bu kadınları genellikle tercih etmediklerini ekledi. Bu mücadele sonunda 19. yüzyılın sonunda Amerika'da 35 tıp okulunun kız öğrenci kabul etmeye başladığını, 1915 yılında American Medical Association'ın (Amerikan Tıp Birliği) kadın hekimlerini tam üyeliğe kabul etmeye başlamasının ardından 20. yüzyılda Nobel Tıp Ödülü alan kadınların görüldüğünü ifade etti.

Bu mücadelenin Avrupa'da da benzeri bir şekilde gerçekleştiğini, kadınların tıp okullarına giremeyince okul açma yoluna gittiklerini ifade ettikten sonra Osmanlı'dan itibaren kadınların tıp mesleğinde oynadıkları rolü anlatan Yıldırım, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun *Cerrahiyetü'l- Hâniyye* adlı eserinden örnekler göstererek cerrahi müdahale yapan kadınların 15. yüzyıldan itibaren var olduklarını tespit etti. Usta-çırak yöntemi ile yetişen bu kadınlardan başka, yurtdışında eğitim görüp de İstanbul'da 19. yüzyılda tababetle ilgilenen gayrimüslim kadınların da bulunduğunu ve bu kadınların yerini, Tıp Fakültesi'nin kız öğrenci kabul etmemesi nedeniyle 20. yüzyılda önce devlet tarafından yurtdışına burslu gönderilen ilk Türk kadın hekimlerinin aldığını sözlerine ekledi. Fatma Süeda Emin Kağıtçıoğlu, Hatice Safiye Ali, Bedriye Veysi, Fatma Arif Atasagun, Hayrünnisa Ataullah ve Semiramis Haydar Rıfat Tezel'in Münih, Berlin, Boston gibi tıp okullarında böyle bir eğitim sürecinden geçtiğini ifade etti.

Konferansta kadınların eğitiminde İstanbul Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü'nün önemine de değinildi, burada açılan, Department of Medicine adıyla anılan ve dördüncü senesinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkınca kapanan bölümden bahsedildi. 1921'de sekiz kız öğrencinin kaydolmasının ardından 1922-23 ders yılında, Tıp Fakültesi'nin öğrencilerin kararlı tutumu ve bu konuda gelişen kamuoyu sonucunda beş kız öğrencinin daha kaydolması anlatıldı. Bu süreçte Tıp Fakültesi hocaları arasında fikir birliği olmadığı ve kadınların doktorluk yapmasının zorluğu konusundaki genel görüş de eklendi. Nuran Yıldırım Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü'nün kapanmasından sonra Tıp Fakültesi'ne naklolan bir öğrenci ile beraber toplam 14 kız öğrencinin Tıp Fakültesi'ne girdiğini, bir öğrencinin vefat etmesi ve birkaç öğrencinin okuldan ayrılmasından sonra 1927'de ilk defa altı kız öğrencinin tıp eğitimlerini tamamladıklarını, 1928'de de stajlarını tamamlayıp diplomalarını aldıklarını ifade etti.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım.

Nuran Yıldırım kadınların 1925'ten itibaren Milli Türk Tıp Kongrelerine dâhil olduğunu, 1928'de kurulan 3. Mıntıka Etibba Odası'nın kadın üyeleri olduğunu, ilk kez Afife Cenani'nin 1937'de doçent olarak akademik hayata başladığını, ilk kadın tıp profesörünün 1945'te bu unvanı alan Kamile Şevki Mutlu olduğunu ve İstanbul Tıp Fakültesi'nde 1950'de 9, 1977'de 38, 1997'de 150 kadın öğretim üyesi bulunduğunu ifade ederek konuşmasını tamamladı. Konuşmanın ardından hem Türkiye'deki tıp pratikleri hem de kadınların tıp mesleğini icra ediş biçimleri tartışıldı. Günümüzde neden kadın hekimlerin tıbbın sadece belirli alanlarını tercih ettikleri sorusu üzerine düşünüldü, bunun bir tercih mi yoksa toplumsal bir yakıştırma mı olduğu üzerine konuşuldu. Konferans daha genel olarak kadın ve erkek meslekleri şeklinde bir ayrımın yarattığı cinsiyetçi tavrın eleştirisiyle sona erdi.

TÜSTAV EMEK TARİHÇİLERİYLE BULUŞTU

ZAFER AYDIN

20 yılı geride bırakan, bu zaman dilimi içinde önemli ölçüde belge, bilgi, deneyim sahibi olan Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), sahip olduğu arşiv fonlarının bilimsel/ akademik kullanım ve değerlendirme olanaklarını artırma amacında. Bu amaçla başlattığı girişim çerçevesinde 3 Mart 2012 günü İstanbul'da Taksim Green Park Hotel'de kahvaltılı bir toplantıda emek tarihçileriyle buluştu. Toplantı bir anlamda "belge toplayanlarla belgeleri kullananların" buluştuğu, aynı masa etrafında oturup konuştuğu bir zemin oldu.
TÜSTAV Başkanı Fahrettin Ozan ile Yönetim Kurulu Sekreteri Mustafa Coşkun'un çağrısıyla yapılan toplantıya Alp Yücel Kaya, Berdan Dere, Bülent Coşkungür, Demet Parlak, Doğan Çetinkaya, Erdem Kabadayı, Erden Akbulut, Erol Çatma, Erol Ülker, Ersin Tosun, Fahrettin Ozan, Hakan Koçak, Mehmet Ö. Alkan, Mete Tunçay, Murat Özveri, Mustafa Coşkun, Yıldırım Koç ve Zafer Aydın katıldı.
Kahvaltıda Mete Tunçay "tarihi belge nedir", "hangi belgeler tarihi belge niteliği taşır" mevzusunda, Göktürkler üzerine çalışan Türkmenistanlı tarihçiden hoş bir anekdot nakletti: "Belge dediğin taş olacak, üstelik kenarı da kırık olacak!".

Kahvaltıdan sonra toplantı, TÜSTAV arşiv varlığını ve kurumsal kimliğini tanıtan sunumla başladı. Sunumun ardından söz alan Vakıf Başkanı Fahrettin Ozan, toplantıdan ne amaçladıklarını anlatırken "siyasal ve sosyal tarih alanında çalışmalar yapan kişi ve kurumlarla işbirliği olanaklarını araştırmak ve geliştirmek istediklerini" özellikle vurguladı. Yapılan konuşmaların seyrini belirleyen de bu vurgulama oldu. Toplantıda söz alanlar "birlikte neler yapabiliriz?", "ortak iş yapmak için nasıl bir yol tutturmalıyız?" gibi sorulara yanıt aradılar. Değişik görüş ve önerilerin dile getirildiği toplantıda emek tarihçileri iletişim ağı kurulması, 2 yılda bir konferans/kongre düzenlenmesi, periyodik bir dergi yayınlanması üzerinde anlaşılan konular oldu.
Toplantıda söz alanların dikkat çektiği bir başka nokta da emek örgütlerinde arşiv tutma konusunda yaşanılan düzensizlikler oldu. Kimi sendikaların kendi sendikal pratiğinin ürünü belgeleri dahi arşivlemediğini söyleyen, ihtiyaç duydukları belgeye, bilgiye ulaşamamaktan yakınan konuşmacılar, bu açıdan TÜSTAV'ın arşiv varlığının ve onun içinde yer alan DİSK ile bağlı sendikalara ait arşiv fonlarının taşıdığı değerin altını çizdiler.

TÜSTAV Emek Tarihçileri buluşmasından bir fotoğraf.

"İSTANBUL RUM EDEBİYAT CEMİYETİ (1861-1922) KÜLTÜREL VE DÜŞÜNSEL KATKILARI"

21 Nisan 2012, saat 10.30'da Taksim, Aya Triada Rum Kilisesi İdare Heyeti Binası'nda "İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti (1861-1922) Kültürel ve Düşünsel Katkıları" başlıklı konferans gerçekleşecektir.

Konferans programı:

Aris Çokonas (Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi), "*Iroklis Vasiadis: İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin Ruhu*"

Doç. Dr. Aimilia Themopoulou (Atina Üniversitesi), "*İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin Eğitime Katkısı*"

Prof. Dr. Nikos Uzunoğlu (Atina Teknik Üniversitesi), "*İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin Fen Dalında Etkinliği ve Katkısı*"

Dr. Stavros Anestidis (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina), "*İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti ve Rum Patrikhanesi: Düşünsel Beklentiler ve İdeolojik Çatışmalar*"

Doç. Dr. Elçin Macar (Yıldız Teknik Üniversitesi), "*İstanbul'dan Ankara'ya: İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti Kütüphanesi'nin İzinde*"

Dr. George Vassiadis, "*İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin 1923 Sonrası İzleri*"

* Sunuşlar Yunanca olup (Elçin Macar'ınkı Türkçe), metinlerin Türkçe çevirileri toplantı sırasında dağıtılacaktır.

KÜLTÜREL ÇOĞULCU TİYATRO GÜNLERİ 2012 (1)

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'DA GÖLGE OYUNUNA KÜLTÜREL ÇOĞULCU BİR BAKIŞ

2007 yılından itibaren BGST içerisindeki bir inisiyatifin girişimleriyle ve kardeş kurumlarla işbbirliği içerisinde gerçekleştirilen Kültürel Çoğulcu Tiyatro Günleri'nin bu yılki programı Türk ve Yunan gölge oyununa dönük bir etkinlikle start alıyor. KÇTG 2012'nin bu ilk etkinliği BGST dışında *Mimesis* dergisi, Tarih Vakfı tarafından yayınlanan *Toplumsal Tarih* dergisi ve Tiyatro TEM işbirliği ile organize edildi. Yakın zamana kadar "Karagöz kime ait" türünden bizce anlamı olmayan sorular dışında gündeme gelmeyen gölge oyunu geleneğini, halkların birbirleriyle rekabet ettiği değil, benzerliklerini keşfettikleri ve farklılıklarının tadını çıkarttıkları farklı bir perspektiften ele almayı hedefleyen bu etkinliğe konuyla ilgilenen ve tartışmak isteyen herkes davetlidir.

Program

13.00-15.00 Panel: Gelenekselin dönüşme sürecinde Türkiye ve Yunanistan'da gölge oyunu

Ahmet Akşit: *Türkiye'de Modernleşme ve Karagöz üzerindeki etkileri*

Peri Efe: *Uluslaşmaya bir başka örnek: Yunanistan'da gölge oyununun seyri*

Sertan Batur: *Sabri Esat Siyavuşgil örneğinde uluslaşma ve Karagöz*

Çetin Sarıkartal: *Gölge Oyunu ve Çağdaş Gösteri Sanatlarında Gelenek ve Kopuş*

Moderatör: Fırat Güllü

18.00-19.15 Oyun: Alem Buysa Kral Übü /Tiyatro TEM 20.30-21.30 Gösteri: Karagiozis /Yannis ve Tasula Hatzis

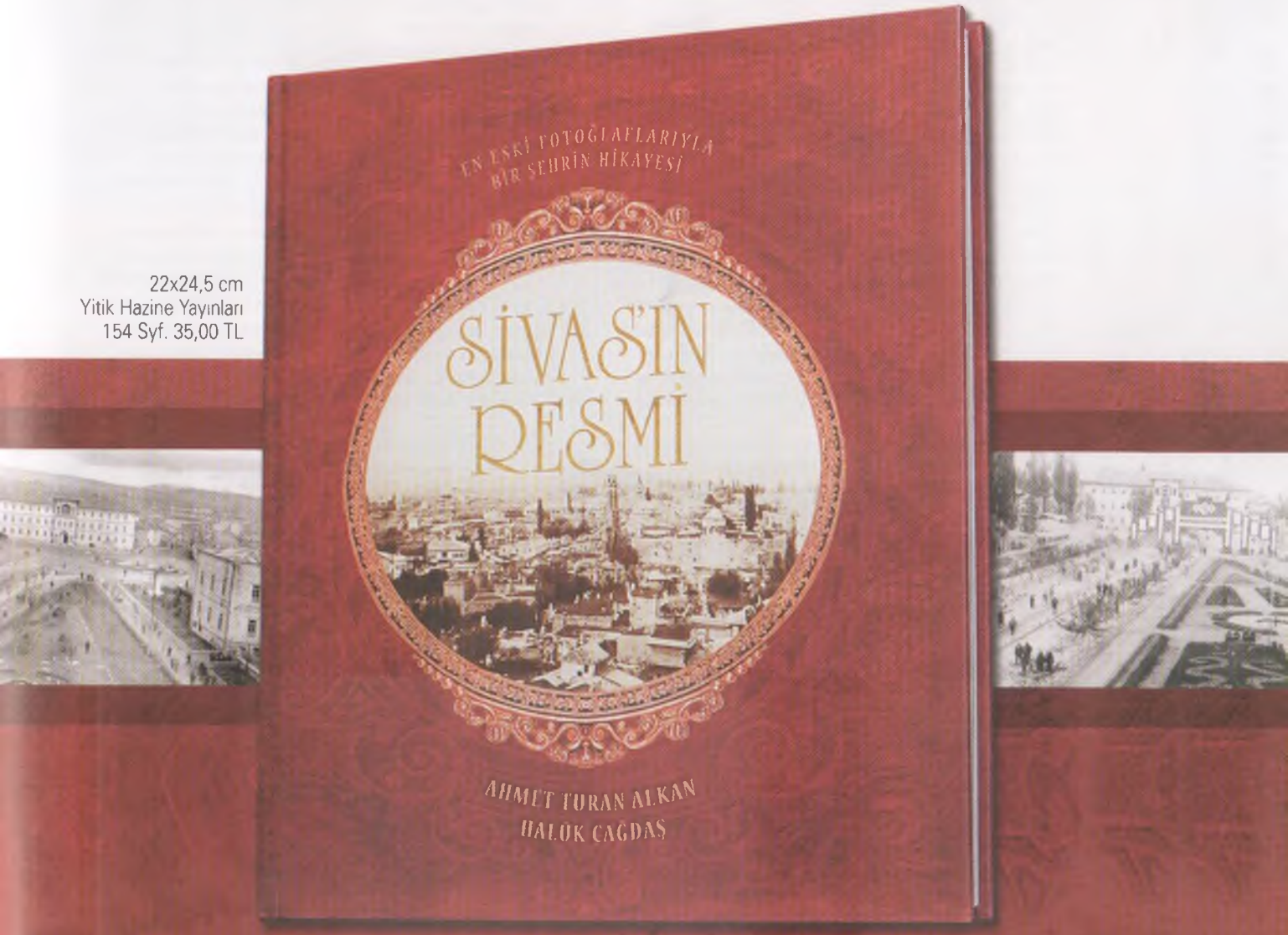
Tarih: 29 Nisan Pazar 13.00-21.30

Yer: Maya Sahnesi İstiklal Cad. Halep Pasajı (Atlas Pasajı karşısı) Kat: 2 Beyoğlu 0 212 252 74 52

fotoğrafı okumak, yazıyı seyretmek...

2. Abdülhamid döneminde çekilip ilk defa gün yüzü gören Sivas'ın ilk fotoğrafları...
...Ve bu fotoğraflarla sizi Sivas tarihinin en el değmedik yerlerine götüren iki Sivas aşığı kalem ustası.
Gülümseyerek, hüzünlenerek, özleyerek bir okuma vaadi: Sivas'ın Resmi...

22x24,5 cm
Yitik Hazine Yayınları
154 Syf. 35,00 TL

Fotoğraflarda geçmiş zamanlar, donarak üst üste yapışmış gibidir; fotoğraf okumalarıyla, geçmiş zaman katmanlarını dillendirip dün ile bugün arasında birkaç ilinti kurmaya çalıştım. Ecdada ve toprağıma vefa borcumdur.
Ahmet Turan ALKAN

Bütün Seçkin Kitapçılarda

: twitter.com/kitapkaynagi
: facebook.com/kitapkaynagi

www.yitikhazine.com

Yitik Hazine Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın grubu kuruluşudur

TÜRKİYE'DE İKTİSAT TARİHÇİLİĞİNİN DÜNÜ BUGÜNÜ: OTOBİYOGRAFİK GÖZLEMLER

İktisat tarihçisi Mehmet Genç.

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği'nin yaklaşık iki yıldır "Ankara Tartışmaları" adıyla düzenlediği seminerler dizisi, "Perşembe Konuşmaları" adı altında, 23 Şubat itibariyle İstanbul'da da başladı. Organizasyonu; Canay Şahin (Yıldız Teknik Üniversitesi), Vangelis Kechriotis (Boğaziçi Üniversitesi) ve Doğan Çetinkaya (İstanbul Üniversitesi) tarafından yapılan "Perşembe Konuşmaları"nın ilk konuğu Mehmet Genç oldu. Genç, iktisat tarihçiliğinin doğası, niteliği ve Türkiye'deki tarihçesiyle ilgili bilgiler verirken, öte yandan da kişisel tarihinden aktardığı örneklerle bu alanı özel kılan yönleri dinleyicilerle paylaştı.
Resmi bir bildiri sunumundan çok, samimi bir sohbet niteliğinde geçen konuşmada Mehmet Genç söze, tarihi çocukluğundan beri sevmediğini, üniversitede öğrenimini gördüğü iktisada da o dönemki Keynesgil niteliğinden ötürü ısınamadığını söyleyerek başladı. Genç'e göre, iktisat tarihi; birbirleriyle iyi geçinemedikleri gibi kendi içlerinde de sorunlar barındıran iki disiplin olan iktisat ve tarihin birleşmesinden meydana gelen bir "sorunlu çocuk" gibi... Bu yönüyle özel ilgiyle ve ustalıkla ele alınmayı gerektirir. İktisat tarihinin, hipotezlerini iktisattan, araştırma yöntemini ise tarihten alması gerektiğini vurgulayan Genç, bu disiplinin, iktisadi ilişki kurma amacından koparsa anlamsız bir sıralanış haline geleceğini, tarihsel bağlamından koparsa da katı bir kalabalıktan ibaret kalacağını belirtti.
Türkiye'de iktisat tarihçiliğinin ilk olarak Fuad Köprülü'nün 1930'larda çıkardığı "Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi" dergisi ile başladığını belirten Mehmet Genç'e göre bu yayın, *Annales*'in 1929 tarihli *d'Histoire Economique et Sociale*'inden çokça etkilenmiştir. Fuad Köprülü'nün çok saygın bir tarihçi olmakla birlikte bir iktisat tarihçisi olmadığını dile getiren Genç, doğrudan doğruya iktisat tarihi üzerine çalışan ilk isim olarak, aynı zamanda kendi hocası da olan Ömer Lütfi Barkan'ı işaret etti. Onun 1950'deki çalışmaları ile Türkiye'de fiilen akademik olarak bu alanın çalışılmaya başladığını söyleyen Mehmet Genç, Barkan'dan niçin ve nasıl etkilendiğini anlatırken, Barkan'ın *Annales* dergisinde özel olarak çevrilerek yayınlanan *La Méditerranée* eleştirisinden ve Osmanlı iktisadî tarihine yaklaşımındaki özenli araştırma yönteminden bahsetti.
İktisat tarihinin, zorunlu olarak demografi, sosyoloji, siyaset bilimi gibi disiplinlerle de iç içe olduğunu vurgulayan Genç'e göre disiplinlerarası çalışma, iktisat tarihçiliğinin son derece önemli ve vazgeçilmez bir unsurudur. Bilimsel gelişmelerin kolektif bir çabanın eseri olacağını, Newton'un "Devlerin omzunda yükseliyorum, onun için de devlerin devi gibi görünüyorum." sözü ile vurgulayan Genç, dernek ve vakıfların, bilimsel olarak ayakları yere basan bir ürün ortaya koymanın tek yolu olduğunu, Tarih Vakfı gibi kuruluşların öneminin de bu bağlamda anlaşılması gerektiğini belirtti.

BİLGİYİ YENİDEN İNŞA ETMEK
TANZİMAT DÖNEMİNDE MİMARLIK, BİLGİ VE İKTİDAR

Son yıllarda, geleneksel tarihyazımı anlatılarından farklılaşan çalışmalar ile Tanzimat dönemi bir anlamda yeniden ele alınıyor. Bu yeni çalışmaların ortak yönünün dönemi "Doğu - Batı" ikilemine dayalı bilgi rejimlerinin dışına çıkarak okumak olduğu ileri sürülebilir. Göksun Akyürek de mimarlık tarihi anlatılarında bir tür "karanlık çağ" olarak görüldüğünü ileri sürdüğü bu dönemi, "doğru bilgi"nin kuruluşuna ilişkin bir süreç olarak ele alıyor. Akyürek, bir yandan öznesi çoğunlukla merkezi yönetim olan bu dönemin mimari pratiklerini incelerken, diğer yandan bu mimari pratiklere paralel olarak geliştirilen söylemsel deneyimi aktarıyor. Böylece bilginin ve onu işleyen zihniyetin değişimi de bazı ilginç mimari durumlar eşliğinde gözler önüne seriliyor. Akyürek, ilk Osmanlı üniversitesi olduğu iddia edilen Darülfünun'un inşaat sürecini, 1863 yılında İstanbul'da hızla inşa edilerek açılışı yapılan Sergi-i Umûmî-i Osmâni binalarını ve kentin yeniden inşa sürecinin bir parçası olarak bu eşikte keşfedilen İstanbul'un Bizans mirasına yönelik sınırlı "restorasyon" çalışmalarını incelerken, yeni bir bilgi alanının kuruluşunu özneler, söylem ve mimari pratikler bağlamında değerlendiriyor. Kitaba yazdığı "Önsöz"de Uğur Tanyeli'nin de belirttiği gibi "Akyürek'in kitabı vaatleri de olan bir metin. Tüm iyi metinler gibi, kapsadıkları kadar, dolayımla akla getirdikleriyle ve harekete geçirdiği düşünme imkânlarıyla da önemli."

Vakıf Merkezi
Ermenâ Zâkirkapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No:82/20 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI 20 YIRMİNCİ YIL

Leonardo da Vinci
Mona Lisa'dan önce
'Haliç Köprüsü Projesi'ni çizdi!

Bazısı 500 yıl öncesine uzanan onlarca Osmanlı 'çılgın' projesi bu eserde

Turan Şahin
Yitik Hazine Yayınları

Haliç Köprüsü, Osmanlı'nın çılgın projelerinden biriydi... Ya diğerleri?

Sirkeci - Haydarpaşa tüp geçidi • Sarayburnu - Üsküdar teleferik hattı
Miniatürk'ün atası: Büyük Osmanlı Parkı • Marmara - Karadeniz kanalı
Galata - Süleymaniye asma köprüsü

Bütün Seçkin Kitapçılarda

: facebook.com/kitapkaynagi : twitter.com/kitapkaynagi

www.yitikhazine.com

Yitik Hazine Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın Grubu kuruluşudur.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

Tarih Vakfı'nın uzun zamandır Ankara'da devam eden tartışmalarında 30 Mart 2012 Cuma günü Baki Tezcan "İkinci İmparatorluk ya da Osmanlı Erken Modernitesi (1580-1826)" başlıklı sunuşunu yaptı. Nisan ayı konuşmacıları; "Sultanın İktidar Simsarları: Erken Modern Osmanlı Siyasetinde Musahibler ve Saray Hizipleri, 1580-1640" başlığıyla Günhan Börekçi ve "19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatı ve Tarih" başlığıyla Erol Köroğlu ve Nüket Esen olacaktır. Toplantılar 18.00-20.00 arasında Tarih Vakfı Ankara temsilciliğinde yapılacaktır.

30 Mart 2012: Baki Tezcan (University of California), "İkinci İmparatorluk ya da Osmanlı Erken Modernitesi (1580-1826)"

Toprağa ve tarıma dayalı bir iktisat anlayışı üzerine kurulu feodal toplumu fetihlerle genişleten Osmanlılar, 15. yüzyılda ticaret ve paranın giderek daha çok önem kazandığı bir iktisada geçiş sürecinin onlara sunduğu mali olanaklardan yararlanarak gaza yoldaşlarını ve yerel beylerini kullarla değiştirmiş, böylece feodal siyasi ilişkilerin risklerini mümkün olduğunca ortadan kaldırarak siyasi hâkimiyetlerini takviye etmişlerdi. Bu iktisadi geçiş süreci, 16. yüzyılda genişleyen imparatorluğun bir araya getirdiği farklı bölgesel piyasaların birleşmesiyle daha da canlanmış, ticaret ve finans sahalarında artan fırsatların ortaya çıkardığı yeni girişimciler, kendilerine siyasi roller de arar olmuşlardır. İşte bu girişimcilerin –"ecnebi" diye yaftalanarak da olsa– siyaset sahasına girmeleri, bir anlamda 1300'lü yıllardan beri Osmanlı topraklarında gerçekleşen en heyecanlı siyasi gelişmeydi, zira bu kişilerin siyasi başarıları ne fetihlere, ne asaletlerine, ne de saltanat temsilcileri tarafından seçilerek devşirilmelerine bağlıydı. Baki Tezcan konuşmasında söz edeceği İkinci İmparatorluk'u tanımlarken "Bir nebze sivilleşmenin yanı sıra, çok nispi anlamda da olsa, zenginlerden de olsa, avamın devlet kadrolarına girmesi çerçevesinde, siyaset alanının bir bakımdan demokratikleşmesinden söz edebiliriz bu noktada" diyor.

6 Nisan 2012: Günhan Börekçi (İstanbul Şehir Üniversitesi), Sultanın İktidar Simsarları: Erken Modern Osmanlı Siyasetinde Musahibler ve Saray Hizipleri, 1580-1640

Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve idari yapısında ilk uzun soluklu kriz ve dönüşümün başlangıcı kabul edilen 1580-1640 dönemi, Topkapı Sarayı'nın içinde ve etrafında kâim üst düzey Osmanlı yönetici eliti arasında kurulan çeşitli hizipler ile bu ittifakların birer alternatif güç odağı olarak Osmanlı merkez siyaset arenasında yarattığı çeşitli iktidar mücadelelerine tanıklık etmiştir. Uzun yıllara yayılan yıpratıcı savaşlar ve sık sık payitaht İstanbul'u sarsan askeri isyanların gölgesinde geçmiş bu ara dönemde, Osmanlı padişahları da bilhassa musahib ağaları ve vezirlerinin yönettiği saray hizipleri vasıtasıyla söz konusu alternatif güç odaklarına karşı iktidar mücadelesi vermiş, bu çabalarında da belirli bir dereceye kadar başarılı olmuşlardır. Bu sunum, bu bağlamda, Sultan III. Murad ile Sultan IV. Murad'ın saltanatlarını kapsayan zaman zarfında, başta Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa, Kapuağası Gazanfer Ağa, Bostancıbaşı Derviş Ağa, Veziriazam Nasuh Paşa, Darüssaade Ağası El-Hac Mustafa Ağa ve Silahdar Mustafa Paşa olmak üzere bir grup musahib ağa ve veziri hem yeni kaynaklar ışığında ayrıntılı ele almayı, hem de sultan adına hareket eden bu siyasi aktörlerin birer iktidar simsarı olarak dönemin hiziplerle bölünmüş merkez siyaset sahnesinde oynadıkları kritik rolleri tartışmayı hedeflemektedir.

20 Nisan: Erol Köroğlu ve Nüket Esen (Boğaziçi Üniversitesi), Panel: ""Osmanlı Son Dönemi Edebiyatı ve Edebiyat-Tarih İlişkisi Üzerine"

Osmanlı edebiyatı üzerine tartışmaların tarihi epeyce eskiye uzanıyor. 19. yüzyılın başlarından itibaren dile gelmeye başlayan eski edebiyatın niteliği ile geleneksel temalarına yönelik şüphe ve eleştiriler, yüzyılın geri kalan kısmında devreye giren roman gibi yeni edebi türlerin de getirdiği ivme ile kendi içinde daha esaslı tartışmalar doğurdu. Yirminci yüzyılın başlarında milliyetçilik ve savaşların belirlediği imparatorluğun çöküş sürecinde yaşanan sadece bu türden tartışmaların daha da şiddetlenmesi değil edebiyatın doğrudan bu gündeme eklemlenmesi oldu. Milli edebiyatın doğuşu ile edebiyatın hayat ve siyaset içinde en keskin şekilde araçsallaşması el ele gitti. Ardından gelen ulus inşa sürecinde Cumhuriyet bu mirası devraldı. Panel katılımcılarımız Osmanlıdan Cumhuriyet'e edebiyatın bu macerasına yakından bakacak ve tarihle ilişkisini tartışmaya açacaklar.

Adres:Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi 82/30 Kızılay, 06420 Ankara
Telefon: (312) 424 05 10

IFEA NİSAN 2012'TAKVİMİ

MÜZİKOLOJİ KONFERANSI
2 Nisan Pazartesi 2012, 18:00'de, IFEA'da,
Nicolas Royer-Artuso
"Heterofoniye gerçekçi bir yaklaşım"
Sunum dili Fransızcadır.

SEMİNERLER
"Kültürler ve Kentsel Alanlar" Semineri
5 Nisan Perşembe, 18:00'de, IFEA'da,
Evrim Özkan Töre
"The urban planner and the cultural cluster"
Sunum dili İngilizcedir.

"Osmanlı Toplumunda Yerel Aidiyetin Sınırları" Semineri
10 Nisan Salı, saat 18:00'de, IFEA'da,
Nora Şeni (IFEA)
"Getto: Zoraki bir aidiyet"
Sunum dili Türkçedir.

"Anadolu Arkeolojileri" Semineri
Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun İmgesi (330-1453) Dizisi
11 Nisan Çarşamba, 18:00'de, IFEA'da,
Ludivine Voisin
"Konstantiniye'nin Latin Manastırları"
Sunum dili Fransızcadır.

"Anadolu Arkeolojileri" Semineri
Zaman İçinde İnsanoğlunun Barınağı Olarak Konut Dizisi
18 Nisan Çarşamba, 18:00'de, IFEA'da,
Ayşe Hilal Tuztaş
"Yaşamak, Konup-göçmek, Oturmak: Sarıkeçili Göçerlerinde Mekân Duygusu"
Sunum dili Türkçedir.

"Tarihin ve Kültürlerin Beşiği Kapadokya" Semineri
24 Nisan Salı, 18:00'de, IFEA'da,
Sacit Pekak
"19. yüzyıl Kapadokya Kiliselerinin Korunması"
Sunum dili Türkçedir.

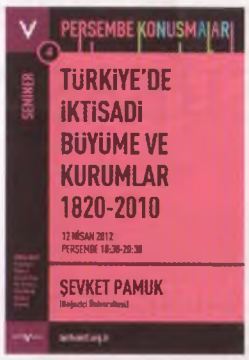
Seminer "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Alkol Üzerine"
26 Nisan Perşembe, saat 18:00'de, IFEA'da,
Alexandre Toumarkine
"Atatürk sofrasında içki"
Sunum dili Türkçedir.

Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
"Sualtı Arkeolojisi" Dizisi
30 Nisan Pazartesi, saat 18:00'de, IFEA'da,
Deborah Zvikel
"The Ottoman shipwreck excavation of Yaffo (18th century)"
Sunum dili İngilizcedir.

PERŞEMBE KONUŞMALARI (İSTANBUL), NİSAN AYI PROGRAMI

12 Nisan 2012, 18.30-20.30, Şevket Pamuk (Boğaziçi Üniversitesi), Türkiye'de İktisadi Büyüme ve Kurumlar, 1820-2010.
Son iki yüzyılda Türkiye'de iktisadi büyümenin hızı Dünya ortalamalarının ve Gelişen Ülke ortalamalarının biraz üzerinde, ancak Gelişmiş Ülkeler ile aradaki fark son 100 yılda kapanmadı, çok fazla da değişmedi. Türkiye bugüne kadar bir "iktisadi mucize" yaratamadı. Alt-Dönemlere göre Türkiye'nin büyüme hızları yine karşılaştırmalı olarak incelendiğinde de benzeri bir tablo ortaya çıkıyor. Son iki yüzyılda Türkiye pek çok iktisadi modeli denemiş, daha doğrusu her dönemde dünyada en fazla öne çıkan modeli benimsemiş. Ancak Türkiye'nin performansı dünya ve gelişen ülke ortalamaları ile karşılaştırıldığında, alt-dönemlerde de büyük farklılıklar görülmüyor. Her alt-dönemde Türkiye'nin büyüme hızı dünya ve gelişen ülke ortalamalarına yakın ve onların biraz üzerinde.
Bu konuşmada Türkiye'nin uzun dönemli iktisadi büyüme sicilini özetledikten sonra bu sicili anlamaya çalışırken kurumların önemini öne çıkaracağız. Kurumlar deyince bir toplumda geçerli olan yazılı

ve sözlü kuralları, yasaları ve diğer davranış normlarını ve bunların uygulanmasını anlıyoruz. Türkiye'de kurumları belirleyen ve onlara bir ölçüde süreklilik kazandıran toplumsal, siyasal ve kültürel etkenler nelerdir, kurumlar ve onların sürekliliği Türkiye'de iktisadi büyümenin uzun dönemli eğilimlerini açıklamakta yardımcı olabilir mi gibi sorulara yanıt arayacağız.
26 Nisan 2012, 18.30-20.30, Alp Yücel Kaya (İTÜ), "Parsel parsel eylemişler dünyayı, bir dikili taştan gayrı nem kaldı?": 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet Anlaşmazlık ve Çatışmaları
19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılıklı etkileşim içerisindeki ekonomik, toplumsal ve hukuki dönüşümler bir taraftan ortak ve karma mülkiyet yapılarının bireysel ve özel yapılara doğru evrimini, diğer taraftan da adalet mekanizmalarının da giderek merkezileştiği bir süreçte tekil ve yerel özellikler taşıyan geleneksel hukuk düzenlemelerinin genel ve evrensel düzenlemelere yer bıraktığı bir kanunlaştırma sürecini gündeme getirmiştir. Bu süreç içerisinde ekonomik çıkarların anlaşmazlık ve çatışmaları derinleşmiş, haklarını tescil ettirenlerle kaybedenlerin mücadelesi bu dönüşümlerin odağında yer alan idari meclislerle nizamiye mahkemelerine yoğun bir şekilde yansımıştır. Konuşmada 19. Yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, daha çok Balkanlara yoğunlaşarak, mülkiyet anlaşmazlıkları ve çatışmalarını meclisler ve mahkemelerin işleyişi üzerinden tartışmayı amaçlamaktayız.

TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU İLK TOPLANTISINI YAPTI, KURULLARINI OLUŞTURDU

19 Şubat 2012'de yapılan Mütevelliler Kurulu'nda yenilenen Tarih Vakfı Yönetim Kurulu 3 Mart 2012 tarihinde yaptığı ilk toplantısında kendi arasında iş bölümü yaptı. Buna göre Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi) Başkan, Suay Aksoy (Boğaziçi Üniversitesi) Başkan Yardımcısı, Bülent Bilmez (Bilgi Üniversitesi) Başkan Yardımcısı, Canay Şahin (Yıldız Teknik Üniversitesi) Genel Sekreter ve Erden Attila Aytekin (ODTÜ) Sayman seçildiler.
Yönetim Kurulu aynı toplantıda ayrıca İcra Kurulu ve Projeler Kurulu'nu da asağıdaki isimlerden oluşturdu.
İcra Kurulu: Fikret Yılmaz, Oktay Özel, Bülent Bilmez, Canay Şahin, Rauf Kösemen, Gülay Kayacan.
Projeler Kurulu: Fikret Yılmaz, Oktay Özel, Gürel Tüzün, Rauf Kösemen, Mahir Aydın.

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ AÇILDI

Meclis-i Mebusan'da ve Ayan Meclisi'nde zabıt kâtipliği yapan, Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile onurlandırılan, Mustafa Kemal'in önerisiyle Büyük Millet Meclisi'nde evrak ve tahrirat müdürü olarak çalışan, Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü'nün başbakanlıkları döneminde (1923-1927) Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olan, TBMM'nin, 1939'da Bingöl, 1943 ve 1946 dönemlerinde Tunceli mebusluğunda bulunan, 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti tarafından Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki DP teşkilatlarının parti müfettişi olarak görevlendirilen Necmeddin Sahir Sılan'ın arşivinde bulunan belgelerin tasnif çalışmaları tamamlandı.
Necmeddin Sahir Sılan'ın 1992'de vefatının ardından evinde bulunan arşiv malzemeleri, kızı Şen Sahir Sılan tarafından 1993'te Tarih Vakfı'na bağışlandı. 1994'te Orhan Koloğlu yaklaşık dört ay süren çalışması sonucu malzemenin kaba tasnifini yaptı. 2008'in Ocak ayında başlayan Necmeddin Sahir Sılan (NSS) Fonu altında arşivleme çalışmaları Mart 2012 tarihinde bitti.
Tasnif devam ederken fonun 03. Doğu Raporları ve 03.01. Doğu Mektupları serilerinden altı kitap yayınlandı.
Tasnifi tamamlanan fon 61 kutudan oluşmaktadır. 1.097 dosya, 9.912 belge ve 32.035 sayfayı içeren fon araştırmacıların hizmetine açılmıştır. www.tarihvakfi.org.tr adresinden envanter bilgilerine ulaşmak mümkündür.

Tarih Vakfı Arşiv Sorumlusu Tuba Erdoğan Akekmekçi, Necmeddin Sahir Sılan Arşivi'nin önünde.

ZİNA VE FUHUŞ ARASINDA KALANLAR

FAHİŞE, SUBAŞIYA KARŞI

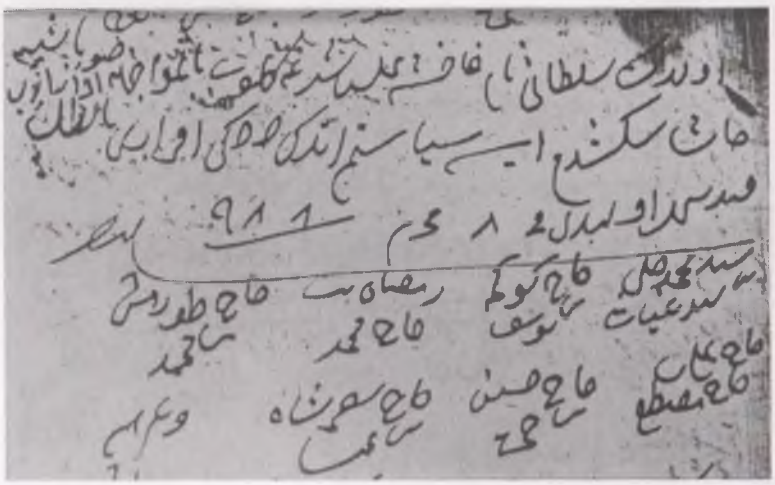
FİKRET YILMAZ

1580 yılı Şubat ayının 21. ile 26. günleri[1] arasında Edremit kadısı[2] karmaşık bir davaya bakıyor ve davalıların verdiği ifadeleri dinliyordu. Saldırıya uğrayan bir kadın ile saldırganlar karşılıklı iddialarını dile getirirken, Edremit'in "önde gelenleri" ve Soğanyemez Mahallesi'nden[3] şahitler gördüklerini ve şahıslar hakkında bildiklerini anlatıyorlardı. Mahkeme devam ederken, saldırıya uğradığı görgü tanıklarının ifadeleriyle kesinleşen Sultan adlı kadın Edremit subaşısına "s.kişdim ise siyasetim edin"[4] dediğini belirttiğinde, mahkeme safahatının seyri bir anda değişir. Bu sözleri ikrar edenin bir kadın olması, ifadeyi daha ilk bakışta ilginç kılıyor.

Davanın başlangıcında mahkemenin gidişatı, Sultan açısından olumlu ilerliyordu. Fakat bir aşamada Sultan'ın fahişeliği[5] gündeme getirilmiş ve lehine ifade verenlere, "onun fahişelikle meşhur olduğunu" belirtenler eklenmişti[6]. Bu itham sonrasında dile getirdiği galiz ifadeyle, bir bakıma hakkındaki suçlamayı ikrar ve fuhuş yaptığını kabul etmiş oluyordu. Aslında hakkındaki iddia nedeniyle son derece dikkatli konuşmayı tercih etmesi beklenirdi. Mahallelinin ve kasaba halkının önde gelenlerinin onun fahişe olduğunu beyan etmeleri nedeniyle, Sultan'ın mahkemede yaşaması muhtemel onur kırıklığının verdiği tepkide payı olduğu düşünülebilir. Ancak olayın yazılı kayıtlarla izlenebilen boyutunda görülenler, Sultan'ın onur kırıklığı veya alması muhtemel cezanın infazı gibi sonuçlardan ziyade, maruz kaldığı hukuk dışı ve keyfî bir muameleye feveran ettiğini gösteriyor.

ERKEKLER ARASINDA BİR KADIN YARGILANIRKEN

Dava zabıtlarına göre, Sultan bir akşam üzeri evinde beş kişinin saldırısına uğradı.[7] Saldırganların elebaşı Mehmet ile dört arkadaşı Sultan'ı sürükleyerek zorla götürmeye çalışıyorlardı.[8] Ancak bu sırada çıkan gürültü ve Sultan'ın yardım isteyen sesini işiten mahalle halkı ile hemen hemen aynı anda olay yerine gelen Edremit subaşısı[9] birlikte müdahale ederek kadını saldırganların elinden kurtarmışlardı. Olay sicil defterine, Sultan'ın sözleriyle, "alet-i harble evime gelib beni cebren çekib alıb giderken subaşı ademleriyle ve ehli mahalle ile beni Mehmed'in elinden aldılar"[10] şeklinde geçti. Subaşı ve mahallelilerin olaya müdahalesi sırasında saldırganların kaçmayı başardıkları, ancak daha sonra yakalanarak mahkemeye sevk edildikleri de dava zabıtlarından anlaşılabiliyor.[11] Sultan, hem saldırganların hepsinden hem de özellikle elebaşıları Mehmet'ten davacı oldu. Mehmet suçlamayı kabul etmeyip inkâr etse de Edremit subaşısı ve mahalle halkının tanıklığı ile Sultan uğradığı saldırıyı kanıtlamayı başardı.[12] Zaten herkesin gözü önünde açıkça cereyan ettiği için bu zor olmamıştı. Ancak, çok geçmeden olayın görünenden farklı boyutları olduğu da anlaşıldı. Çünkü muhakeme usulü

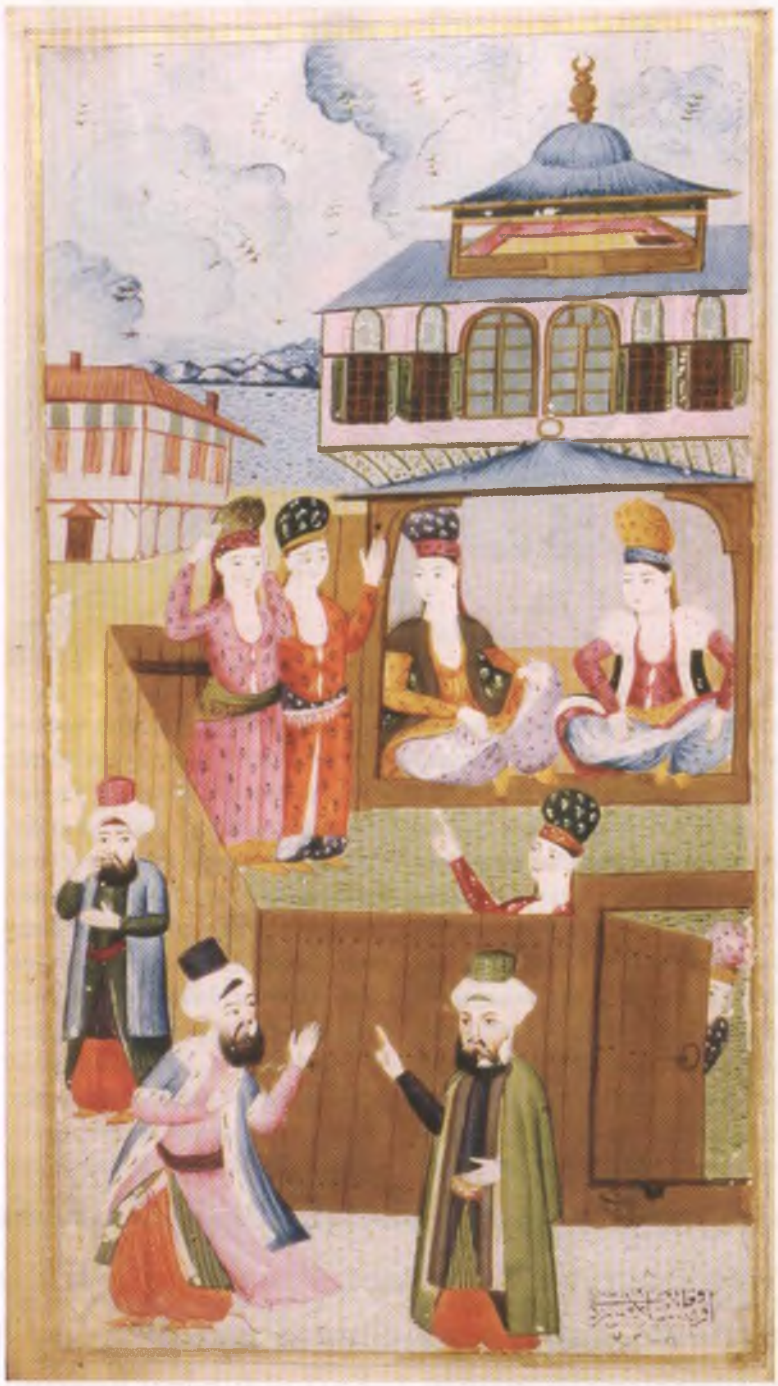

"Oldurki Sultan nam fahişe meclis-i şer'e gelüb bi'l-muvacehe ikrar edüb subaşıya haşa s.kişdim ise siyasetim edin dediği ikrar-ı bi't-taleb kayd-ı sicil olundu fi 8 Muharrem sene 988 (24 Şubat 1580).

Şuhûd: Seyyid Mehmed Çelebi bin Seyyid İyas (?), Hacı Gökce bin Yusuf, Hacı Durmuş bin Mehmed, Hacı Ali bin Hacı Mustafa, Hacı Hüseyin bin Hamza, Hacı Sefer Şah bin İsa ve gayrihüm.

gereğince davalı ve davacı taraflar hakkında, mahalle halkının bilgisine başvurulduğunda,[13] Sultan hakkındaki toplumsal kanaatin son derece olumsuz olduğu ortaya çıkmıştı. Mahalledeki yaygın inanışa göre, Sultan geceleri talep edildiği yerlere giden, evine "yaramaz" diye tanımlanan erkeklerin gelip gittiği bir fahişeydi. Üstelik yirmi yıldır yaptığı bu işle tanınıyordu.[14] Uğradığı saldırıdan komşularının yardımıyla kurtulan, yargılamanın ilk aşamasında mağdur ve mazlum olduğunu da mahalle halkının şahitliğiyle ispatlayan Sultan, çelişkili görünmekle birlikte yine komşularının verdiği bilgi nedeniyle bir anda fahişelik suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı mahalle yaşamının karmaşık toplumsal dinamiği ve çoklu yüzü, Sultan'ın davası vesilesiyle adeta karşımızda toptan tecessüm ediyor.

Mahallenin bu denli etkin bir şekilde hukukî süreçte rol oynamasının sebebi, kişisel mahremiyetin ve özel yaşama ait sırların mahallenin kamusal denetimi ve kontrolüne açık olmasıdır. Toplumsallaşma dinamikleri, hukuksal normlar ve iktidarın denetim iştahının birlikte ürettiği Osmanlı mahalle düzeninde kamusal alanın adeta mahremiyeti yuttuğu bir sosyal bağlam yaratması, herkesin birbirini izlemesini ve karşılıklı kanaat sahibi olmasını sağlıyordu. Bilgisine başvurulan mahalleli ve kentin önde gelenleri görünüşte resmi devlet görevlileri değildi. Ancak, kasabanın yöneticileriyle sürekli işbirliği içinde olan ve hem toplumsal kontrol ve düzeni sağlama konusunda işlevli hem de kamusal ahlak normlarını toplum adına seslendirme hakkıyla donatılmış kasaba yerleşikleriydi. Belgelerin diliyle "âyan ve eşraf"[15] denilen "ileri gelenlerin" elbette hepsi erkekti ve bu nedenden dolayı diğer işlevleri yanında toplumsal cinsiyet açısından son derece önemli bir rol üstlendiği de meydanda! Böylelikle resmî kimliği ve görevi olmayan insanların mahkemeye aktardıkları toplumsal algı, resmî ve hukukî bir niteliğe dönüşüyordu. Mahallenin yönetim açısından son derece sıkı ve her an işleyen kontrol

Muhtemelen İstanbul'da bir genelev. Nev'îzâde Atâ'î'nin (Atâullâh bin Yahyâ) *Hamse*'si. (TIEM 1969). Yazmanın tarihi 1103 H (1691) olmakla birlikte Günsel Renda resimlerin biraz daha geç tarihli olduğunu öne sürmektedir.

Minyatür ve künye bilgileri için İrvin Cemil Schick'e teşekkür ederiz.

fonksiyonu, böylece devreye sokuluyordu. Buna rağmen mahalle halkının yirmi yılı aşkın bir süredir fahişelikle meşhur olduğunu söyledikleri Sultan'ı mahkemeye şikâyet etmek yerine beklemiş olmaları, üzerinde durulması gereken bir tutum! Böyle durumlarda mahkeme marifetiyle mahalleden sürdürme olaylarına sık rastlandığından, bu durumu yirmi yıl boyunca onaylamadıkları bir yaşam biçimini sürdüren yalnız bir kadına, Soğanyemez Mahallesi halkının toleransı olarak mı yorumlamak gerekiyor? Saldırı sonrasında mahkemede beyan ettikleri toplumsal kanaate dayanarak çok daha önce işlem yaptırabilirlerdi. Yaptırmadıklarına göre, Sultan'ın saldırıya uğramasını, mahallenin namusunu kurtarmaya girişen ahlak bekçilerinin marifeti olarak yorumlamak tartışmalı görünüyor. Çünkü Sultan'ın uğradığı saldırı böyle bir sebepten kaynaklansa, daha önceden de benzer girişimlerin hedefi olması gerekirdi. Olmadığına göre, geçmişte yaşanması muhtemel olayların mahkemeye aksetmeden kapatıldığı ve bundan dolayı Sultan'ın tescil edilmediği anlamı çıkar. Dava zabıtlarına göre, Sultan'ın daha önce fahişeliği nedeniyle mah-

Zinayla suçlanan bir kadın eşeğe ters bindirilmiş, eline eşeğin kuyruğu tutturulmuş ve kafasına bağırsaklar dolanmış, sokaklarda dolaştırılıyor.

Ulusal Kütüphane, Viyana.

16. Yüzyılda İstanbul. Metin And'ın kitabından alınmıştır, s. 228.

kemeye çıkartılmadığı kesin görünüyor; çıkarılsaydı sicil kayıtlarından bulunup önüne konması gerekirdi.

Bu durumda başka bir soru önem kazanıyor: Acaba Sultan'ı koruyanlar mı vardı? Bu korumadan mahrum kalmasıyla saldırı arasında kanıtlayamadığımız bir bağ varsa, yirmi yıldır mahalleden çıkartılmadan veya mahkemeye düşmeden hayatını sürdürmesini anlamak mümkün olabilecektir. Olayın arka planında varlığı muhtemel bu dinamiklerin, hem prosedür açısından hem de toplumsal meşruiyet ve hukuk ilişkisi bakımından muğlak ama etkileyici faktörler dizisi yarattığını söylemek gerekiyor.

MEHMET KİM?

Acaba Sultan'a yapılan saldırının elebaşı Mehmet kimdi ve onun mahallede yirmi yıl kalabilmesinde rolü var mıydı? Elbette kadının müşterilerinden birisi veya köftehoru/pezevengi[16] olması da ihtimal dâhilinde bulunuyor. Çünkü izlediğimiz olaydan yaklaşık bir hafta önce Mehmet'in pezevenk olduğu iddiasıyla mahkemeye çıkarıldığını bildiren bir belge,[17] onun aynı suçlama ile daha önce yargılandığı ve sebt-i sicil olunduğunu gösteriyor. Sicil kaydına rağmen Mehmet, hakkındaki bu iddiayı kabul etmese de, dört şahidin verdiği ifadeler onun inkâr çabasını boşa çıkaracak derecede kesin görünüyor. Çünkü şahitler Mehmet'i atının terkisine bindirdiği bir kadını getirip köylerindeki birisinin odasına[18] bıraktığını belirtiyorlar.[19] Mehmet'in köylerine getirip bıraktığı kadının fahişe olduğundan da aynı kesinlikte söz ediyorlar. Köy odalarının bu türden ilişkilerde buluşma mekânı olarak kullanıldığı bilindiğinden,[20] Mehmet'in aleyhindeki bu tanıklığın doğruluk ihtimali yüksek görünüyor. Bu bilgi, Sultan'ın uğradığı saldırının sebebini daha kesin sınırlar içine çekebilmemizi ve Sultan ile Mehmet arasındaki kavganın nedenini, "fahişe" ile "pezevengi" arasındaki ilişkinin özel koşulları çerçevesinde düşünmeye imkân veriyor. Mehmet ile Sultan arasındaki kavga, belki itaatsiz kadın ile ona haddini bildirmeyi isteyen "pezevengi" arasındaki işbirliğinin kopuş anına tekabül ediyor veya bir fahişenin itirazı ve bunun karşılığını yansıtıyor olabilir. Ne yazık ki mevcut belgeler düşünülebilecek ihtimallerin doğruluk derecelerini ve olaydaki paylarını tespit etme imkânını bizden esirgiyor. Diğer yandan, aynı belgeler hukuki süreçler hakkında umulmadık ölçüde cömert olabiliyor.

GÖREVLİLERİN ROLÜ

Fahişe ile müşterisi veya pezevengi arasındaki pazarlığın anlaşmazlıkla bitmesi ya da Sultan'la bedel ödemeden birlikte olmak isteyenlerin teşebbüsleri sonunda doğabilecek bir arbede, Sultan'ı koruyan etkili birisi olmadan onun çok sık karşılaşabileceği bir sorundur. Belgelerin diliyle Sultan'ın pezevenkliğini yapan kişinin yöneticilerle kuracağı yakın ilişkiler veya işbirliği sayesinde korunmuş olabileceği ihtimali zayıf değildir. Bu türden ilişki ağlarına sık rastlanılmakta ve şaşırtıcı örnekler görülmektedir. Bunlardan birisinde Bursalı Hüma adındaki hür bir kadın, cariye gibi gösterilerek Biga Sancakbeyi'nin subaşısı tarafından 340 akçeye pazarlanmıştı.[21] Onunla yakalanan ve yargılanan erkekler ile Hüma'nın ifadesi, subaşının kadını fahişe olarak sattığı konusunda birleşiyor. Bir başka örnekte ise, İstan-

Anlattığına göre saldırıdan sonra kürklü ve kırmızı renkli kemha kaftanı kaybolmuştu. Sultan, kaftanının bulunmasını talep etmiş hatta ciddi bir iddia ileri sürerek, şüphelendiği kişinin subaşı olduğunu belirtmişti. Subaşı tarafından el konulduğunu iddia ettiği kaftanın "mahkeme marifetiyle alınıp kendisine teslim edilmesini" ısrarla dile getiriyordu.

bul zindanında hapis olan Aynî isimli kadın, gece görevliler tarafından dışarı çıkartılmış ve daha sonra erkeklerle birlikteyken yakalanmıştı.[22] Kadın ifadesinde, gece zindandan çıkartıldığını ve sonrasında bir kayıkla Beşiktaş'a getirildiğini belirtiyor. Resmî görevlilerin de yer aldığı bu olayda bir organizasyon olduğu son derece açık. Her ne kadar, kendisini zindandan alıp Beşiktaş'a ulaştıran kişiyi tanımadığını belirtse de, bunu sadece ilgili kişileri korumak amacıyla söylediğinden şüphe etmeye gerek yok. Hassa gemicilerin bile fahişe tedarikinde rolleri olduğunu haber veren örnekler bulunabiliyor. Bu örneklerden birinde, Aksaray'da (İstanbul) oturan iki kadın, tersane kethüdası namına çalışan hassa gemicilerden Hüseyin Reis tarafından Edremit'e getirilmiş ve burada müşterilerine teslim edilmişti.[23] Subaşıların fahişeleri yakaladıktan sonra para karşılığı serbest bıraktıkları da görülebiliyor.[24] Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkün olduğundan, Sultan'ın fahişe olduğunun yirmi yıldır bilinmesine rağmen mahallede kalabilmesi ve hakkında işlem yapılmamış olmasının altında benzer bir faktör aranabilir. En azından böyle bir ihtimal olduğunu unutmamak ve değerlendirme dışında bırakmamak gerekiyor. Zira Sultan'ın hakkındaki iddianın mahkemede dile getirilmesinden önce, Edremit subaşısının onun fahişe olduğunu bildiği anlaşılıyor.

Zinayla suçlanan bir erkek eşeğe ters bindirilmiş, eline eşeğin kuyruğu tutturulmuş ve kafasına işkembe geçirilmiş, sokaklarda dolaştırılıyor.

Ulusal Kütüphane, Viyana. *16. Yüzyılda İstanbul*. Metin And'ın kitabından alınmıştır, s. 228.

SULTAN, SUBAŞIYA KARŞI HUKUK SAVAŞI VERİYOR

Bu aşamada girift ilişkiler, resmi görevlilerin rolü, hukuksal sınırlar ve toplumsal kanaat arasında bir başka mücadele başladığı görülüyor. Sultan, bu kez mahalle halkı, hukukî cezalar ve Edremit Subaşısı'ndan oluşan bir blokla karşı karşıyaydı. Bu ittifak ve doğrudan kasabanın asayişinden sorumlu en yetkili görevliye karşı bir fahişenin hukuk mücadelesinde ne kadar şansı olabilirdi? Sultan'ın bu aşamadan sonraki hukuk mücadelesi, fahişe olması nedeniyle keyfî bir muameleyi kabul etmeyeceğini ve boyun eğmeyeceğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekici ve Osmanlı toplum tarihçiliği bakımından değerli bir örnek!

Sultan'ın mahkemedeki tutumunun son derece net olduğunu söylemek mümkün: İkamet ettiği mahalle halkının şahitliği ve kanaat bildirimi nedeniyle fahişeliğinin tescil edilmesine itiraz etmiyor. Fakat diğer taraftan hem yargılamanın gereklerinden olmayan hem de Edremit Subaşısı'nın keyfî bir uygulamasına maruz kaldığını beyan ettiği andan itibaren, Sultan'ın mahkemeye ve subaşıya karşı sert bir şekilde karşı koymaya başladığı görülüyor.

MAHKEME İZNİ OLMADAN EV ARANAMAZ! YA FAHİŞENİN EVİ?

Anlattığına göre saldırıdan sonra kürklü ve kırmızı renkli kemha[25] kaftanı kaybolmuştu.[26] Sultan, kaftanının bulunmasını talep etmiş hatta ciddi bir iddia ileri sürerek, şüphelendiği kişinin subaşı olduğunu belirtmişti. Subaşı tarafından el konulduğunu iddia ettiği kaftanın "mahkeme marifetiyle alınıp kendisine teslim edilmesini" ısrarla dile getiriyordu.[27] Fahişe olmasının, subaşı tarafından kaftanının gasp edilmesinde etkili olduğunu düşünüyor olmalı ki, mahkemede kadı huzurunda, subaşının yüzüne karşı "s.kişdim ise siyasetim edin"[28] dediğini ikrar etmekten çekinmiyor ve yaptığı işin kaftanına el konulmasını gerektirmediğini, olabilecek en kesin ifadeyle ilan ediyordu. Keyfî bir tutumla kaftanının alınmasını, fahişe olmasının hukukî sonuçlarıyla illiyeti bulunmayan bir başka cezaya çarptırılmak şeklinde yorumladığı için bu sözleri ettiği açıkça anlaşılıyor.

Bu tepki ve talep karşısında, subaşı kaftanın kendisinde olduğunu kabul etmiş ancak Sultan'ın isteği üzere emanette tutmak ve kaybolmasını önlemek için aldığını ileri sürmekten başka kendisini savunacak bir açıklama bulamamıştı.[29] Savunmasının doğru olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Çünkü Sultan ve subaşının ifadelerinin çeliştiği ortadaydı. Sultan olayın gerçekleştiği akşam kemha kaftanın üzerinde olduğunu belirtiyordu.[30] Subaşı ise, çalınma tehlikesine karşı Sultan'ın isteği ve izniyle kaftanı evi açarak aldığını belirtmişti.[31] Sultan, subaşının cevabını kesin bir dille reddetmekle kalmamış, haklarını ve hukukî uygulamayı çok iyi bilen bir fakih gibi, sahibi suçlu olsa dahi bir evin kadı izni olmadan açılamayacağını belirtmişti. "Benim evim açıp geceyle esbabım aldığı vakit, efendi(=kadı) mürasele verdi mi? İcazet verdi mi?[32]" sorusuyla subaşıyı köşeye sıkıştırmayı başarmıştı. Hatta subaşı Sultan'ın evini açtığını kendisi belirttiğinden dolayı, Sultan "mahkeme izni olup olmadığını" sormakla subaşıyı kadı huzurunda savunmasız bırakmıştı.[33]

Subaşı çaresizlik içinde evi açmak ve girmek için mahkemeden izin almadığını itiraf etmek zorunda kaldı. Bilinçli ve ısrarlı hukukî mücadelesi sonunda, kemha kaftan subaşıdan alınarak mahkemede Sultan'a teslim edildi. Mahkeme zabıtlarına bu sonuç şu ifadeyle yansıdı: "Sultan nam avret meclis-i şer'de bi'l-muvacehe, Mehmed Subaşı benim kırmızı kemham aldı, sakladı. Sonra mezbur subaşı yedinden kemham geldi deyicek mezbur subaşı kemhayı getirip mahkemede mezbure Sultan'a teslim eyledi.[34]" Bu ifade, Sultan'ın mahkeme safahatı sırasında sorduğu sorularla subaşı tarafından gasp edildiği anlaşılan kaftanın geri alınma öyküsünü değil de, sanki subaşının kaftanı gönüllü olarak getirdiği izlenimi verecek şekilde düzenlenmiş yorumunu hak ediyor. Çünkü subaşının Sultan'ın evini izinsiz olarak açtığı ve kaftanı gasp ettiği anlaşılmasına rağmen, sonucun sicile bu açıklıkta kaydedilmeyip bunun yerine "Mehmet Subaşı benim kırmızı kemham aldı, sakladı. Sonra mezbur subaşı yedinden kemham geldi" denilmesi, daha çok subaşının ifadesindeki gibi kaftanı koruma altında tutmak için aldığı savunmasını çağrıştırıyor. Bu sonuç bir görevliyi koruma refleksini mi yansıtıyor, yoksa bir uzlaşmaya mı işaret ediyor bunu bilemiyoruz. Subaşının korunması amacıyla ifadenin böyle düzenlendiğinin göstergesi olarak, subaşı hakkında mahkeme izni almadan ev açması ve kaftana el koyması nedeniyle başlatılmış bir kovuşturmaya ilişkin zabıt olmaması gösterilebilir. Diğer taraftan, aynı ifade Sultan'ın alacağı cezanın hafifletilmesi karşılığında subaşı ile ilgili haklı iddialarından vazgeçtiğinin göstergesi olarak da okunabilir.

Hukuk mücadelesi aracılığıyla, 16. yüzyıl gibi uzak bir zamandan seslenen bu sıradan kadın, sahip olduğu hukuk nosyonu, cesareti ve kendisini savunabilme iradesi ile hiç de sıradan olmadığını bugüne ulaştırıyor bir anlamda! Onun, isnat edilen suçlamaları sessizce boyun eğip kabullenmemesi, bir bakıma hukuk, toplum ve ahlakî yargılara karşı kendini savunma çabası, günümüzde sanıldığının aksine 16. yüzyıldaki bireysel hak arama sınırlarının en zor koşullarda bile ne kadar geniş olabileceğini gösteriyor. Toplumsal yargılar nedeniyle, hiç kimsenin kolayca destekleyemeyeceği ve hem hukuksal hem de ahlakî normlara göre suçlu kabul edilen yalnız bir kadının mahkemedeki hukuk mücadelesi ezber bozacak kadar güçlü bir örnek teşkil ediyor.

SULTAN VE ZİNANIN TESPİTİ

Artık yaygın olarak bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda recm yani taşlayarak öldürme şeklinde bir infaz söz konusu değildir. Mevcut bilgilerimize göre, elimizde sadece 1680 yılında infazı uygulanmış bir tek recm cezası var.[35] Tek uygulama olarak kalmasında, zinanın kanıtlanmasındaki zorluklar olduğu kadar, recme karşı bu olay vesilesiyle tepki gösterilmesi ve açıkça eleştirilmesi de etkilidir. Olay hakkında yazan muasır tarihçiler tarafından da bu infazın eleştirildiği bilinmektedir.[36] Bunun dışında birkaç örnek daha zikredilse bile bunların uygulanıp uygulanmadığı çok tartışmalıdır ve uygulanmadığı kanaati daha ağırlıklıdır.[37] Diğer yandan, recmin aslında hukuken çok çelişkili bir ceza infazı olduğu da güçlü bir iddia olarak öteden beri İslam fıkıhçıları arasında tartışılmaktadır. Bazı ülkelerde bugün uygulansa bile İslam hukukçularının hatırı sayılır isimleri recmin lağv edilmiş bir ceza olduğunu söyler. Hatta bazıları bu cezanın Yahudi şeriatından geldiği için uygulanmaması gerektiğini belirtirler. Fakat bilindiği üzere, bunun tersini söyleyen yine çok sayıda fakihin recm konusunda ittifakı var. Ancak recmin uygulanabilmesi için zinanın kesin olarak tespiti gereklidir ve bu cidden neredeyse imkânsızdır. Zinanın kesinleşmesi cinsel birleşme anını ve eylemini dört erkeğin net bir biçimde görmesi ve aralarında ihtilaf ve çelişki bulunduğuna delil oluşturabilecek bir farklılık olmadan şahitlik etmelerine bağlıydı. Tahmin edileceği üzere, bu yolla zinanın tespiti çok zordur veya neredeyse mümkün değildir. Üstelik kadıların şahitlerin ifadelerinin doğruluğunu, güvenilir olup olmadıklarını da araştırması gerekirdi. Kesinleşmiş davalarda son anda şahitlerden birisinin ifadesini değiştirmesi veya en küçük bir şüphe göstermesi zinanın tespitini geçersiz kılmaya yeter. Zina ikrarında ve şahitliğinde bulunanları tereddüte düşürmek için sorular yönelterek, şüphe yaratmaya çalışmaları da hukuk bilginleri tarafından kadılara tavsiye edilmektedir. Zinanın sübut etmesinden ziyade şüpheli duruma düşmesine yönelik bir tutum sergilemeleri konusunda hukuk klasiklerinde yönlendirici tavsiyeler bulunmaktadır. Zina iddiasının asılsız çıkması durumunda zinaya uygulanacak cezanın iddia sahibine dönmesi (kazf) de çok caydırıcı bir uygulamadır. Kazf cezasının, kolay kolay zina iddiası ve iftirasında bulunulmasın diye oluşturulduğu açıktır.

Zinanın kanıtlanmasında bir başka yol ise karine ile tespit idi. Yani, bir

Zina ikrarında ve şahitliğinde bulunanları tereddüte düşürmek için sorular yönelterek, şüphe yaratmaya çalışmaları da hukuk bilginleri tarafından kadılara tavsiye edilmektedir. Zinanın sübut etmesinden ziyade şüpheli duruma düşmesine yönelik bir tutum sergilemeleri konusunda hukuk klasiklerinde yönlendirici tavsiyeler bulunmaktadır.

kadın evli değilken hamile kaldıysa bu zinaya delil sayılıyordu ancak bu durumu mahkemeler kesin bir delil saymama eğiliminde idi. Çünkü kadınların rızası olmadan da cinsel ilişkiye zorlanabilme ihtimali vardı veya kadın bunun zorla olduğunu beyan edebilme hakkına sahipti. Böyle bir beyanda bulunduğu zaman, ispatlayamasa bile şüphe doğar ve zina kanıtlanamaz. Şüphenin olması son derecede önemlidir.

Zinanın kesinleşebilmesi için geçerli olan bir başka yol ise ikrar edilmesiydi. Bizim örneğimizde Sultan'ın "s.kişdim ise siyasetim edin" demesi, ikrar etmek anlamına geliyordu ama tam bir ikrar sayılamazdı. Çünkü zinanın ikrar yoluyla kesinleşmesi için, zina töhmeti altındaki kişinin, dört mahkeme oturumunda (meclis) dört defa bilinçli olarak ikrar etmesi gerekirdi. Tekemmül etmiş ikrar böyle olabiliyordu ve ancak bu koşulda mahkeme tarafından dikkate alınıyordu. Bu yaklaşımın bir neticesi olarak Sultan'ın ikrarı tam sayılmayacağı gibi şahitlerin ifadeleri de, onu cinsel ilişki anında kesin gördüklerini değil daha çok toplumsal algıyı yansıttığından Sultan'ın fahişeliği ve zina ettiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlayarak hükme bağlamak mümkün değildir. Kendi sözleriyle bir kere bunu doğrulamış olması, mahkemenin hukuken ikrar kabul ettiği ve buna göre işlem yaptığı anlamına gelmiyor.

SULTAN'IN AKIBETİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda hem genel kanunnamelerde hem de sancak kanunlarında zina cezaları paraya çevrilebilir değnek cezası olarak tespit edildiğinden, yaygın uygulamanın bu olduğu kabul görmektedir.[38] Ancak, bunların dışında başka örfî cezaların uygulanması da söz konudur. Bunlar arasında, teşhir etmek maksadıyla alnına kara sürmek, başına hayvan işkembesi geçirerek dolaştırmak, evini yıkmak ve oturduğu yerden sürmek, evini zorla sattırarak sürdürmek, cinsel organını kızgın demirle dağlamak, yüzünü kızgın demirle dağlamak gibi örfî cezalardan da Osmanlı kronikleri ve yabancı gözlemciler söz ediyorlar. Ayrıca, özellikle İstanbul'da idam edilenlerin, çuvala konulup denize atılanların, kafası kesilenlerin olduğundan bahseden kaynaklar var.[39] Ancak bunların yaygın olarak uygulanmadığını, teşhir ve caydırıcılık amacıyla tatbik edilen cezalar olduğunu belirtmekte yarar var. Ayrıca hukukî olmaktan çok, siyaseten verilen cezalardı. Diğer taraftan bu tür cezalandırmaların ekonomik sorunların arttığı, şikâyetlerin çoğaldığı, kıtlıkların görüldüğü zamanlar ile afetlerin veya askeri yenilgilerin ardından olabilmesi ise, konunun gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer boyutu! Üstelik bu sert cezaların yaygın olarak uygulanmaması bir yana, zinadan daha sert cezalandırılan fiiller de bulunabiliyordu. Dulkadirli kanunnamesinde hayvan hırsızlarına verilen cezalar, zinaya verilenin epeyce üzerinde bir miktardı.[40]

Kuralları oluşturulmuş, kanunnameler ve fıkıh kitaplarında yer almış şekliyle, gerek şer'î hukuk gerekse örfî hukuk açısından, Sultan için tahmin edilecek en yaygın ceza değnekle dövülmesidir. Ancak onun da paraya çevrilmesi ihtimali neredeyse kesin gibidir. Bunun dışında oturduğu mahalleden ve Edremit'ten sürülmesi de mümkündür. Bunlar örfî cezalandırma kapsamında olduğundan, o kendisine recm yapılmayacağından emin ve bu yüzden "siyasetim edin" diyerek hukukî zihniyete ve uygulamaya tam vâkıf olduğunu bir kere daha kanıtlıyor. Sultan'ın pezevengi/köftehoru Mehmet'e ise verilebilecek en ağır cezalar, değnek veya süresi kadı takdirine bırakılmış olan kürek mahkûmiyetidir.[41] Elbette bu cezayı almama ihtimali de bulunuyor. Eğer ilişkileri güçlü, kasaba yöneticileri ve önde gelenlerinin oluşturduğu sosyal ve yerel iktidar ağı içindeyse, Mehmet de para cezası ile kurtulmuş olabilir.

SULTAN'IN HİKÂYESİ ETRAFINDA FUHUŞ VE ZİNA HAKKINDA TESPİTLER

Fıkıh kitaplarından yola çıkarak bakılırsa, zinanın[42] para veya bir başka bedel karşılığında gerçekleşmiş olmasının (fahişelik), İslam ve Osmanlı hukuku kapsamında belirleyici bir faktör olarak değerlendirmeye ya hiç katılmadığı veya tartışmalı bir şekilde katıldığı anlaşılıyor. Dolayısıyla bir taraftan fahişeliğin *hadd* (Allah hakkı olan cezalar[43]) gerektiren zina kapsamında ele alınması, diğer taraftan zinada para veya başka bir bedelin varlığına atıf yapılmadan düzenlenmiş olması başlı başına önem kazanıyor. Toplumsal hayatta yaşanan ancak zina hukukunda belirleyici olarak dikkate alınmayan para veya herhangi bir bedel mukabilinde zina (fahişelik) ile ilgili yaklaşımın nedenlerini anlamak ve toplum tarihçiliği açısından önemine dikkat çekmek bu yazının öncelikli problemini oluşturuyor. Aynı zamanda, Edremitli Sultan'ın hikâyesinden öğrendiklerimiz etrafında 16. yüzyılda fahişelik ile ilgili bazı tespitler yapmayı ve bu konudaki sınırlı bilgilerimizi de zenginleştirmeyi amaçlıyor. Ele aldığı problemler ve öncelikleri nedeniyle zinanın bütün boyutlarını tartışan bir yaklaşım, bu makalenin yazılma amaçları arasında bulunmuyor.[44]

***Hûbanname-Zenânname*'nin minyatürlü nüshasında mahalle baskını.**

İÜ Ktp. TY, no. 5502.

Minyatür ve künye bilgileri için Irvin Cemil Schick'e teşekkür ederiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda cinsellik ve "fahişelik" hakkındaki ilginin daha yeni olduğu ve ilk sonuçların son yıllarda ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Şimdiye kadar var olan bilgiler de, tarihçilerin hiç olmazsa bir bölümü arasında seksist sohbet malzemesi olmaktan başka bir işlev taşımıyordu. Zaten bu ve benzeri konuların tarihçilerin araştırma konusu olamayacağı hatta olmaması gerektiği yaklaşımı, yaygın bir tutum olarak müverrihler loncasında etkisi azalsa bile hâlâ hükmünü icra ediyor. Diğer taraftan yapılan çalışmaların çoğunluğunun İslam hukuk tarihi kapsamındaki araştırmalar olduğunu ve meselenin formel hukuk açısından ele alındığını da eklemek gerekiyor. Şüphesiz hukukî çerçeve çok önemli, ancak konunun sosyal bilimler ve toplum tarihçiliği açısından irdelenmesi de bir o kadar önemli görünüyor! Bu ve benzer sebeplerden dolayı, fahişelik hakkında yapılacak çalışmalara katkısı bakımından bu yazının sınırları dikkate alındığında, zina ve fuhuş arasında ayrım gözetmeyen hukukî yaklaşıma odaklanmak daha anlamlı görünüyor. Çünkü fuhuş ve zina arasındaki farkın, gerek Osmanlı hukukunun gerekse ona kaynaklık eden İslam hukukunun normatif yapısında özel olarak belirtilmemesi, sanıldığı kadar basit ve geçiştirilecek bir konu değil! Bu durumda, Osmanlı hukuku ve onun bu konulardaki kaynağını teşkil eden İslam hukukunda, zina ile ilgili düzenlemelerde, ücret ödeyerek cinsellik satın almayı veya satmayı dikkate almayan bir tedvin yaklaşımı bulunmasını tartışmak kaçınılmaz olmaktadır. İster para karşılığında olsun isterse herhangi bir bedel ödemeden yapılmış olsun hepsi zina ve fuhuştur yaklaşımının belirleyici olduğundan söz etmek ve yaşanma biçimleri arasındaki farklılıklar ve sebeplerin yok sayıldığının altını çizmek mümkündür. Çünkü zinanın koşulları, ispatı, cezası ve infazı ile ilgili bağlamda, fahişelerle ilgili ayrıca bir görüş geliştirilmemiştir.

Fahişelik, yasak aşk ve yasak seks arasındaki farkların toplumsal pratikte izlenmesine rağmen, her konuda şaşırtıcı ayrıntılarla dolu İslam ve Osmanlı hukukunun teorik tasarımında güçlü bir ifade ile belirtilmesi yerine, bütün bu farklılıkların yok sayılarak ele alınmasını anlamak kolay değildir. Sadece evli ve bekâr diyerek insanların medenî durumlarına değinen ancak hukukun iç mantığına göre söylemek gerekirse zinada para veya başka bir bedel bulunmasıyla (fahişelikle) özel olarak ilgilenmeyen istikrarlı sürekliliğin çağlar boyunca devam etmesinin sebepleri nedir? Bunun İslam hukukunun tedvin edildiği yıllarda fahişeliğin bulunmamasından kaynaklandığı açıklaması, son derece zayıf bir iddiadır. Çünkü böyle bir tarihsel tespit yoktur, aksine fahişelerin varlığının İslam hukukunun oluştuğu süreç boyunca bilindiği tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açıktır. Modernite öncesinde fuhuş ve zina arasındaki farkın kavramsal olarak meydana çıkmadığı, bu farkın 19. yüzyıl sonrasında netleştiği yaklaşımı da çok yetersiz ve mesnetsiz bir açıklama olmaktan başka işlev taşımaz. Tahmin edileceği üzere bu açıklama, pre-modern dönemde bilinen çok sayıdaki örnek ve bizatihi burada ele alınan yargılamanın aktörü Edremitli Sultan'ın varlığıyla çelişir. Para karşılığı seks ve nikâhlı olmadan yaşanan her türlü cinsel ilişkinin (zina) arasındaki farklılığa dikkat etmeyen yaklaşımın asıl sebebini, Osmanlı hukuku ve onun bu konulardaki kaynağı olan İslam hukukunun mantığında aramak gereklidir.

İslam hukukunda fahişelik hakkındaki yaptırımların zina çerçevesinde ele alındığı ve yine öngörülen cezaların daha çok evlilik kurumunun dikkate alınarak yapılandırılmış olduğu biliniyor.[45] Elbette, zinanın değişik biçimleri hakkında da düzenlemeler bulunuyor. Ancak ağırlıklı olarak evlilik kurumu üzerinden hukukî bir söylem geliştirildiğini yansıtan bir tedvin anlayışı olduğu açıktır. Şüphesiz ki, evlilerin yanı sıra bekârların, köle ve cariyelerin, çocukların, birbirine haram olanların ve aynı cinsten olanların durumlarıyla ilişkili ayrıntılar da, zina çerçevesinde epeyce geniş bir bahis teşkil ediyor. Fakat İslam hukukunda zinanın bütün bu alt başlıklarında ele alınan ayrıntıların neredeyse tamamı, nikâh, nesep, miras hakkı,

Kadı huzurunda kamçılanan bir kadın.

Ulusal Kütüphane, Viyana. *16. Yüzyılda İstanbul*. Metin And'ın kitabından alınmıştır, s. 226.

evliliğin hangi durumlarda etkileneceği gibi kriterlere göre yani sonuçta evlilik kurumuna referansla yapılandırılmıştır. Bunun yansıması olarak, fahişelik/fuhuş ile zina arasında Osmanlı hukuk repertuarında da bir ayrım görülmemektedir. Nitekim Ebussuud Efendi'nin bir fetvasında dile getirdiği görüş bu yaklaşımı teyit eder ve fahişeliği zina kapsamına yerleştirir. Bunu yaparken ödenen para veya bedelin fiildeki payını dikkate almaz: "Mesele: Bir taife karye be karye gezip avretlerine ve kızlarına ve cariyelerine zina etdirmeyi adet edinseler şer'an ne lazım olur? El-cevap: Cumhuru ile fevkâ'l-had darb-ı şedidden sonra salâhları zahir oluncaya değin zindandan çıkarılmayıb zinası sabit avretler cemi'an recm olunmak lazımdır".[46] Açıkça görüleceği üzere, köyden köye gezerek eşlerini, kızlarını ve cariyelerini pazarlayarak fahişelik yaptıranları ima eden örnekte, ünlü şeyhülislamın[47] söz konusu fiilin para veya başka bir bedel karşılığı olmasını dikkate almayan ve ayrıntıya girmeden doğrudan zina ile tanımlaması söz konusudur. Hâlbuki başka bir fetvasında fahişe kelimesini tam da günümüzdeki anlamında kullandığı görülüyor: "Zeyd avreti Hind'e ben seni nikâhlamadan sen fahişe imişsin deyip talâk verse (boşasa), *mehr*'ini vermemeğe kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz".[48] Bu yaklaşım, yasak aşk, yasak seks ve fahişelik arasındaki farkları evlilik açısından değerlendiren bir kodifikasyon mantığının tezahürüdür. Oysa bu farklar, toplum tarihçiliği açısından son derece önemlidir. Üstelik pratikte yaşanan örneklerde, bunlar arasındaki farka dikkat edildiği söylenebilir. Çünkü gerek mahkeme sicillerinde gerekse Osmanlı Arşivi'nin çeşitli belge fonlarında karşılaşılan çok sayıda örnekte, fahişe kelimesinin kullanıldığı ve para veya başka bir bedel karşılığında fahişelik yapan kadınların kovuşturmalarına rastlamak mümkündür. Sonuç değişmese ve zina kapsamında cezalar gündeme gelse de, yargılama sürecinde fahişeliğin diğer zina türlerinden farklılığının dikkate alındığı izlenebilmektedir.

Bu yaklaşımın sebepleri arasında bulunması mümkün unsurlardan biri, fahişelerin büyük çoğunluğunun bekâr olmasıdır diyebiliriz. Evli olanlara göre, onlara bekâr ve ergen zinası kapsamında görece hafif cezaların öngörülmüş olması, konuyu bu açıdan incelemeyi davet ediyor. Bu ceza, bekârların zina yapması durumunda, hukuk kitaplarında tarif edildiği usullere göre yüz değnek veya kırbaç vurarak dövmektir. Ancak, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kanunnamelerinde bu ceza paraya çevrilmiş ve bir değnek bir akçe hesabı üzerinden infaz edilecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca, suçlanan kişinin maddi durumu ve servetine göre indirim yapılması da söz konusudur. Ancak, evli olduğu halde fahişelik yapanlar hatta kocasının haberi olduğu halde para karşılığı zina (fahişelik) yaptığı iddiasıyla mahkemeye sevk edilenlerin bulunması, durumu daha karmaşık hale getirmektedir.[49] Osmanlı kanunnamelerinde karısının fahişeliğinden haberdar kocaya pezevenk/köftehor kınlığı (cezası) verilmesi öngörülmüştür. Yani, seksen veya yüz değneklik sopa cezası! Ancak, böyle durumlarda, daha önceden boşandıklarını ileri sürenlere rastlanıyor olması, bekârlar için öngörülen cezanın görece daha hafif olmasıyla ilişkilendirmeyi mecburi kılıyor. Evliliği öneren ve evlilik kurumunun korunmasına öncelik veren zina hukukunun şer'i kaynaklarında bekâr olanların zina etmesi durumunda görece daha hafif bir ceza ile karşılanması toplumsal ihtiyaçları dikkate alan bir hukuksal yaklaşımın sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu düzenlemelerin nedenleri açıklanırken, bekârların nedamet getirip tövbe edebilecekleri ve evlenerek bu türden bir fiilden vazgeçecekleri ihtimali dikkate alınmaktadır.

Muhsan ve muhsane olanların durumu ise, konumuz açısından özel bir önem taşıyor. Muhsan ve muhsane olabilmek için hür, akıllı (deli olmamak), büluğ çağını geçmiş (çocuk olmamak), Müslüman olmak, nikâhlı ve iffetli olmak (her türlü zinadan uzak durmak) gerekmektedir.[50] Evli

İstanbullu subaşı.

Alay-ı Hümayun, Karın Adahl.

erkek ve kadınların (muhsan ve muhsane) zinasını İslam hukukunun temel kriter olarak aldığını belirtmek, konu bakımından işlevli. Bu ilkeden ötürü evlilerin zinasına referansla, bekârların, ergenlerin, çocukların, kölelerin, cariyelerin, özürlülerin ve aynı cinsten olanların (homoseksüalite ve lezbiyenlik) pek çoğunun tecziyelerinin belirlendiğini de eklemek gerekiyor. Dolayısıyla, nikâh, nikâh düşenler ve düşmeyenler (mahrem ve na-mahrem), neseb, miras, yanlışlıkla zina, dokunma, sürtünme ve daha bunun gibi her türlü ihtimali değerlendiren ayrıntılara kadar uzanan konuların büyük çoğunluğunun evlilik eksenli ele alınmasının, fahişelik ve zina ayrımı açısından da işlevsel olduğunu gözden ırak tutmamak gerekiyor. Çünkü zina hukuku, nikâh bağı olmadan yaşanan cinsel ilişki olarak tanımlamaya izin verecek şekilde düzenlenmiştir. Bu o kadar belirgindir ki, tecavüz olaylarında bile evli olana önerilen ceza ile olmayana verilecek arasında ayrım yapılabilmekte ve muhsane ise katlolunması istenebilmektedir.[51] Üstelik konu bununla sınırlı değildir, evliliğin başlaması için nikâh akdi tek başına yeterli bir unsur olmayıp, mutlaka nikâh akdinden sonra cinsel

birleşmenin olması gerektiğinden, evlilik ile nikâh sonrası yaşanacak cinsel ilişki arasında doğrudan kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Nikâhın sağladığı meşruiyetle yaşanan cinsel ilişki evliliğin fiilen başlaması demektir. Esasen nikâh, evlenecek adayların veya vekillerinin karşılıklı rızasının beyan edilmesi ve evliliğin hangi şartlarda başlayacağını tespit eden bir sözleşmedir. Burada evliliğin hangi şartlarda başlayacağından kasıt, bir anlamda nikâh sözleşmesi sonrası meşruiyet kazanabilen cinsel ilişkinin bedelinin belirlenmesi işlemidir. Sözleşme asıl olarak *mehr*[52] denilen tazminatların belirlenmesi ve üzerinde anlaşılmasını içerecek şekilde düzenlenir. Bilindiği üzere *mehr*'lerden birisi acilen ve peşin ödenmesi beklenen *mehr i mueccele*'dir. Diğeri olan *mehr-i müeccel* ise, tecil edilmiş yani boşanma veya kocanın ölmesi durumunda kadına ödenecek demektir. Peşin ve acil *mehr*'in içerdiği unsurlardan birisine göre, "erkek, kadının cinsel organını satın almakta ve mutlaka ödenmesi"[53] gerekmektedir. *Mehr-i muaccel*'in ödenmesinden sonra, koca kelimenin tam anlamıyla eşinin cinsel organına sahip olma hakkı kazanmaktadır (milk/mülk) ve bu mülkiyet sayesinde cinsel ilişki meşru olabilmektedir.[54] Bunları tamamlayanlar, artık muhsan ve muhsane[55] sayılırlar. Nikâh akdi olmadan yaşanan cinselliğe, şiddetli bir şekilde karşı çıkılmasının mantığı, meşruiyetini buradan almaktadır. Çünkü evli bir kadın ile kocasından başkası cinsel ilişkiye girerse, erkeklik organıyla hırsızlık yapmak anlamı taşır (sirkat bi'z-zeker). Tersi de doğrudur ve nikâhlı bir kadının başkasıyla cinsel ilişkiye girmesi, kocasının mülkünü başkasının çalmasına izin vermesi anlamına gelir. Oysa evli olmayanlar yani bekârlar ve ergenler, nikâhsız cinsel ilişki yaşadıklarında kimsenin malının çalınması söz konusu değildir ve dolayısıyla cezası daha azdır. Fahişelerin büyük çoğunluğunun bekâr olmaları ve nikâh altında bulunmamalarından dolayı, kocalarının malını başkasının çalmasına izin vermiş sayılamazlar. Hatta bir bedel ödendiği de dikkate alınırsa, şüpheli nikâh durumu oluşmaktadır. Elbette yine zina söz konusudur ancak ilişkiden çocuk olsa ve erkek taraf çocuğun kendisinden olduğunu kabul etse, çocuğun nesebi tartışılmaz. Dolayısıyla, para veya bedel ödenerek cinsel ilişki yaşanması (fahişelik), suçu artırıcı bir faktör olmamakta, aksine bir bedel ödenmesi nedeniyle bekâr bir fahişe ile birlikte olmanın cezasının evlilere göre azalmasına sebep olabilmektedir. Çünkü eninde sonunda İslam hukuku açısından karşılıklı rıza ile bedeli ödenen geçici bir mülkiyet durumu doğmaktadır. Bu durumda, Osmanlı mahkemelerindeki fahişelikle ilgili davaların ayrıntılarında, cinsel ilişkinin ücret karşılığı yaşandığını ortaya çıkartma ve tespit etme gayretini açıklamak mümkündür. Bu davalarda para ödendiğinin kanıtlanması ve belirtilmesine özel bir dikkat gösterilmesi ve tarafların aralarında kaç akçe alınıp verildiğini çekinmeden beyan etmelerinin sebebi, ilişki karşılığı ücret yani şüpheli *mehr* ödenmesi yoluyla kendi lehlerine bir durum yaratmak istemeleridir. Böylece kazandıkları tartışmalı meşruiyetin avantajını kullanmak istiyorlardı.

Evlilik ve zinayı düzenleyen Sünnî (özellikle Hanefi fıkhını kastediyorum) hukuk zihniyeti, kesin bir dille geçici nikâh ve müt'ayı reddetse de, bu sahih ve önerilen evlilik olarak tedvin ettiği kodifikasyonu tartışmalı duruma düşürmemek ve onunla çelişmemek içindir. Ancak, kimsenin mülkü olmayan cinsel organın geçici temellükü ve sahibiyle ücret mukabili cinsel ilişkiye girenlerin evlilerin zinasında olduğu gibi cezalandırılmalarını önermeyerek, fahişelerle girilen nikâhsız cinsel ilişkinin farkını gördüğünü de kabul etmiştir. Zaten yeri geldiğinde müt'a konusuna sığınmaktan ve kullanmaktan çekinmemişlerdir: "Mehr konuşulmamış ve belirlenmemiş kadın, cinsel ilişkiden (duhûl) önce boşanırsa (talâk verilirse), müt'a vâcibtir. *Mehr* ister konuşulsun isterse konuşulmamış olsun cinsel ilişkiden sonra kadın boşanırsa, kadın için müt'a müstehabdır"(iyi, güzel iş, sevap kazandıran amel).[56] Benzer şekilde, çıkabilecek sorunları dikkate aldığı anlaşılan Ebu Hanife, bir hadisten hareketle, nikâh altında olmayan bir kadınla (fahişe) bedel/ücret ödeyerek cinsel ilişki yaşamanın *hadd* cezasını gerektirmediği görüşündedir. Delil olarak Hz. Ömer'in bir kararı ve uygulamasını gösterir.[57] Burada kadına ödenen paradan ücret olarak bahsedilmektedir ve ücret *mehr* olarak kabul edilebilir görüşü ağırlıklıdır. Hatta *mehr*'in bir anlamının, *Kuran*'da (Nisâ, 24) ücret olarak geçtiği de kanıt olarak sunulur. Ücretle kiralanan kadına verilen bedelin *mehr* olma şüphesi mevcut olduğundan buradaki şüphe, evlilerin zinasında öngörülen şekliyle *hadd* cezasının uygulanmasını önlemektedir. Şüphe, gerçek olmayan fakat gerçeğe benzeyen *mehr* yani ödenen ücretten kaynaklanıyor. Başka bir ifadeyle, gerçekte *mehr* olmayan, fakat *mehr*'e benzeyen bir ödemenin varlığı dolayısıyla zinanın şüpheli duruma düşmesi söz konusudur ve dolayısıyla fahişe tanımına başvurmadan meseleyi ele almak mümkündür. Fakat Ebu Hanife'nin takipçileri (imameyn) ile İmam Şafi bu görüşü paylaşmaz ve *hadd* cezasının uygulanmasını önerirler. Bu farklı yaklaşımlardan ötürü, bir bakıma fahişelere ödenen bedelin ve karşılıklı rızanın sağladığı kısmi meşruiyet tartışmalı duruma düşmektedir. Ancak, tamamen yok olmadığını da belirtmek gerekir. Bu çelişkili durum nedeniyle olsa gerek, İslam fukâhası konuyu tartışmak, her durumda zikretme gayretkeşliği göstermek yerine örtülü olarak geçiştirerek bu konuyu zina kapsamına almışlardır. İslam hukukçuları ve fukâhasının fahişeliğin toplumsal hayatta yaşanması sırasında görülen ayrıntılarına hiç değinmemesi veya çok sınırlı olarak temas etmesi, anlatılmaya çalışıldığı üzere hukuk mantığı açısından oldukça zor bir problem olmasıyla da açıklanabilir.

Aynı şekilde, İslam ve Osmanlı hukukçularının konuya sadece değinmekle bile meşruiyet kazandırma kaygısıyla uzak durdukları da hesaba katılmalıdır. Çünkü hukuk aracılığıy-

la "sahih evliliğe" yönlendirilme ve nikâh akdi ile bedeli ödenmiş meşru bir cinsellik önerisi, hukukî idealin esasını teşkil etmektedir. Bu yaklaşımla, toplumsal açıdan ideal cinsel düzenin sağlanması ve sürdürülmesi istenmektedir. Sürekliliğinin sağlanması ve denetlenmesinde ahlakî normların da etkisi hesaba katılmalıdır. Nikâhın cinsel ilişkiyi meşrulaştırması, cinsel ilişkinin de nikâhı tekemmül ettiren unsur olması, helal mülk edinme (kadının cinsel organı) üzerinden kurgulandığından, kimsenin mülkü olmayan veya herkes tarafından satın alınabilecek olan fahişe cinselliğinin tehdit olarak algılanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Osmanlı toplumunda fahişelere karşı duyulan tepkinin kaynağında, bu bakış açısının etkisi yadsınamaz.

DİPNOTLAR

1 Sultan adlı kadınla ilgili bu makalede değerlendirilen belgeler, fahişeliğin farklı bir boyutu hakkında 1997 yılında yazdığım başka bir makalede kullanılmıştı. Bkz: Fikret Yılmaz, "Die Hure, der Offizier und der rote Kaftan", *Festschrift für Prof.Dr. Hans Georg Majer*, c.II, İstanbul 2002, ss. 167-178. Dava zabıtları Edremit Şer'iye Sicilleri'nin (Bundan sonra EŞS) 1206 numaralı defterinde 46-b ve 55-a varakları arasında bulunuyor. Edremit Sicilleri'nin listesi için bkz: Mücteba İlgürel, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29(1974-1975), ss. 123-166.

2 Edremit kadısının yönetimi altındaki bölge yani Edremit kazası için bkz: Fikret Yılmaz, XVI. Yüzyılda Edremit Kazası (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi), İzmir, 1995.

3 Edremit'te bu yıllarda 12 mahalle vardı. Soğanyemez Mahallesi'nde 1573 sayımının sonuçlarına göre 31 hane bulunuyordu. Bkz: F. Yılmaz, Age, s. 121. Tablo: III.

4 EŞS, 1206, vrk. 52-b, belge: 3 (24 Şubat 1580).

5 Fahişe deyimi yazarın tercihi değil, belgelerin dili olduğundan mecburen kullanılmaktadır(FY).

6 EŞS. 1206, vrk. 52-b, belge:3 (24 Şubat 1580) Sultan'ın fahişelikle meşhur olduğu hakkında mahallesi cemaatinin tanıklığı hakkında: EŞS. aynı defter, vrk. 51-a, belge: 3 (22 Şubat 1580).

7 EŞS. 1206, vrk. 50-b, belge: 1 ve 5 (21-22 Şubat 1580 tarihli kayıtlar).

8 "... sürüyüp giderken" şeklinde aktarılıyor. Bkz: EŞS. 1206, vrk 50/b, belge: 1 ve 5.

9 EŞS. 1206, vrk 50/b, belge: 1.

10 EŞS. 1206, vrk 50/b, belge: 5.

11 EŞS. 1206, vrk 51/a, belge:5 (6 Muharrem 988/22 Şubat 1580).

12 Aynı belge.

13 Mahalle, Osmanlı kasaba ve şehirlerinde sadece idari bir ünite değil aynı zamanda toplumsal bir alan olarak kontrol işleviyle de dikkat çeker. Yani hem fiziksel olarak şehrin bir parçasını oluşturuyor hem de orada meskûn insanların birlikte yaşamalarının normlarını barındırıyor. Öyleki mahalle halkı birbirlerinin davranışlarından sorumlu tutulabiliyor, dolayısıyla birbirlerinin davranışlarını denetleyebiliyorlar. Bu nedenle gerektiğinde mahkemede herhangi birisi hakkında mahalle cemaati olumlu veya olumsuz olarak bilgi verebilmektedir. Yargı sürecinde ve kararın oluşumunda önemli bir etkisi olan bu uygulama ve mahalle hakkında bkz: Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" *Osmanlı Araştırmaları* IV (İstanbul 1984), ss. 69-78. Mahallelerin toplumsal denetim açısından mahremiyeti kamusallaştıran özellikleri hakkında ayrıca bak. Fikret Yılmaz, "Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair" *Toplum ve Bilim*, 83 (2000), ss. 92-110; Işık Tamdoğan-Abel, "Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine Bizim Mahalle", http://www. tarihvakfi. org.tr/ istanbul/id 40/ mahalle; Tülay Artan, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi", *Defter*, 20 (Bahar-Yaz 1993), s. 91-110.

14 "... ve gayrilerden sual olundukda fi'l-vaki' yirmi yıl vardır iyi namlı değildir iyidir diyemeyiz. Fahişe namıyla söylenir, böyle şayıdır. Geceleri levend odasına gitmek bundan sadır olur dedikleri.." EŞS.1206, vrk.51/a, belge:3 (6 Muharrem 988/22 Şubat 1580).

15 Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Döneminde Ayan ve Eşraf Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), s. 105-118.

16 Pezevenk ve köftehor kelimeleri belgelerde aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kelimenin günümüzdeki kullanımı ve olumsuz çağrışımı nedeniyle, kişisel tercihim olmadığını, belgelerin dili münasebetiyle kullanmayı tercih ettiğimi belirtmek istiyorum.

17 EŞS.1206, vrk.46/b, belge:2.

18 "... Turhace oğlu Mehmet karyemizde Hasan ve Mehmet'in odasına fahişe iletip leventler ile şürb-i hamr edip ..." EŞS.1206, vrk.46/b, belge:2.

19 " karyemizde Mehmet ve Hasan'ın odasına fahişe getirdi, biz gördük, şahidiz ve şehadet dahi ederiz...." Aynı belge.

20 Kırsal kesimde eğlence, vakit geçirme alışkanlıkları ve bu bakımlardan köy odalarının işlevleri için: Fikret Yılmaz, "Boş Vaktiniz Var mı? Veya 16. Yüzyılda Anadolu'da Şarap, Suç, Eğlence", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 1(Bahar 2005), ss.11-49.

21 EŞS.1205,vrk.72/b, belge: 1(20/30 Ocak 1579).

22 Galata Şer'iye Sicilleri, 1, s. 364/1,(2 Eylül 1552).

23 EŞS.1212, vrk. 47/b (7/17 Ekim 1583).

24 Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul 1988, s. 138.

25 Kemha, atlas ve kutnı/kutnu ayarında, kadileye yakın, ipekli bir kumaş türü. Altın ve gümüş tellerle nakışlı olarak dokunurdu. Ağır, kaftanlık kumaştır. İstanbul ve Bursa kemhaları ünlüydü. Avrupa'dan ithal edilenlere ise, Frengi kemha deniyordu. Bkz: Mine Esiner Özen, " Türkçede Kumaş Adları" *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 33 (1980-1981), s. 321.

26 EŞS. 1206, vrk.52/b, belge:2(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580).

27 EŞS. 1206, vrk.52/b, belge:4(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580).

28 EŞS. 1206, vrk.52/b, belge:2(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580).

29 EŞS. 1206, vrk.52/b, belge:4(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580). "... Subaşı cevap verip dedi ki; mezbure avreti geceyle Turhace oğlu Mehmet'in elinden alıkoduğumdan sonra mezbure Sultan Kürklüoğlu Yusuf benim evim açar, var emanete ko dedi..."

30 EŞS. 1206, vrk.52/b, belge:2(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580).

31 EŞS. 1206, vrk.52/b, belge:4(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580).

32 Gerçekten de her ne sebeple olursa olsun kadı izni olmadan ev aranmasına veya eve girilmesine karşı yasal önlemler olduğunu görüyoruz. Bu önlemler, mahkeme izni olmadan ev aranmasını yasaklıyordu. Görevlilerin pratikte bu kuralı ihlal ettikleri görülmekle birlikte, ev araması için kadı izni gereklidir. Ev aranması için bir izin örneği: EŞS.1179, vrk.18/b, belge:1(23 Şaban 994). Belge, Edremit'e bağlı: Temaşalık köyünden kayıp olan Yusuf'un karısı tarafından öldürülmüş olabileceği şüphesi üzerine evinin aranması talebi doğrultusunda düzenlenmişti.

33 EŞS. 1206, vrk.55/a, belge:3(10 Muharrem 988/26 Şubat 1580).

34 EŞS. 1206, vrk.55/a, belge:4(8 Muharrem 988/24 Şubat 1580).

35 Bu olay genellikle *Silahtar Tarihi*, 1. cilt, İstanbul 1928, s. 730-31'deki anlatıya referansa yapılan atıfla geçiştiriliyor ve ayrıntısına değinilmiyordu. Ancak geçen yıl ciddi bir inceleme yayınlandı: Marc Baer, "Death in Hippodrome: Sexual Politics and Legal Culture in the Reign of the Mehmet IV", *Past and Present*, 210 (Feb. 2011), ss. 61-91.

36 *Tarih i Kaşid*, 1. cilt, İstanbul 1282, s. 482.

37 Abdülmecit Mutaf, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies* (International Periodical for Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic), 3/4 (Summer 2008), ss. 573-596.

38 Bu konuda bkz: Uriel Heyd, Age;, Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Kanunlar I*, İstanbul 1943; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, özellikle ilk 5 cilt.

39 *Selanikî Tarihi*, (Yay. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989, c. II, 62. U. Heyd, age, s.59, 78, 80; W. Wratislaw, *Anılar, 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, (Çev. M. Süreyya Dilmen), İstanbul 1981, s. 76-87; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar*, (Çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987, c. II, s. 16.

40 Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları 1540-1541, Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2005, s.97.

41 Kürek cezası ve uygulamaları hakkında bkz: Mehmet İpşirli, "XVI. asrın ikinci yarısında kürek cezası ile ilgili hükümler"*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1981-1982), ss. 203-248.

42 Colin Imber, "Zina in Ottoman Law", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996, ss. 175-206.

43 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (Ed. V. L. Menage), Oxford 1973, s. 205-206, 209.

44 Aslında Osmanlı'da zina, fahişelik, yasak aşk ve yasak seks hakkında ve bunların suç, hukuk, sosyal kontrol, toplumsal cinsiyet gibi boyutları hakkında daha geniş bir çalışmayı kitap olarak yayına hazırlıyorum.

45 Age.. s. 95 vd.

46 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 159, fetva no: 785.

47 Ebussuud hakkında: Colin Imber, *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk* (Çev. Murteza Bedir), İstanbul, 2004.

48 M. Ertuğrul Düzdağ, age., s. 57, fetva no: 168.

49 Evli fahişelerin ve kocalarının durumu ile ilgili bir çalışmayı, *Toplumsal Tarih*'ın gelecek sayılarında yayınlamayı umuyorum.

50 "Muhsan ve muhsane bi-hasebü'ş-şer'i-ş-şerif ne idüği beyan buyrulub müsâb oluna: El-cevap: Cem'de muteber olan ihsanda, hürriyet ve akıl ve buluğ ve İslam şarttır, bunlardan gayri nikâh-ı sahih ile duhûl dahi şarttır *hadd-i kazf* için. Amma müsnedde muteber olan ihsanda hürriyet ve akıl ve buluğ ve İslam ve fiil-i zinadan iffet lazımdır, makzûf olan kimsede bu evsaf olucak kâzifine had ikamet olunur." M. Ertuğrul Düzdağ, age., s. 157-158, fetva no: 776.

51 "Zeyd Hind'e nikâh olunmadan cebr ile tasarruf eylese şer'an Zeyd'e ne lazım olur? El-cevap: Muhsane ise katl olunur." M. Ertuğrul Düzdağ, age, s.157, fetva no: 774.

52 Colin Imber, "Women, Marriage and Property: Mahr in the Behçetü'l-feteva of Yenişehirli Abdullah", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996, ss. 263-288. *Mehr*'in bütün boyutları ve ilgili fetvalarla izahı için bak: İbrahim Halebî, *İzahlı Mültekau'l-ebhur Tercümesi* (Çev. Mustafa Uysal), Konya 1968, c. I, s. 370 vd.

53 Colin Imber, *Ebussud*, s. 184-185.

54 Age., s.185.

55 Muhsane için: "...nikâh-ı sahih ile duhûl dahi şarttır" Düzdağ, age., s. 157-158. Fetva no:776.

56 *Mülteka*, c. 1, s. 378-379 ve 389-390.

57 *Molla Hüsrev*, c.II, s. 67.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TEKNİK FUARCILIK LTD. ŞTİ.

ITM 2012 İSTANBUL

Texpo Eurasia

29. Uluslararası Tekstil, Dokuma, İplik, Terbiye, Örgü, Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı

www.itmtexpoeurasia2012.com

HIGHTEX 2012

4. İstanbul Teknik Tekstiller & Nonwoven ve Dokuma Teknolojileri Fuarı

www.hightex2012.com

9.ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

9. ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

www.istanbuliplikfuari.com

2012 YILININ TEKSTİLDEKİ EN KAPSAMLI BULUŞMASINA DAVETLİSİNİZ

21-24 Nisan 2012

Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası

TEMSAD

İşbirliği ile

Tekstil Teknolojileri | NONWOVEN Technical Textiles | KOSGEB | ufi | TFYD Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi, E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece - İstanbul / Türkiye
Tel : 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks :** 0212 886 66 98
E-posta : Yurtiçi Satış : yurticisatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Satış :** sales@tuyap.com.tr
Reklam Satış : reklamsatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Fuarlar :** tuyapoverseas@tuyap.com.tr **Proje Tanıtım :** tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı : fairarea@tuyap.com.tr **Teknik Hizmetler :** teknikofis@tuyap.com.tr

TEKNİK FUARCILIK VE YAYINCILIK REKLAM DAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Yakuplu Merkez Mah. Osmanlı Cad. Güney Konakları
A Blok No:1 Kat:3 D:6 34524 Beylikdüzü / İstanbul
Tel : 0212 876 75 06 **Faks :** 0212 876 06 81
E-posta : info@teknikfuarcilik.com

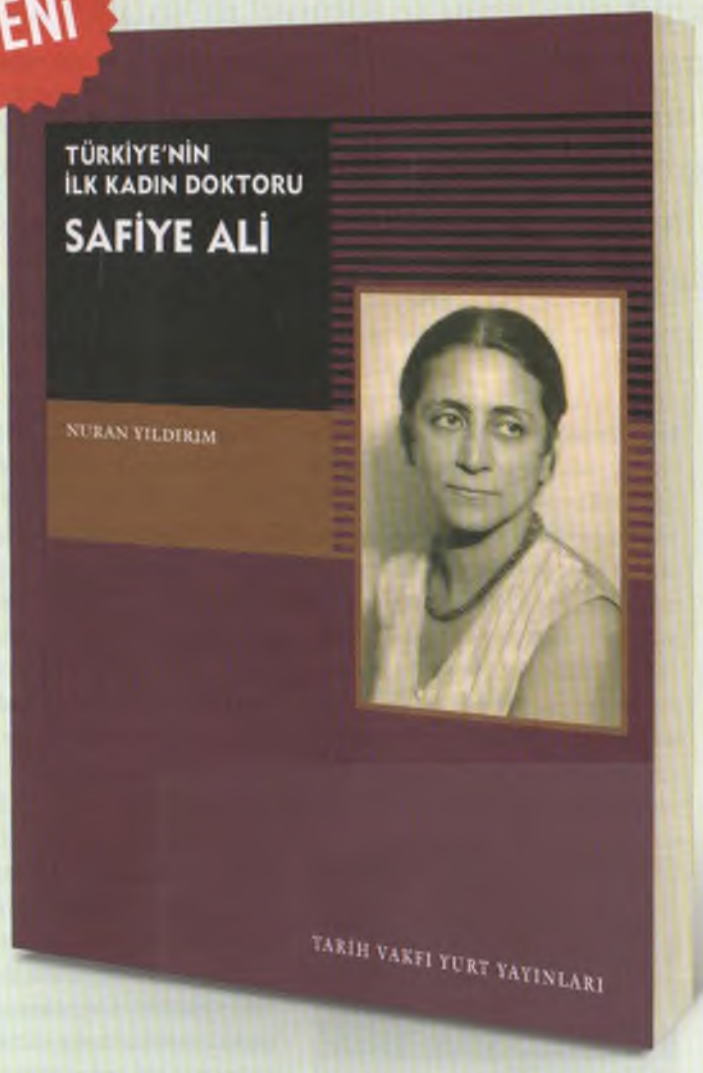
TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

TÜRKİYE'NİN İLK KADIN DOKTORU
SAFİYE ALİ

YENİ

"Şüphesiz daha o devirde kızlarını doktor yapmak değil, fazla okutmayı bile bir lüks telakki eden insanlar arasında Safiye Hanımın gösterdiği şevk ve gayret bir hayal telakki edilebilecek kadar aykırı bir fikirdi. Bilhassa genç bir Türk kızının yabancı bir memlekete yalnız olarak gitmesi o devrin zihniyetine göre hiç de kabil-i hazm değildi. Bu zihniyete rağmen Safiye Hanım Almanya'daki tahsilini, adi ve basit bir mesele telakki etmiş ve maruz kaldığı müşkülata rağmen saha-i hakikate isalden de geri kalmamıştır."

"Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınları: 3. İlk Kadın Doktorumuz Safiye Ali Hanım", *Resimli Ay*, Cilt 4, No. 47-11 (Kânunusani 1928), 12.

MYRA

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
20
YİRMİNCİ YIL

YASAKLARA RAĞMEN KADIN YAZAR OLMAK:

AHMED MİDHAT - FATMA ALİYE İLİŞKİSİ

NÜKET ESEN

2011 yılında Klasik Yayınları tarafından yayınlanan **Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar**[1] *başlıklı kitap Ahmed Midhat ve Fatma Aliye'nin kişiliklerini, aralarındaki ilişkiyi, dünya görüşlerini ve edebiyat anlayışlarını ortaya çıkarıyor. Kitaptaki en ilgi çekici yazışmalar Fatma Aliye'nin yazarlığı ve yazdıkları ile kadın-erkek ilişkisi konusundaki tartışmalar. Bu makale Ahmed Midhat ile Fatma Aliye ilişkisinde gerginlik yaratan meselelere odaklanarak, Ahmed Midhat'ın belki de zamana uygun tutuculuğu ile Fatma Aliye'nin daha özgürlükçü, öğrenme, sorgulama ve karşı çıkma isteğine bakmaktadır.*

2011 yılının son aylarında Klasik Yayınları tarafından *Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar*[2] başlıklı, bana göre çok önemli bir kitap yayınlandı. 19. yüzyıl sonu Osmanlı tarih, kültür ve edebiyatına meraklı olanların kaçırmamaları gereken bir kitap bu. Biraz uzun, 486 sayfa ve dili o zamanın Osmanlı Türkçesine aşina olmayanlar için biraz zorlayıcı olabilir. Ama 19. yüzyıl Osmanlı romanının çok önemli iki ismi Ahmed Midhat (1844 -1912) ile ilk kadın romancı kabul edilen Fatma Aliye (1862 -1936) arasında yazılmış mektuplar oldukça ezber bozucu bilgiler içeriyor. Samime İnceoğlu ve Zeynep Süslü Berktaş'ın Arap alfabesinden Latin alfabesine titizlikle çevirerek yayınladıkları bu mektuplardan sonra kitabın sonuna mektuplarda sözü edilen kişiler, olaylar ve dönem ile ilgili yazılanları anlamlandırmayı kolaylaştırıcı notlar konmuş.

1890-1912 arasında yazılmış olan mektuplar 1893-1896 yılları arasında yoğunlaşmış. Fatma Aliye'de bulunan evrak ulaşılabilir olduğundan, bu kitapta Ahmed Midhat'ın Fatma Aliye'ye yazdığı 245 mektup mevcutken Fatma Aliye'nin Ahmed Midhat'a yazdığı sadece 19 mektup var. Ancak bazı mektuplarda Ahmed Midhat'ın yazdıklarından Fatma Aliye'nin bir önceki mektubunda neler demiş olabileceği kolayca tahmin ediliyor. Ahmed Midhat'ın birçok mektubu Fatma Aliye'nin yazdıklarına cevaben ve hemen ardından yazıldığından arada okumadığımız Fatma Aliye'nin mektuplarının gölgesi bu mektuplarda görülüyor.

Mektuplarda dönemin siyasi eğilimleri, İstanbul hayatı ve edebiyat ortamı hakkında ilginç bilgiler var. Mektuplar okundukça Ahmed Midhat ve Fatma Aliye'nin kişilikleri, aralarındaki ilişki, dünya görüşleri ve edebiyat anlayışları ortaya çıkıyor. En ilgi çekici olan yazışmalar Fatma Aliye'nin yazarlığı ve yazdıkları üzerine olanlar ile kadın-erkek ilişkisi konusundaki tartışmalar. İçerikleri çok zengin olan bu mektupların sadece Ahmed Midhat ile Fatma Aliye ilişkisinde en fazla gerginlik yaratan noktalarına odaklanarak, Ahmed Midhat'ın belki de zamana uygun tutuculuğu ile Fatma Aliye'nin daha özgürlükçü, bir şeyleri öğrenme, sorgulama ve karşı çıkma isteğine bakmak istiyorum. Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Fatma Aliye'nin yazdıkları hakkındaki tartışmaları ve kadınlarla ilgili farklı görüşlere sahip olmaları son mektuplara doğru aralarının iyice bozulmasına yol açmış.

Ahmed Midhat'ın 1890'daki ilk mektuplarından da anlaşıldığı üzere Fatma Aliye'nin *Volonté* (Meram) çevirisi yayınlandıktan hemen sonra

Ahmed Midhat onu yazmaya teşvik etmiş ve önünü açmaya çalışmış. "Siz hatırınıza ne gelir ise canınız ne ister ise yazınız. Ben doğru gördüğümü bilâ-endişe neşr ederim. Biraz dokunmaya muhtaç gördüklerimi tashih ederim. Sizden istizanı lazım gelenleri de istizan ederim." (64) diyor Ahmed Midhat.

Bunun hemen ardından yazdığı bir mektupta ise edebiyat anlayışındaki sınırları Fatma Aliye'ye aktarmaya başlıyor. "Ama terbiye-i insaniyeyi bu dereceye vardırabilmek için edebiyat hususunda gayet mutaassıb olmalıyız... Henüz hakkımız olmayan bir hürriyete göz dikemem. Hele ister barbarlığa hamlolsun, ister taassuba, edebiyat âleminde safvet ve masumiyet-i kulubu lerze-nak edecek imaları bile tecviz edemem." (69) Ahmed Midhat edebiyatta tutucu olduğunu, bu "taassub" ve "barbarlık" olarak adlandırılsa bile öyle olunması gerektiğini Fatma Aliye'ye açık açık söylüyor.

Ahmed Midhat kadınların, dolayısıyla Fatma Aliye'nin şiir yazmasını doğru bulmaz. "Ben istemem ki benim fazıl kızım Leylalara, Fitnatlara benzesin! Victor Hugolara benzemesini isterim." (70) Üstelik Stockholm Müsteşrikler Kongresi'ne giderken yanında gönderilen kitaplar arasında Nigar Hanımın şiirlerinin bulunduğu risaleyi fark edince ne yaptığını da Fatma Aliye'ye itiraf eder. "O zamana kadar görmemiş olduğum bu esere dikkat edeyim ki sevmediğim bir yolda. Avrupa'nın da hiç beğenemeyeceği bir surette! Ne dersiniz? Risaleyi yavaşça çalıp mahvetmeyeyim mi? Bir Osmanlı hanımı böyle şiir yazacağına hiç yazmasın daha aladır." (68) Şiir, Ahmed Midhat'a göre aşk odaklıdır ve böyle bir konuyla uğraşmak bir kadına yakışmaz. Sadece şiir değil, kadınların felsefe ile meşgul olmalarını da doğru bulmaz. Fatma Aliye'nin felsefe merakını da hep eleştirir. "Her halde ben kadınların şiir ve feylesofi ile iştigallerini tehlikeli görüyorum." (333) Başka bir mektubunda kadınların tarihle uğraşmalarının da yakışık almayacağını söyler. (200) Ahmed Midhat hem bir kadının yazar olarak önünü açmakta hem de ona birçok kısıtlama getirmektedir.

Ahmed Midhat, Fatma Aliye'nin yazdıklarını da devamlı sansürlemeye çalışmaktadır. Fatma Aliye "Şu Alem-i Terakkide Muaşaka" başlıklı bir hikâye yazacağını söylediğinde "Hikâyenizin isminde 'muaşaka' kelimesini acaba açık görmezler mi?" (330) diye uyarır. Fatma Aliye *Levayih-i Hayat* adlı romanını yazarken roman yazıldıkça parça parça okuyup fikrini söyleyen Ahmed Midhat erkek karakterlerden birinin rezilliklerini fazla bulur. "Erkek nevini bu kadar terzil etmeyiniz demem. Yalnız romanınıza bu kadar terziller girmesin diye söylüyorum." (164) der ve konuya başka bir çözüm önerir. Söz konusu romanda dört evlilikten üçünün boşanmayla sonuçlanmasından rahatsız olup hiç olmazsa birinde kocanın ölmüş olmasını ister. "Ta ki bizde hakk-ı talak var ise de su-i istimal olunmuyor diye göstermek için." (183)

Fatma Aliye'nin *Udi* romanındaki bir Yahudi kadın karakteri iyi göstermesi mektuplarında zaman zaman oldukça ırkçı sözler söyleyen Ahmed Midhat'ı rahatsız eder. "... bir Yahudi kızına o kadar iffetşinaslık isnadı..."nı (392) yerinde bulmaz. Fatma Aliye'yi eleştirdiği birçok noktada Ahmed Midhat'ın romanda gerçek insanlık hallerinin peşinde olmadığı, en klasik tanımlamayla "olabileceği" değil, ona göre "olması gerekeni" yazmaktan yana olduğu görülüyor. Fatma Aliye'nin de kendisi gibi hep bir mesaj vermek için, kendi (Ahmed Midhat) inandığı ideoloji doğrultusunda roman yazmasını ister.

Bazı mektuplardan Ahmed Midhat'ın sadece Fatma Aliye'nin yazdığı roman ve makaleleri değil iş yazışmalarına kadar tüm yazdıklarını görmek istediği anlaşılıyor. "Amerika'ya yazdığınız cevaplar ile terceme-i hali keşke göndermezden evvel görse idim. Ben de görmek isterim. *Nisvan-ı İslam* hakkındaki müsaade istidatnamesini de görmek isterim. Galiba abuk sabuk söylediğimden bizar olmamak için bunları bana göndermiyorsunuz. Öyle mi? Sonra başlarım kavgaya ha!" (163) Burada Ahmed Midhat alınganlık gösteriyor olabilir ama mektuplarda yer yer Fatma Aliye'nin müdahaleden kaçmaya çalıştığı da hissedilir.

Osmanlı'nın ilk kadın romancısı kabul edilen Fatma Aliye (1862 -1936).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi.

Ahmed Midhat, kendi kontrolünde ve belirli sınırlar içinde olduğu takdirde Fatma Aliye'ye çok yardım eder. Fatma Aliye öğrenme isteği ile Ahmed Midhat'a başvurdukça Mithat onun bilgilenmesini ve yazmasını kolaylaştırmak için okuması gereken kitapları ve hangi konuda nerede bilgi bulabileceğini söyler, başvuru kitapları önerir ve gerekiyorsa bunları satın aldırıp Fatma Aliye'ye yollar. (332, 383) *Muhazarat*'ı Fatma Aliye yazdıkça parça parça okur ve birçok öneride bulunur. Bazı noktalarda olayların akışını bile değiştirir. (72-73) Fatma Aliye'nin yazmaya karar verdiği makaleler ve *Nisvan-ı İslam* gibi eserleri ile *Teracim-i Ahval-i Felasife* ve *Tedkik-i Ecsam* gibi felsefe üzerine olan kitapları yazılırken bunları Fatma Aliye ile tartışır, eleştirir, yol gösterir.

Yazışmalardan anlaşıldığı üzere Ahmed Midhat ile Fatma Aliye arasında hep yazma ve yayınlama konuları

etrafında son derece entelektüel bir arkadaşlık ilişkisi vardır. Ama bu arkadaşlığın aslında öğretmen-öğrenci ilişkisi tarzında oldukça hiyerarşik bir ilişki olduğu da hissediliyor. Zaten bir zaman sonra Fatma Aliye bu hiyerarşiye boyun eğmedikçe ilişkinin kötüleştiği görülüyor.

Fatma Aliye *İstila-yı İslam*'ı yazarken gönderdiği bir mektupta, dünyadaki dinlerle ilgili uzun uzun bilgi verip yorum yazarak kitabın iskeletinin tamamını neredeyse Ahmed Midhat çıkarır. Fatma Aliye'nin tüm yazdıkları Ahmed Midhat'ın kontrolünden geçiyor. Gerçekten de Ahmed Midhat bu konuda canla başla çalışıyor; Fatma Aliye'nin yolladıklarını okuyor, düzeltiyor, gerekiyorsa çevirtiyor, gerekli yerlere gönderip bazen nüfuzunu da kullanıp yayınlatıyor. Özellikle yazarlık hayatının başlarında Fatma Aliye'nin bu yardımlardan çok faydalandığı ve Ahmed Midhat'a müteşekkir olduğu anlaşılıyor.

Bu arada birbirlerinin evlerine ailecek gidip gelirler. Çoluk çocuk görüşülür. Ahmed Midhat ile Fatma Aliye sürekli mektuplaşsalar da Ahmed Midhat ile Aliye Hanım'ın eşi Faik Bey yüz yüze devamlı görüşürler. Faik Bey zaman zaman ikisinin arasında evrak taşır. Ahmed Midhat, Fatma Aliye'ye bu desteği ve hizmeti verirken aynı zamanda onun yazdıkları üzerinde de bir otorite kurar. Destek ve hizmet ile kontrol ve hâkimiyet bir arada yürür. *Muhazarat* yayınlandıktan sonra 1893'te yazdığı bir mektupta Ahmed Midhat şöyle diyor:

"Hem bu defa bir roman daha yazar iseniz evvel be-evvel ber-vech-i usul planını yapacaksınız. Öyle bir ucundan tutturup boyuna gidivermeyeceksiniz. Ben evvela planı göreceğim. Sonra tab-ı tashihlerini de mutlaka kâmilen ben göreceğim. Kimseye size bile inanmayacağım. İşte bu şeraitin kâffesi yerini bulmalı da Aliye Hanımefendi hazretleri roman yazmalı." (122)

Ahmed Midhat çok yardım ettiği Fatma Aliye'yi aynı zamanda otoritesi altında tutmak ister ama Fatma Aliye'nin, mizacı ve bulunduğu sosyal konum nedeniyle bir zaman sonra bundan pek de memnun olmadığı hissedilir. Zaten Fatma Aliye'nin yazdıkları ile ilgili olarak aralarında epey gergin mektuplar gidip gelir. Ahmed Midhat *Refet* romanını beğenip Fatma Aliye'nin o sırada yazmakta olduğu *Udi*'yi beğenmediği için kırgın cevaplar yazan Fatma Aliye yine de yayınlanmak için Ahmed Midhat'ın desteğine ihtiyaç duyuyor. 1896 tarihli bir mektubunda Fatma Aliye kırgın da olsa alttan alarak şöyle yazıyor:

"Üstad-ı azam,
Dercine lüzum gördüğüm bir makale takdim eyliyorum. Siz de münasib gördüğünüz halde gazeteye dercini emr buyurursunuz. Aksi halde yırtarsınız.
Cariyeniz Fatma Aliye" (341)

"Amerika'ya yazdığınız cevaplar ile terceme-i hali keşke göndermezden evvel görse idim. Ben de görmek isterim. **Nisvan-ı İslam** *hakkındaki müsaade istidatnamesini de görmek isterim. Galiba abuk sabuk söylediğimden bizar olmamak için bunları bana göndermiyorsunuz. Öyle mi? Sonra başlarım kavgaya ha!"*

GERGİNLİKLE DOKUNMUŞ BİR İLİŞKİ

Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla aralarının iyice bozulduğu 1898 yılında Fatma Aliye ilk defa bir yazısını *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye Ahmed Midhat'a gösterip onaylatmadan yollar ve gazete de yazıyı "doğrudan doğruya" kaydıyla yayınlar. Bunu gören Ahmed Midhat çok alınır ve bir mektubunda "Demek oluyor ki gazeteci beyefendi hazretleri 'İşin içinden şu Ahmed Midhat beliyesini çıkararak attım' diye sevinerek o kaydı ilave eyledi." (397) der. Ardından da her zaman yaptığı gibi Fatma Aliye'ye düşmanları olduğunu, Ahmed Midhat tarafından korunması gerektiğini anlatarak korkutmaya çalışır. Fakat zorla güzellik olmayacağının da farkındadır. "Ahmed Midhat sizin müşaviriniz, müsteşarınız, kapuçukadarınız, bendeniz, her şeyiniz ise de yalnız musallatınız değildir." (397) demesinden ne kadar kızdığı ve alındığı anlaşılır.

Ahmed Midhat'ın üç gün sonra yazdığı bir sonraki mektupta ise, arada Fatma Aliye'nin cevaben yazdıklarında Ahmed Midhat'a karşı saldırıya geçtiği, zaten uzun süredir tartışıp anlaşamadıkları kadınlar konusunu bu olaya bağlayarak onun iki karılılığı ile alay ettiği anlaşılıyor. Artık aralarında savaş başlamıştır. " 'İster iseniz iki daha alın' diyorsunuz. Yalnız istek ile olsa dört daha, sekiz daha alır idim. Mikdar-ı zevcat noktasında benim kendi şahsım için ihtisasım başka İslamiyet için yine başkadır. Kendi şahsım için el-yevm iki daha almaklığıma mani yine yalnız kendi şahsımdır. Vaktiyle sekize kadar aldığım olmuştu." (399) En başlarda daima kibar bir dille yazan Ahmed Midhat sinirlenince saygı duyduğu kadına oldukça kaba sözler yazabilmektedir.

İlişkilerinin en başından itibaren belli ki bir kadınla iş ilişkisi içinde olmayı yadırgayan Ahmed Midhat, Fatma Aliye'ye onu bir kadın olarak görmediğini belirtmek ihtiyacını duyuyor ve bunun için de birçok mektubunda aslında onun kadın olmadığını söylüyor. "Zira artık siz bizim mahfil-i muharrirince bir kadın değilsiniz." (80) "Kadınların dedikleri saygı size lazım mı ya? Siz kadın mısınız ey benim fazılam!" (131) "Siz o dediğiniz

ahlak ve etvarda bir adam! (kadın değil) olmasa idiniz bu kadar fezaili ceme genç ömrünüz kifayet eder mi idi?" (103) (Kadın değil) diye eklemek ihtiyacını hisseden Ahmed Midhat için bu kadar "ahlak ve fezail" ancak erkekler için mümkün görünür.

Dostluklarının başlarında Fatma Aliye, Ahmed Midhat'a bir seccade işleyip hediye eder. Ahmed Midhat kadınlığını kabul etmediği Fatma Aliye'ye şöyle yazar: "Seccadeye azim teşekkürler. Fakat işleyeceğiniz yastığı iğne ile işleyeceğinize kalem ile işleseniz daha sevinirim. Bence fazıl ve feylesof kızımın en muteber nakışı nakş-ı kalemidir. Ama canınız ister de biraz da kadınlık göstermek isteyecek imişsiniz. Ne deriz?" (101) Belli ki Fatma Aliye bu "kadınlık göstermek" sözünden rahatsız oluyor zira bir sonraki mektubunda Ahmed Midhat alay eder bir tonda "Yastığı işlemek kadınlık değil sanat göstermek için ha? Bu sözü de pek beğendim. Evet! Siz hem edip, hem feylesof, hem de 'artist"siniz." (103) diyor.

Hem kendisi için Fatma Aliye'nin kadın olmadığını söyler hem de ailece görüşmelerinin başında Ahmed Midhat, Fatma Aliye'ye elini vermez. Fatma Aliye bundan rahatsız olup belli ki bir mektubunda bu davranışı anlayamadığını söyleyince Ahmed Midhat öfkeli bir tonda cevap yazar. Fatma Aliye'nın bır kadın olarak onun niyetini yanlış anlamasından korktuğu için elini uzatmadığını, hâlâ anlamadıysa bir dahaki görüşmelerinde yine elini vermeyeceğini söyler. (177-178) Fatma Aliye'ye yine kızdığı bir başka mektubunda "Bu şeytaniyetleri niçin yaparsınız? ... Beni sıkmamak istiyor gibi görünüyorsunuz. Yine sıkıyorsunuz. Hâlâ kadınlığı terk etmemişsiniz!" (135) Yani şeytaniyet kadınlara ait bir şey ve Ahmed Midhat kızınca Fatma Aliye "kadın" oluyor. Bu sözlerin sadece bugünkü anlayışa göre rahatsız edici olmadığını, Fatma Aliye'nin Ahmed Midhat'a verdiği tepkilerden yaşadığı dönemin çok ilerisinde olan bu kadının da bunlardan rahatsız olduğunu düşünüyorum.

Zaten ilerde örneklerini vereceğim gibi, Fatma Aliye'nin birkaç mektubunda ve Ahmed Midhat'ın yazdığı bazı cevaplarda Fatma Aliye'nin kadın konusundaki gelenekleri sorgulayan ve karşı çıkan tutumu görülüyor. Bunlar Ahmed Midhat'ın sürekli ifade ettiği "kadın" anlayışından son derece rahatsız olduğuna işaret ediyor. Kadınlar konusundaki görüş farklarının ilerde aralarının iyice açılmasında önemli bir etkisi olması bu denli ayrı dünyaların insanları olmalarından kaynaklanıyor.

Kadınlarla ilgili tartışmalar birbirlerinin eserlerini okuyup eleştirirken başlamıştır. Ahmed Midhat'ın *Ahmet Metin ve Şirzad* romanındaki kadın-

19. yüzyıl Osmanlı romanının önemli isimlerinden biri Ahmed Midhat (1844 -1912).

larla ilgili bir bölümün Fatma Aliye'yi kızdırdığı anlaşılır. Ahmed Midhat cevap veriyor. "Nev-i nisvan hakkında verilen hükmü Ahmed Metin'in tasdik etmesi ve benim de o tasdiki teyid etmem sizi hiddetlendirmiş olmadığını temin ediyorsunuz ama o satırlarınız ateş-i hiddetle malamaldır. 'Ahmet Metin'in yanında şöyle bir kadın bulunsa idi şu yolda cevap veremez mi idi' diyorsunuz. Derim ki o zaman Ahmed Metin o sözü söylemez idi ki!" (167) Fatma Aliye roman karakterleri üzerinden kadınları savunmaktadır.

Ahmed Midhat'ın yazdıklarında sürekli kadınların ahlakıyla uğraşıp erkeklerin ahlaki sorumlulukları yokmuş gibi davranmasından Fatma Aliye'nin rahatsızlık duyduğu ve karşı saldırıya geçtiği Ahmed Midhat'ın bir başka mektubundan anlaşılıyor. "Saniyen 'falanca ve fülanca kadın o hale geldi' denildiği gibi 'falanca fülanca bey dahi şu rezalete giriftar oldu' denilmek pek mümkün olduğu hakkındaki sözünüz pek haklı olduğunu teslim ederim. Meselenin yalnız bir ciheti kaldı ki o dahi erkeğin irtikab-ı rezail etmesi 'muğfelen' değil 'muğfilen' olduğu halde kadının felaketi bilakis 'muğfilen' değil 'muğfelen' olması meselesidir. Bu meselede zannederim ki siz dahi inat etmezsiniz." (172)

Her konuda haklılığını savunacak bir gerekçe bulan Ahmed Midhat bu noktada da aynı tutumu sergiler. Ona göre, erkeğin ahlaki konularda pek bir sorumluluğu yoktur ve ahlaken kolay kolay zedelenmez. Erkeğin rezillik yapması da aslında kadını rezil eder çünkü "erkek iğfal edendir, kadın iğfal edilen". Fatma Aliye'nin erkeklerle ilgili en ufak bir eleştirisinden bile rahatsız olan Ahmed Midhat manevi kızını mümkün olduğu kadar sadece kadın ahlakına odaklanmaya ve birçok sorunun kadından kaynaklandığına ikna etmeye çalışmaktadır.

Ahmed Metin ve Şirzad'daki Vasiliki adlı kadın karakter yoluyla kadınların karalandığını düşünen Fatma Aliye'nin itirazı Ahmed Midhat'ın yazdığı cevaptan bellidir. "Sizin istediğiniz Vasiliki'yi yazmış olsa idim Vasiliki olmaz idi; Fatma Aliye Hanım olur idi... İşte bu mektupta sizin bana anlatmak istediğiniz şan-ı

nisvaniyeti ben dahi anlayamamış olan kadınlara anlatmak içindir ki o mebahis-i mufassalayı serde mecbur oldum. Kadınları ne zaman sizin derecenizde görür isem ... o zaman mazi ve müstakbeli dahi nev-i nisvanın düşünebildiğine kanaat ederim." (177) Kadınların, Fatma Aliye'nin öne sürdüğü "kadınlık onuru"nu bilmediklerini, geçmişi de geleceği de düşünemediklerini iddia ettiği bu cümle gibi, Fatma Aliye'nin kadınlarla ilgili tüm itirazlarına, kendi söylediklerini daha da ileri götürüp daha sert tekrar ederek cevap verir Ahmed Midhat.

Bir başka yerde ise Fatma Aliye'nin yine kadınlar konusunda Ahmed Midhat'ın zihniyetini beğenmediği anlaşılıyor. Fakat Ahmed Midhat söylediklerinde ısrar ediyor. "Kadınlara 'zavallı' dediğimi beğenmiyorsunuz. Ben zavallı bulurum. Hakikaten de zavallıdırlar. Bir muktedir sahibin elinde kıymetini arttıracak olan bir mal mücerred sahibinin adem-i ehliyetinden dolayı kıymet-i asliyesini de gaib etmiş olursa zavallı sayılmaz mı?" (238) diyor Ahmed Midhat. Yani kadınlar ancak muktedir bir sahibin elinde kıymet kazanan "mallardır" ve o sahibin kadınları idare edebilecek iktidarı yoksa kadınlar kıymetten düşerek zavallı olurlar.

Fatma Aliye *Edvar-ı Nisa*'yı yazarken kadınlarla ilgili bazı yazdıklarını beğenmeyen Ahmed Midhat şöyle der: "Siz kadınsınız ama kadın ne olduğunu bilmezsiniz. Bizim gibi (bari itiraf-ı günah edelim) birkaç yüz kadın görmüş, onları tetebbu etmiş adamlar kadını bilirler." (327) Bu sözlerle Fatma Aliye'ye bir çeşit erkek gösterişi yapma münasebetsizliğinin yanı sıra, kaç-göçlü bir toplumda görebildiği birkaç yüz kadının kimler olabileceği ortadayken bunları tanıdığı için tüm kadınların ne olduğunu bildiğini iddia etmesi oldukça saldırgan bir davranış biçimidir. Zaten Ahmed Midhat'ın bu tür kabalıklarının Fatma Aliye'yi çok rahatsız ettiği yazışmaların bütününden anlaşılıyor.

Ahmed Midhat aynı çizgide, kadınlar için "Evvela kalıbı kıyafeti ile bizden, yani erkeklerden başka bir mahluk hükmündedir... İnsan onu bir hemnev diye telakki edemiyor." diyerek "biz -onlar" ekseninde "insanın" yani erkeğin, kadını "insan" olarak göremediğini söylüyor. Ardından da kadının neden örtünmesi gerektiğini şöyle anlatıyor: Bir çocuğa "... meyveleri gösterip gösterip yine geriye çekerler ise o çocuk arsız olmaz da ne yapar? Nihayet kendisinden diriğ edilmek istenilmiş sepete saldırmak istemez mi? Kabahat bu halde kimin olur?" (170) Ahmed Midhat'a göre bu durumda erkeklerin pek bir sorumluluğu yoktur ve kadın da sadece arzu edilecek bir nesne/meyvedir.

Ahmed Midhat Efendi'nin kendi kalemiyle yaptığı kendi karikatürü.

Münir Süleyman Çapanoğlu, *ideal gazeteci efendi babamız Ahmed Midhat.*

Kadınlarla ilgili bunları söyleyen Ahmed Midhat'ın bu tarz sözleri Fatma Aliye'nin bazı sorularına cevap veya bazı söylediklerine itiraz olarak yazdığı anlaşılıyor. Fatma Aliye bu konuda çok farklı düşündüğü için Ahmed Midhat'ın sinirlendiği ve gittikçe daha saldırgan cevaplar yazdığı görülüyor.

Bundan birkaç ay sonra Ahmed Midhat, Fatma Aliye'nin ona yazmış olduğu bir tezkireyi yayınlayınca belli ki Fatma Aliye buna tepki gösterir. Ahmed Midhat, Fatma Aliye'nin dediklerini veya Fatma Aliye doğrudan bunları söylememiş olsa bile onun düşünmüş olabileceklerini alıntılayarak kendini şöyle savunur: "Bundan benim ne istifadem olabilir? 'Aliye Hanımefendi tarafından işte ben bu kadar mazhar-ı iltifatım!' diye aleme karşı ülvan satmak mı? Ah bence bu şeref pek büyük bir şereftir ama zamanımızda başkalarının başka kadınlardan böyle mazhar-ı iltifat olmalarına ne melunane manalar verildiğini bilmez değilsiniz ya?" (221) dedikten sonra insanlar dedikodu etmesinler diye Fatma Aliye'nin mektuplarını bir iki yakınından başka kimseye göstermediğini söyler.

Bu sözlerle Fatma Aliye'ye mektuplaşmalarının kötüye de yorumlanabileceğini ihsas ettirmiş olur. Böyle konularda her zaman erkeğin değil kadının zararlı çıkacağını söylemiş bir insan olarak bu söyledikleri de tehdit içeriyor gibi görünüyor ve Fatma Aliye de bu sözlere belli ki tepki gösteriyor. Zira iki ay sonra yazdığı mektubunda Ahmed Midhat yukarıda birkaç cümlesini alıntıladığım söz konusu mektubu kast ederek "8 Mayıs tarihli arizam neden sizin teessürünüzü mucib oldu da bana bir ay mektub yazmadınız?" (225) diyor. Ardından da söz konusu sorun yaratan mektup için "... bizim gibi adamlar arasında erkeklik kadınlık olmayıp adeta arkadaşlık hüküm sürer... Şu kadar ki (o mektup) bir arkadaşıma ... neviyet-i nisvaniyesini ihtar yolunda yazılmıştır. Acaba neviyetinizi hiç tahattur etmek istemediğiniz için mi o teessürde bulundunuz?" (227) diye yazıyor.

Bu konuda sürekli birbiri ile tutarsız ifadeler kullanan Ahmed Midhat, kadın olarak görmediğini söylediği Fatma Aliye'ye yukarıdaki satırlarda, kendisi (Fatma Aliye) bunu hatırlamak istemese de onun bir "kadın olduğunu ihtar etmek" niyetiyle o sözleri yazdığını söyler. Adeta, kadın olmak pek de makbul bir şey sayılmadığından Fatma Aliye'nin kadın olduğunu hatırlamak istememiş olabileceğini söylüyordur. Yoksa söz konusu mektupta, sadece onun bir kadın olarak Ahmed Midhat ile mektuplaşmasının pekala kötü anlamlara çekilebileceğini hatırlatmak istemiştir. Özrü kabahatinden büyük gibi görünen Ahmed Midhat böyle bir hatırlatmanın bir tehdit gibi anlaşılabileceğini belki gerçekten de düşünmemiştir.

1900 yılından itibaren artık mektuplar iyice seyrekleşiyor. Yüzyıl başında Fatma Aliye yazmaya devam ederken Ahmed Midhat yayın

dünyasından elini eteğini çekmiştir. Bu yıllarda son romanı *Enin*'i (1910) yazmasının dışında Fatma Aliye'nin iki de tarih kitabı yayınlanır. Artık yazma ve yayınlama işlerini Ahmed Midhat'ın kontrolü ve desteği olmadan yapabilmektedir.

Ahmed Midhat, vefat ettiği sene olan 1912'deki en son mektuplarından birinde Fatma Aliye'nin o günlerde yazdığı yazılardan söz eder. "Bu yazılarda siz kariilerinize İslam kadınlarını anlatmak istemiyorsunuz. Vahdet-i zevciyeyi taht-ı mecburiyette göstermekten fazla kesret-i zevci bile lazım göstermeye çalışıyorsunuz. Kenarda köşede garaib-i beşeriyeden olmak üzre poliandri ve saire misallerini beşeriyet ve medeniyet için umumi imişler gibi gösteriyorsunuz." (414) Ahmed Midhat'ı rahatsız eden, Fatma Aliye'nin erkekler için tekeşliliğin zorunlu olduğunu söylemesinin dışında bir de "poliandri"yi, yani kadınlar için çokeşliliğin dünyadaki örneklerini anlatmasıdır. O zamanın Osmanlı dünyasında bir kadının insan hayatında böyle bir yaşam tarzının da bulunduğunu yazabilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bunlar, Fatma Aliye'nin kadınlar konusunda çeşitli görüş ve uygulamaları tartışırken Ahmed Midhat'ın düşünce çizgisinden ne kadar uzak olduğunu, hatta Avrupa'dakiler de dahil o zamanın genel kabullerini aşan görüşleri olduğunu gösteriyor.

Bu konuda anlaşamamalarına karşın Fatma Aliye'nin yazarlığında Ahmed Midhat'ın gerçekten çok payı ve emeği olduğu kesindir. En baştan itibaren Fatma Aliye'yi yazması için teşvik ediyor, yazılarının yayınlanmasına aracı oluyor, her konuda ona yardım ediyor. Ahmed Midhat hem zamanın kadına bakışı yüzünden onu korumak, hem de kendi "öğretmen-baba" tarzı otoriter mizacı yüzünden aynı zamanda onu kontrolü altında tutmak istiyor. Fatma Aliye tanınıp güçlendikçe biraz tutucu bir üslupla onu frenlemeye ve yavaşlatmaya çalışıyor.

Görünen o ki, Fatma Aliye on yılda devamlı okumuş, öğrenmiş, düşünmüş ve kendini geliştirmiştir. Ahmed Midhat ise, bu süreçte bazı hastalıklar geçirir, yaşlanır, yavaşlar hatta biraz geriler. Bu farklılıklar yüzünden aralarında önce ufak tefek tartışmalarla başlayan fikir ayrılıkları zaman içinde, en başta kadınlar konusunda olmak üzere, oldukça derinleşir. Fatma Aliye zaman zaman kızıp çekinmeden bunu ifade eder; bu sürecin sonunda da özgürlüğünü ilan eder. Daha çok mektuplar üzerinden yaşanan bu ilişkinin oldukça inişli çıkışlı, mücadeleli ama aynı zamanda edebiyat açısından oldukça üretken olduğu görülüyor. Ve iyice seyrekleşen mektuplardan, bu ilginç ilişkinin 1912'de Ahmed Midhat'ın vefatından hemen önce artık bitmek üzere olduğu anlaşılıyor.

Ahmed Midhat ve Fatma Aliye'yi Yeniden Tanımak

Mektuplardan ortaya çıkan, Ahmed Midhat-Fatma Aliye ilişkisinde en çok sorun yaratan konunun kadınlar olduğudur. Sadece kadın-erkek ilişkisi, kadın hakları, kadının toplumdaki yeri gibi daha çetrefil sayılabilecek konularda değil, kadının tanımında bile anlaşamazlar. Ahmed Midhat için Fatma Aliye çok özeldir, o zaten kadın da sayılmayabilir; bundan dolayı, "kadınsı" davranmadığı zamanlarda, akıllı, bilgili ve saygıdeğerdir. Yoksa kadınlar Ahmed Midhat'ın gözünde oldukça aşağı düzeyde varlıklardır. Fatma Aliye'ye böyle bir ayrıcalık tanıyarak ona iltifat ettiğini sanıyor. Ama Fatma Aliye de sonuçta bir kadın olduğu için kadınların böyle aşağılanması belli ki ağrına gidiyor. Özel bir kadın muamelesi gördüğü için müteşekkir olup susmak istemiyor; Ahmed Midhat'ın zihniyetine karşı kendini ve hemcinslerini savunmaya çalışıyor. Özgüveni olan eğitimli bir kadın olarak yazdıklarında kadın-erkek eşitsizliğine karşı çıkıyor.

Mektuplarda asıl şaşırtıcı olan Ahmed Midhat'ın kadınlarla ilgili tutucu görüşleri değildir. Bu tür görüşler ataerkil toplumlarda birçok yerde hâlâ devam eden, 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında ise belki de doğal kabul edilmesi gereken görüşlerdir. Ahmed Midhat'ın geleneksel bakışı zaten bilinmektedir. Fakat Ahmed Midhat'ın kadınlar konusundaki yaklaşımı şimdiye kadar çok daha olumlu algılanmış, özellikle "Felsefe-i Zenan", *Henüz 17 Yaşında*, *Karı Koca Masalı* gibi gençlik eserlerindeki kadınlara yaklaşımı yüzünden kadın hakları savunucusu tarafına vurgu yapılmıştır. Ahmed Midhat gençliğinde, 1870'ler ve 1880'lerin başlarında kadınlar konusunda çok daha endişesiz ve açık fikirlidir; kadınların sorunlarını tartışıp onların toplumdaki konumuyla ilgili yeni fikirler ortaya atabilmiştir. Fakat zaman ilerleyip kadınlar bazı haklar talep ederek biraz daha ortaya çıkınca Ahmed Midhat son romanı

Fatma Aliye, Ahmed Midhat ile arasındaki hiyerarşiye boyun eğmedikçe ilişkinin kötüleştiği görülüyor.

Kadın Eserleri Kütüphanesi, *Kadın Hareketinin Yüzyılı* 2010 ajandası.

Jön Türk'te (1910) olduğu gibi, sanki bu durumdan endişe duymaya başlar. Kadın özgürlüklerinin tehlikeli noktalara gidebileceğini düşünmektedir. Belki yaşlanmanın da etkisiyle kadın konusunda eskiye kıyasla çok daha tutucu hale gelir. 1890'larda yazılmış bu mektuplarda ortaya çıkan ise bazı romanlarında bu konuda yarattığı olumlu izlenimin gerçek hayattaki düşüncelerinde, özellikle ileri yaşlarında, pek de geçerli olmadığıdır.

Mektuplarda daha ilginç olan nokta Fatma Aliye'nin kadınlar konusunda geleneklere karşı çıkışıdır. 19. yüzyıl sonu Osmanlı dünyasında bir kadının, o güne göre hayli aykırı sayılabilecek görüşlerini Ahmed Midhat gibi zamanın edebiyat ve yayın dünyasında söz sahibi, oldukça gelenekçi bir adama sonu kavga ve küskünlüğe

varacak şekilde ifade edebilmesidir. Bu özgüvende mutlaka Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olmasının önemli bir payı vardır ama yine de cesaret isteyen bir davranıştır.

Fatma Aliye ile ilgili olarak da şimdiye kadar yapılan saptamalar onun oldukça geleneklere yakın durduğudur. Kızkardeşi Emine Semiye ile yapılan karşılaştırmalarda, kardeşinin çok daha aykırı görüşleri olduğu, Fatma Aliye'nin ise geleneklere boyun eğdiği söylenir. Bu izlenimi yaratan birkaç şey vardır. Ahmed Midhat'ın Fatma Aliye'yi tanıttığı *Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* (Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu) (1893) Fatma Aliye'nin sadece çocukluğunu ele aldığı ve onu kendi görmek istediği gibi anlattığı bir kitaptır. Fatma Aliye'nin kendi yazdığı birçok makale ve özellikle *Nisvan-ı İslam* Ahmed Midhat'ın gözetiminde yazılmıştır ve oldukça gelenekçi çizgidedir. Bunlar Fatma Aliye'nin gençliğinde yazdığı ilk eserlerdendir ve bir kadın olarak yazdıklarının yayınlanabilmesi için "söz dinlemek" ve bu çizgide yazmaya razı olmak zorunda kalmış olabilir. Mesela ilk yayınlarından olan ve Batılı gözler karşısında İslamiyeti savunduğu *Nisvan-ı İslam*'da (1892) çokeşliliğe karşı çıkmaz ama ancak belirli durumlarda ve erkekler tarafından kötü niyetle kullanılmaması şartıyla kabul edilebileceğini vurgular.

Bundan altı yıl sonra 1898'de yazdığı bir mektupta Fatma Aliye, Ahmed Midhat'ın iki eşliliğinden, onu kızdıracak şekilde söz edebilmektedir. Bu mektupla aynı yıl yayınladığı *Taaddüd-i Zevcat Zeyl*[3] de (1898) bu açıdan dikkat çekicidir. Fatma Aliye hukuk hocası Mahmud Esad Efendi'nin *Malumat* gazetesinde "Taaddüd-i Zevcat" başlığı altında çokeşlilikle ilgili üç bölüm halinde yazdığı yazıya oradaki bazı yargıları sorgulayan bir cevap yazar. Özellikle, çokeşliliğin insanın hayvani yönünden kaynaklandığı için doğal olduğu ve fuhşu önlediği gibi gerekçelerle savunulmasına takılmıştır. Fatma Aliye'nin bu mektuptaki soruları saygılı, yumuşak, fakat hukuk hocasının çokeşliliği savunmak için söylediği bu sözlerin Batılıları ikna etmediğini/etmeyeceğini gerekçe göstererek Mahmud Esad Efendi'den açıklama istediği sorulardır. Aslında alttan alta aynı noktaların kendisini de ikna etmediği ortadadır. Buna Mahmud Esad Efendi uzun bir açıklama yazıp bazı konularda Fatma Aliye'nin kaygılarına hak verdiğini ifade eder ve Fatma Aliye kendi yazdığı mektup ile Mahmud Esad Efendi'nin cevabını birlikte *Taaddüd-i Zevcat Zeyl* adı altında kitap olarak yayınlar.

"Bu yazılarda siz kariilerinize İslam kadınlarını anlatmak istemiyorsunuz. Vahdet-i zevciyeyi taht-ı mecburiyette göstermekten fazla kesret-i zevci bile lazım göstermeye çalışıyorsunuz. Kenarda köşede garaib-i beşeriyeden olmak üzre poliandri ve saire misallerini beşeriyet ve medeniyet için umumi imişler gibi gösteriyorsunuz."

Fatma Aliye yazarlıkta ilk yola çıktığında, 1892'de yerleşik değerlerden hareket etmesine karşın zaman içinde hem okuyarak ve düşünerek kendini geliştirdiği, hem de özgüveni güçlendiği için zamanında aykırı sayılabilecek kendi görüşlerini oluşturmuş ve 1898'de bu görüşleri ifade etmeye başlamıştır. Ahmed Midhat ve daha dolaylı ve yumuşakça da olsa Mahmud Esad gibi kendi alanlarında otorite kabul edilen kişileri kadın konusunda sorgulayabilmek cesaretini göstermiştir. Belki 1895'te babası Ahmet Cevdet Paşa'nın vefat etmiş olmasından dolayı da geleneklere uygun olarak "büyüklerinin" görüşlerini sorgusuz sualsiz kabul etme zorunluluğundan kendini kurtulmuş hissetmiştir.

Başka bir yazımda da belirttiğim gibi,[4] Fatma Aliye kurmaca dünyasının koruyuculuğu içinde, romanlarında, diğer yazılarına kıyasla çok daha aykırı olma cesaretini gösterebilmiş, hayatın zorluklarıyla mücadele eden ve başarılı olan güçlü kadın karakterler yaratmıştır. Kendi sesiyle konuştuğu makalelerinde ve *Nisvan-ı İslam* gibi eserlerinde ise yol göstericisi Ahmed Midhat'a itaat ederek onun ve dolayısıyla kamuoyunun istediği gibi geleneksel çizgide yazmıştır. Bu mektuplardan ise gerçek hayattaki Fatma Aliye'nin, sadece düz yazılarındaki duruşundan değil, romanlarındaki alttan alta özgürlükçü "ima edilen yazar"dan bile çok daha fazla sorgulayan ve karşı çıkan bir kadın olduğu anlaşılmaktadır.

Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar, Ahmed Midhat ve Fatma Aliye ile ilgili bazı yargılarımızın pek de doğru olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bazı edebiyat tarihleri yazarların eserlerini okumadan veya daha önce verilmiş yargılara göre okuyarak, ezbere bilgilerle yazıldığı için böyle yayınlar çok önemlidir. Bu tür mektup, günlük gibi, yazanların gerçek dünyasını az da olsa açığa çıkarabilen belgelerin/metinlerin yayınlanması ile Türk edebiyatı çalışmalarında kuşaktan kuşağa aktarılan birçok yargının değişebileceği, yazarlarla ve yazdıklarıyla ilgili daha sağlıklı yorumlar yapabileceği ortadadır.

DİPNOTLAR

1 Ahmed Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar*, haz. Samime İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011. Kitaptan yapılan tüm alıntıların sayfa numaraları metinde parantez içinde verilecektir. Bu yazıya görüşleriyle katkıda bulunan çalışma arkadaşım Olcay Akyıldız'a teşekkür ederim.

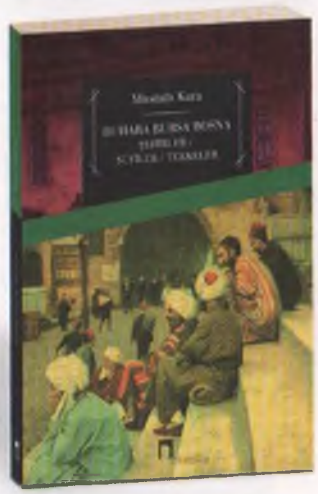
2 Fatma Aliye—Mahmud Esad, *Çok Eşlilik. Taaddüd-i Zevcat*, Firdevs Canbaz, haz., Ankara: Hece Yayınları, 2007.

3 Nüket Esen, "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu: Fatma Aliye", *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 87-96.

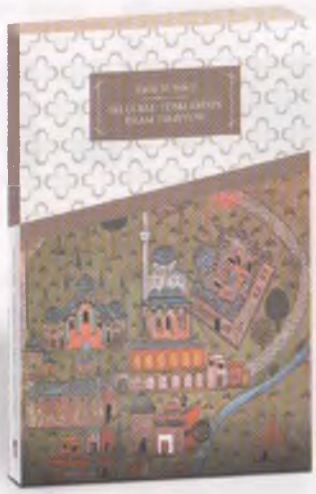
Dergâh Yayınları'ndan yeni kitaplar...

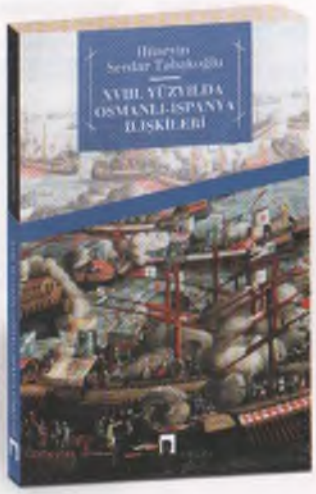
Şemsettin Şeker
Sadık Bir Muhalif
Çağdaş Türk Düşüncesi,
Büyük Boy, 339 sayfa

Mustafa Kara
Buhara Bursa Bosna
İslam Düşüncesi,
Büyük Boy, 587 sayfa

Fatih M. Şeker
Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru
Çağdaş Türk Düşüncesi,
Büyük Boy, 571 sayfa

Hüseyin Serdar Tabakoğlu
XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri
Tarih, Küçük Boy, 147 sayfa

Merkez: Binbirdirek Mah. Klodfarer Cad. No: 3/20
Altan İş Merkezi Sultanahmet - İstanbul
Telefon: (212) 518 95 78 (3 Hat), Faks: (212) 518 95 81
www.dergahyayinlari.com

DERGÂH

ORTODOKSLUĞUN VE HETERODOKSLUĞUN SINIRLARI

İSTANBUL'DA TÜRBELER VE KİLİSELER

BENOIT FLICHE

Adağa dayalı inancın ifadesi heteropraksları dinin sınırlarını aşmaya itiyorsa da, bu sınırların tümüyle yok olduğunu ya da kurumlar tarafından üretildikleri halde inananlar için anlam taşımadıklarını düşünmek yanlış olacaktır. Bu sınırların iyi çizilmemiş ya da belirsiz olmaları, anlam taşımadıkları anlamına gelmez. Bazen sınırlar bulanıklaşsa da, Müslümanlar Hıristiyan ibadethanelerine yine birer Müslüman olarak giderler. Heteroprat ihlaller her zaman ötekine doğru bir açılım ya da bir bağ üretmezler.

Çağdaş Türkiye'de dinin sınırları nedir? Böyle bir soru ilk bakışta saçma görünebilir. Gerçekten de halkının %99'unun Müslüman olduğu söylenen bir ülkede, ulusal kimlikle yakından ilişkilendirilen inanç türdeşliği ilk bakışta inançlar arasındaki farklılıkların görülmesini engeller. Ancak dikkatli bakıldığında, Aleviler ve Sünni, Hanefiler ve Şafiiler, hatta çeşitli tarikatlar (Mevlevilik, Nakşibendilik vb.) arasındaki son derece güçlü ve biçimlendirici dini farklılıkları gözlemlemek mümkündür. Bu büyük farklılıklara, daha saklı olduğu ve daha az araştırıldığı halde Türkiye'deki dinsel alanın yapılanmasında etkili olan bir başkasını da eklememiz gerekir: Bu "ortodoksluk" ve "heterodoksluk" arasındaki farktır.

Peki "ortodoksluk " ve "heterodoksluk" dendiğinde ne anlamalıyız? Türk Devleti'nin bir kurum, doğrudan Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla bir "ortodoks İslam" belirlediği düşünülürse, bu

Eyüp'te bir sütun ayağında heteropraksi.

Fotoğraf: Benoit Fliche

iki terimin kullanımı da yerini bulmuş olur (Massicard, 2005; Zarcone, 2004). Diyanet İşleri Başkanlığı inanç ve ibadet meselelerini düzenlemek ve yönetmekle görevlidir. Din görevlilerinin memur kadrolarına atanması işiyle ilgilenir, din adamlarını denetler ve camilerde okunan cuma hutbelerinin içeriklerini yönlendirir. Laik cumhuriyet devletin din üzerindeki hâkimiyetine son vermediği gibi, dini Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğundan çok daha fazla düzenler, öğretir, hatta denetler (Bozarslan, 2004). Ürettiği dini normları topluma dayatmaya çalışan Türk Devleti, kendini en yüksek dini otorite ve din işlerinin yegâne sorumlusu olarak görme eğilimindedir.

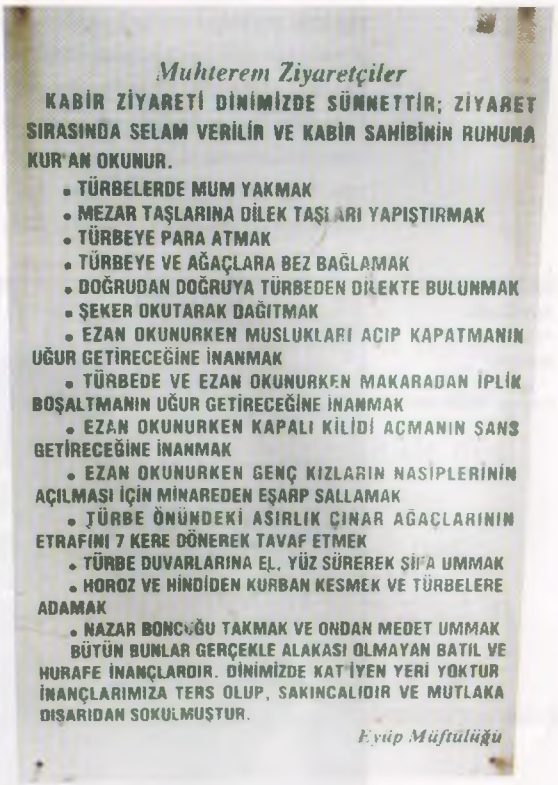
Bu çerçevede, bazı dini ibadetler sünnete uymadıkları için gayri meşrû kabul edilir. Boş inanç, hurafe ya da bidat olarak nitelenir ve kınanır, hatta yasaklanır. Diyanet, camilerde açılan Kuran kursları gibi araçlar yardımıyla ya da çok daha basit bir biçimde, örneğin vaazlar aracılığıyla, dini kamusal alanları denetimi altına alarak bir "ortodoks İslam" dayatır. Dolayısıyla, ortodoks İslam'dan söz edildiğinde, doksasını belirleyen ve uygulatmayı amaçlayan bir kurum tarafından resmen tanımlanan bu dine gönderme yapılır. Bunun yanında ya da karşısında ise, "ortopraksi" ya da ortodoks ibadetleri öğütleyen, salık veren ve bazen dayatan Diyanet tarafından tanınmadıkları için "heteropraksi" olarak niteleyebileceğimiz bir dizi heterodoks ibadet yer alır.

Bunlar Alevilerin olduğu kadar Sünnilerin de paylaştığı, çoğunlukla adak kabilinden ibadetlerdir. Buradaki sorun ise, evliyaların dilekleri yerine getirmek için aracı olmaları meselesiyle ilgilidir: Diyanet İşleri Başkanlığı evliyaların şefaat gücü olduğunu kabul etmez ve "batıl" olarak nitelediği bu inanca dayanan adak uygulamalarının önüne geçmeye çalışır (Zarcone, 2002: 226). Göklap ise, Kuran'a göre şefaati Allah'tan başkasında aramanın puta tapma anlamına geldiğini ve bağışlanmaz bir günah olduğunu hatırlatır (Gökalp, 1996: 121). Dolayısıyla, esas kopukluk halk İslamı ile âlim İslamı arasında değil, ortodoks İslam (DİB) ile heterodoks İslam (Zarcone, 2002: 212) ya da Altan Gökalp'in deyimiyle "yabanıl dindarlık" - yani "ehlileştirilmemiş haldeki dindarlık" (Gökalp, 1996 : 121) ile düzene sokulmuş, kurumsallaştırılmış dindarlık arasındadır.

Bu adak geleneğinin ifadelerinin çözümlemesi, özellikle inançla ilgili sınırların ihlalini farklı uygulamalardan hareketle kavramamızı sağlar. Bu yazımızda önce kamusal alanların Diyanet tarafından ortodokslaştırılması ve Diyanet'in inancı düzene koyma kapasitesini sorgulayacağız. Bunu yaparken, örnek vaka olarak Müslüman dindarlığının ifade bulduğu tarihsel mekânlar olan türbeleri (Zarcone, 2002: 211) ele alacağız ve ortodokslaştırılmış bu mekânlarda "heteropraks" aktörlerin kurallara karşı koyan âdetlerini inceleyeceğiz. Ardından, adak adama arzusunun nasıl dinler arasındaki sınırları aşarak "öteki"nin, Hıristiyan'ın kutsal mekânında dua etmeye yönelttiğine değineceğiz.

DİNSEL ALANLARIN ORTODOKSLAŞTIRILMASI

Diyanet resmî olarak türbelere yapılan ziyaretlerle ilgilenmez. Aslında devlet, 1925 yılında bu "popüler" ibadet mekânlarını kapatarak dinsel alandan dışlamıştı. Bu şekilde toplam 905 türbe ziyaretçilere yasaklanmıştı (Zarconne, 2004: 142). Bunların Konya'daki Mevlânâ ya da Kırşehir yakınlarındaki Hacı Bektaş türbeleri örneğinde olduğu gibi müze biçiminde yeniden açılmaları için 1960'lı yılları beklemek gerekecekti; bu tarihlerden itibaren, devlet tavırları turistten çok hacılarınkine benzeyen türbe ziyaretçilerine karşı daha hoşgörülü bir tutum benimseyecekti. Dolayısıyla, günümüzde türbeler genellikle Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlıdır ve çoğu dini amaçlı ziyaret ediliyor olsa da, ibadet mekânı olarak değil, "tarihsel anıt" olarak sınıflandırılmıştır. Örnek olarak, 1954 yılında müze olarak açılan ve bir bölümünde dervişlerle ilgili eşyaların sergilendiği Mevlânâ Türbesi'ni alalım. Bu türbeyi esas olarak evliya mezarlarının başında bazen uzun süre dua eden hacı-turistler ziyaret eder. İçeride kuytu bir köşeye yerleşip, hiçbir görevli kendilerini rahatsız etmeden, saatlerce *Kuran* ya da *Mesnevî*'den bölümler okuyabilirler. Görevliler de zaten ziyaretçilerin fazla "turistçe" davranmasını önlemek için orada-

Eyüp'te bir türbede müftülüğün ibadete getirdiği yasaklar.

Fotoğraf Benoît Fliche.

dır. Mezar sandukalarının önünde fazla rahat pozlarda fotoğraf çektirmek ya da türbenin merdivenlerine oturmak gibi daha dindar ziyaretçileri rahatsız eden "saygısız" tavırları nedeniyle görevlilerin bazı turistleri düzene davet ettiklerine kendim de tanık oldum. Kayıtlarda kültürel olanla dinsel olanın nasıl birbirine karıştığına bir kanıt daha gösterelim: İstanbul'daki bazı türbelerde, büyük olasılıkla görevlilerin kendileri tarafından elle yazılmış ve içeri girmeden abdest alınması gerektiğini hatırlatan tabelalar görmek mümkündür.

Bu alanların ortodokslaştırılması konusundaki başlıca aktörlerden biri Diyanet'tir. Peki bunu nasıl yapıyor ? Bunu açıklamak için, İstanbul Eyüp'teki dinsel mekânlar bütününü ele alalım. Son derece popüler olan Eyüp, aynı zamanda İstanbul kentiyle de sıkı sıkıya ilintilidir, çünkü

Peygamber'in yakınlarından olan ve 670 yılında Konstantinopolis kuşatması sırasında ölen Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin, 1453'te kentin Osmanlılar tarafından fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed tarafından "bulunan" mezarının burada olduğu varsayılır. Kendisi için yaptırılmış olan ve Muhammed'in "ayak izinin" yerleştirilmiş olduğu türbe, 18. yüzyılda inşa edilmiş bir cami ve Osmanlı dönemine ait çeşitli devlet adamlarının türbeleri burada bulunur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Müslümanlar ve Hıristiyanların ziyaret ettiği Eyüp (Hasluck, 2000: 108), Türkiye'deki en önemli dini ziyaret yerlerinden biridir. Bununla birlikte, aralarında bir cami bulunmasına rağmen, buradaki yapıların tümü Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlıdır.

Şeker resimleri, Büyükada Aya Yorgi ziyareti

Fotoğraf: Benoit Fliche

Ancak, burası yine de müftülük aracılığıyla devreye giren Diyanet'in heterodoks uygulamalara (heteropraksi) göz yummamaya kararlı olduğu bir yerdir. En göze çarpan heterodoks âdetleri gözlemek ve engellemekle görevli memurlar ve görevliler dışında, müftülük alanın her yerine uyarı panoları yerleştirmiştir. 2002'den önce pek fark edilmeyen bu panolar, son yıllarda giderek iyice göze çarpar hale geldi. İmal edildikleri malzemeler de zaman içinde değişiklik gösterdi: Önceleri kartondan yapılırken, zamanla plastiğe, günümüzde ise bakıra döndüler. Böyle bir ibadet yerinde yapılması sünnet olan ve olmayan şeyler hakkında bilgi veriyorlar.

Bu panolara göre, öncelikle mezarlıkları ve türbeleri ziyaret etmek sünnettir. Bu ziyaretlerin amacı, ölmüşlerin ruhu için *Kuran* okuyarak ya da dua ederek saygı göstermektir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mağazalarında ya da ortodoks Müslüman kitapçılarda bulunan bu ziyaret yerleri ile ilgili kitaplar, okunması uygun olan dualara geniş yer ayırır. Örneğin, turist ziyaretçilere yönelik Türkçe olarak hazırlanmış bir rehberde, ziyaretten önce abdest almak, türbeye girerken önce sağ ayağı atmak, ziyaretçinin sağlığı izin veriyorsa ayakta durmak, türbede yatan kişiye adıyla hitap ederek selamlamak, hayattaymış ve kendisiyle konuşuyormuş gibi yüzünü ona dönmek, *Kuran*'dan bölümler okumak, ölünün ruhu için bir kez Fatihâ, on bir kez İhlâs suresini okumak gibi bir dizi öğüde rastlamak mümkündür (Yılmaz et Yılmaz, 2005).

Diyanet "ziyaretin" ne anlama geldiğini hatırlatmakla kalmaz, batıl kabul ettiği âdet ve uygulamaların listesini de verir:

- Mum yakmak
- Sandukaların üzerine dilek tutarak taş yapıştırmak
- Türbe içine para atmak
- Türbelere ve ağaçlara çaput bağlamak
- Nedensiz dilekte bulunmak
- Şeker dağıtmak
- Ezan okunurken muslukları açıp kapatmanın şifa getireceğine inanmak
- Ezan okunurken ya da bir türbenin içinde bir makara ipi boşaltmanın şifa getireceğine inanmak
- Ezan okunurken kapalı bir kilidi açmanın şans getireceğine inanmak
- Kısmetlerini açmak için genç kızların eşarplarını ezan okunurken minareden sallamak
- Türbelerin yanında bulunan çınar ağaçlarının etrafında yedi kere dönmek
- Ellerini ya da yüzünü türbenin duvarlarına sürmenin hastalığa şifa olacağını ummak
- Bir horoz ya da hindi kesip bunları türbelere adak olarak getirmek
- Nazar boncuğu asmak ve bundan yardım ummak

Sonuç kısmında da şöyle denir:

Tün bunlar, hakla alâkası olmayan batıl ve yanlış inançlardır. Dinimizde kesinlikle yerleri yoktur. İnançlarımıza aykırıdır ve şüphesiz dışlanmalıdır.

Dolayısıyla, mum yakmak, taş yapıştırmak, çaput bağlamak, mezar taşlarına dokunmak ya da sarılmak vb. batıl inançlardır ve yasaklanmalı, reddedilmelidir. Herhangi bir yaptırımdan söz edilmese de, üslup açıkça kuralcı ve buyurucudur. Bu yasaklamalar ziyaretçilere yönelik kitaplarda hatırlatılır.

Son olarak, "dinimiz" derken kullanılan iyelik zamirine dikkat edelim. Acaba bu iyelik zamiri neyi işaret eder? Thierry Zarcone'un belirttiği gibi, bu ifade öncelikle Diyanet'in tavsiyelerine her zaman uymayan Sünnilere hitap eder. Bir evliyanın, mezarı başında belli ibadetleri gerçekleştiren kişi için Allah katında aracılık yapabileceği fikri, bazı tarikatlarda hâlâ çok geçerlidir. İstanbul'daki Halveti tarikatına bağlı Cerrahilerin ruhanî lideri olan ve Telli Baba Türbesi'ne (Sarıyer, İstanbul) yaptığı ziyaretten sonra bazı dilekleri yerine gelen Şeyh Muzaffer Özak'ın (ölümü: 1985)

tanıklığı bunun örneklerindendir. Bu şeyh, yaşadığı deneyimi anlatan bir metinde Diyanet'in evliyalara inanmayla ilgili tavsiyelerini eleştirir ve mum yakmanın İslam dininde yeri olmasa da din adamları tarafından hiçbir zaman yasaklanmadığına dikkat çeker (Zarcone 2002: 226).

Din öğretisinden sapan Sünnileri hedef alan bu yasaklamalar, Alevileri de kapsar. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevilerin dini bakımdan bir özelliği olduğunu kabul etmeyi açıkça reddetmesidir (Massicard 2005). Diyanet'in kural koymaktan ya da ilan asmaktan kaçındığı Hacı Bektaş ziyaretleri sırasında gözlemlediğimiz türden heterodoks ibadetleri gerçekleştiren Aleviler (Norton 1995; Sinclair-Webb 1999; Massicard 2003), DİB'nın kendi yetki alanına girdiğine hükmettiği mekânlarda boy gösteren mesajların da hedefidir.

Bu örnekte devletin "dini" alanı düzenleyerek inancı disiplin altına almak için giriştiği çok sayıda çabadan birini görüyoruz. Laik bir devlette bu alanları düzenleyen talimatların din ile değil, medenî görgü kurallarıyla ilgili olması gerektiğinden, bu çabaların boşa çıkabileceğini de hatırlatalım. Dini ibadetlerin ortodokslaştırılması politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanır. Cumhuriyet o yıllardan başlayarak "Sünnî İslamı devletin elinde bir tür ideolojik aygıta" dönüştürmüştür (Abel, 1995: 39). Ancak, yine bu politika 1980 darbesinden beri devletin ideolojisi haline gelen "Türk-İslam sentezi" içinde de kendine önemli bir yer bulmuştur.

ORTODOKSLUĞUN İHLALİ

Bununla birlikte, kamusal alanda ibadetlerin bu şekilde ortodokslaştırılması inancın kolaylıkla disiplin altına alınabileceği izlenimini yaratmamalı. Alevilerde gözlenen direncin yanı sıra, ortodoksluğun has mekânı olan yerlerde de kaçak uygulamaları ve ihlalleri açıkça görmek mümkün. Yine Eyüp'te, bu tür heteropraks uygulamalara sıkça rastlanıyor.

Örnek olarak Mirimiran Mehmed Ağa Türbesi'ni alacağım. 16. yüzyılda yaşamış bir devlet adamına ait olan bu türbe düzenli olarak ziyaret ediliyor. Yeniçerilikten gelen Mirimiran Mehmed Ağa, en yüksek idarî görevlere kadar yükselmiş bir devlet adamıydı. Yaşamöyküsünü aktaran panoda "dürüst" ve "sadık" olarak nitelense de, kendisini bir evliya olarak sınıflandırmak güçtür. Buna rağmen, düzenli olarak ziyaret ediliyor ve dua alıyor. Dahası, türbesi bazı heteropraks uygulamalara sahne oluyor : Ziyaretçiler ellerini hızla sandukaya sürdükten sonra yüzlerinden geçiriyorlar. Bu durumda, dua etmek üzere bir metre kadar yaklaştığı sandukaya, tam gidecekken gizlice sağ elini sürten ve sonra da aynı elini oğlunun başına koyan bir kadının ya da sağı solu şöyle bir kolaçan edip, benim de kendisine bakmadığımdan emin olduktan sonra sandukayı elleyen ve ellerini yüzünden geçiren bir başkasının yaptığı gibi, hareketler her zaman hızlı ve ihtiyatlı oluyor.

Bu türbe aynı zamanda bu kadar ortodoks bir alanda heteropraks bir ara bölge sunuyor olması açısından da oldukça ilginç. Türbenin avlusunda içi oyulmuş ve suyla dolu bir sütun kaidesi bulunuyor. Kültür Bakanlığı'na bağlı çalışan bağışlardan ve güvenlikten sorumlu görevli kadının bize açıkladığına göre, bu küçük su birikintisi beyaz mezar taşlarının arasında, hatta bazen türbenin içinde dolanmayı pek seven kedilere su kabı vazifesi görüyor. Oysa ziyaretçiler bu sütun kaidesini bir "dilek taşı" olarak algılıyorlar ve bu durum dini mekânların gözetmekle görevli kişilerle aralarında çeşitli sorunlar yaşanmasına neden oluyor.

Bu su birikintisinin etrafında dua edenler genellikle kadınlar oluyor. Kadınlara eşlik etmek için orada bulunan ya da yaşları genç olan erkeklere de rastlanıyor. Bunların çoğu askere gitmeden önce Eyüp'ü ziyarete gelmiş gençlere benziyor. Sünnet hazırlığı içindeki çocuklar da görülüyor. Bu sütun kaidesi ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir toplumsal özellikten de söz edemeyiz. Burada burjuvalardan gecekondu sakinlerine, türbanlılardan başlarını arada bir örten Müslüman kadınlara kadar her kesimden insana rastlamak mümkün.

Devletin "dini" alanı düzenleyerek inancı disiplin altına almak için giriştiği çok sayıda çaba görüyoruz. Laik bir devlette bu alanları düzenleyen talimatların din ile değil, medenî görgü kurallarıyla ilgili olması gerektiğinden, bu çabaların boşa çıkabileceğini de hatırlatalım. Dini ibadetlerin ortodokslaştırılması politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanır.

Ziyaretçiler ayakta, bazen bir çember oluşturarak dua ediyorlar. Kadınlardan bazıları oyuğu mermer bir plaka ile kapatarak kaidenin üzerine çıkıyorlar. Bazı ziyaretçiler de suya bozuk para atıyorlar. 2006 yılının Haziran ayında benim de gözlemlediğim gibi, âdetler oracıkta, taşın başında öğreniliyor. Avlunun ortasında toplaşmış kalabalığı ilginç bulan meraklılar yaklaşıp bunun gerçekten bir "dilek taşı" olup olmadığını soruyorlar. Diğerleri de ne yapılması gerektiğini anlatarak cevap veriyorlar, örneğin dileğin gerçekleşmesi için taşın etrafında saat yönünün tersine üç kez dönmek ve ardından kuvvetle dua etmek gibi.

Bu "dilek taşı" görevli kadın da başına dert oluyor. Hep aynı biçimde, ama pek de göze batmamaya çalışa-

rak, ziyaretçilere iyi bir Müslüman'ın böyle davranmaması gerektiğini anlatmaya çalışıyor. Bu âdetlerle mücadele eden yalnızca o değil. Birkaç haylaz yumurcağın peşinden koşturan bir görevliyle yanındaki ziyaretçi taşı önünden geçerken konu açılıyor: "Bu bir dilek taşı mı? diye soruyor ziyaretçi. Öyle ise, belki dileğim yerine gelsin diye burada dua etmem lazım". O zaman görevli soğuk bir bi-

Aya Yorgi yolunda ağaçlara bağlanan çaputlar.

çimde cevap veriyor: "Ne diyorsun kardeşim? Böyle şeylerin günah olduğunu bilmiyor musun?". Ardından da vaaza başlıyor...

Hemen orada konuşmaya çalıştığım insanlardan çoğu, sorularımdan rahatsız oldular. Örneğin, kısa bir süre önce taşın üzerinde dua ettiğini gördüğüm bir kadın, kendisine bu âdetin anlamını sorduğumda önce hiç üstüne alınmadan, sanki kendisi bunlara hiç katılmıyormuş gibi, "onlar" ile başlayan cümleler kurdu, ardından da daha fazla soru sormamın gerçekten münasebetsizlik olacağını hissettiren bir "tamam?" ile sohbeti noktaladı. Bu ve benzeri davranışlar, heterodoks ihlallerin kolayca ve rahatsızlık hissetmeden yapılmadığını ve açıkça üstlenilemediğini gösteriyor. Ancak bazen daha açık direniş hareketleri de doğabiliyor. Örneğin Nisan 2007'de, büyük panoda türbe ve evliyalardan şifa ya da yardım bulmak amacıyla sandukalara el sürme ve yüz sıvazlamanın yasak olduğunu belirten satırların üzeri belirgin biçimde karalanmıştı. Söz konusu sütun kaidesi, sonunda 2010 yılında mühürlendi: Üzerine beton dökülerek kilit vuruldu. Ancak bu önlem duaların devam etmesini engelleyemedi. Daha da ilginci, mühürleme işlemiyle eşzamanlı olarak yazı yazma âdeti ortaya çıktı. İnsanlar türbenin duvarlarına dileklerini yazmaya başladılar. Elbette yetkililer duvarları temizleyerek ve yazı yazmanın yasak olduğunu belirten panolar asarak karşılık verdiler, ama bunun pek etkisi olmadı.[2]

Bu örneklerden hareketle, esas olarak Diyanet tarafından belirlenen ortodoksluğun sınırlarını ihlal etmenin o kadar da kolay olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle, heteroprat bazı Müslümanların başkalarının ibadet yerlerine, yani kilise, manastır ve ayazmalara yöneldiğini görüyoruz. "Heteroprat" olmak için, "exoprat" olmayı, yani kendi inancını başkasının ibadethanesinde yaşamayı da bilmek gerekir. Böyle durumlarda, bir tür "kaçak" inanmadan söz edebiliriz.

"KAÇAK" İNANMA

Hasluck'dan beri, İstanbul'da farklı dinler arasında geçişlilik sağlayan pek çok köprü bulunduğunu biliyoruz. Payitahtı olduğu eski imparatorluk gibi, bu kent de Hıristiyanlarla Müslümanların birlikte kullandıkları pek çok ibadethane barındırıyordu. Henri Carnoy ve Jean Nicolaïdes'in İstanbul'daki Balıklı Kilisesi'ni nasıl tasvir ettiklerini hatırlayalım. Sularının şifalı olduğuna inanılan ayazmasıyla tanınan bu kilise, 19. yüzyıl sonlarında 40 binden fazla ziyaretçi çeken önemli bir ibadet yeriydi, bu da burayı kentin en çok ziyaret edilen yerlerinden biri yapıyordu. İki halkbilim uzmanının aktardığına göre, kiliseye gidenler yalnızca Rumlar değil, "Ermeniler ve Türk kadınlar, hatta bazen Türk erkeklerdi. Ancak, Müslümanlar fanatik değildi" (1893: 67). Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu dinsel "exopraksinin" çok çeşitli biçimlerinin görüldüğü bir ortam sağlıyordu. Dua etmek ya da batıl inançlarla ilgili ritüelleri yerine getirmek için başka bir dinin ibadethanesine gitmek yaygındı. Dinsel alanın devlet tarafından denetiminin sıkılaşmasına ve Türkiye'de yaşayan Hıristiyanların sayısının çok büyük oranda azalmasına rağmen, benzer bazı uygulamaların, örneğin Ayın Biri Kilisesi, Büyükada'daki Aya Yorgi Manastırı ya da Saint-Antoine Kilisesi'nde devam ettiğini görebiliyoruz (Albera et Fliche, 2009).

Ancak, bir Müslüman için Hıristiyan ibadethanesine gitmek o kadar da doğal bir iş değildir. Aslında bir fanteziden ibaret olan "dininden döndürülme" tehlikesiyle karşı karşıya gelmeyi gerektirir. 19. yüzyıldan kalma hayalî bir misyoner imgesine bağlı olan bu korku (Kieser, 1999), laiklik ilkesinin benimsenmiş olmasına rağmen devam etmektedir. Dönmelik, hem dine, hem de ulusa karşı iki yönlü bir ihanet olarak algılanır. Türklük nüfus kâğıdı ile belirlenmiş olsa da, dinsel aidiyetle ulusal aidiyet arasındaki bağ hâlâ çok güçlüdür (Bozarslan 2004: 35). Örneğin, *Milliyet* gazetesinde yayınlanan bir ankete katılanların % 54,3'üne göre "Türkiye vatandaşı olmak için Müslüman olmak gereklidir" (*Milliyet*, 19/03/2007, http://www.milliyet.com/2007/03/19/guncel/agun.html).

Bu dininden döndürülme korkusu (gerek sağcı, gerekse solcu), milliyetçi ve İslamcı basında sıkça rastlanan Hıristiyan yayılmacılığı endişesiyle de beslenir. Buna göre, Hıristiyan propagandası para, iş imkânları ya da yabancı ülkelere vize sağlama gibi silah-

ları kullanarak ulusal bütünlüğü tehdit etmektedir (Pérouse, 2004: 39).

Dolayısıyla, "exoprat" olmak bu tür algıları aşmayı ve ötekinin mekânına gitmeyi gerektirir. Bu bazen karşılıklı bir meydan okuma biçiminde gerçekleşir. Özellikle de Hıristiyan ibadethanesine gelen Müslüman, uyması gereken kuralları bilmiyorsa... İstanbul'da İstiklâl Caddesi üzerinde bulunan Fransisken Kilisesi Saint Antoine da, görevlilerle ortama alışık olmayan Müslümanlar arasında bu türden gerilimlere sıkça sahne oluyor. Anlaşmazlıklar genellikle saygısızlık kabul edilen hareketlerle ilgili yanlış anlamalardan çıkıyor, kilisenin içinde fotoğraf çekilmesi gibi ufak görünen nedenlerle başlıyor. Müslümanlar bu tür durumlarda "münasebetsizlik" yaptıklarının farkında bile olmuyorlar. Onlar için, bir evliyanın ya da bir caminin fotoğrafını çekmek üzere cep telefonuna sarılmakta hiçbir sakınca olmayabiliyor. Oysa bunlar, örneğin Saint Antoine'a ibadete gelen Hıristiyanlar tarafından saygısızlık olarak kabul ediliyor. Kiliseye ilk kez ziyaretçi olarak gelen bir grup genç Müslüman kadınla, onları "Burası bir ibadet yeri !" diyerek çarmıha gerilmiş İsa önünde fotoğraf çektirdikleri için azarlayan bir Hıristiyan kadın arasındaki oldukça şiddetli tartışmaya ben de tanık olmuştum.[3] Yine Saint Antoine'da, bazı ziyaretçi çiftlerin fazla samimi tavırları da gerginlik yaratabiliyor. Kentin en kalabalık yaya caddelerinden birinin üzerinde bulunan bu kilise, sıklıkla "romantik" ziyaretlere mekân oluyor: genç çiftler buraya el ele, bir mum yakmak için geliyorlar. Bu "romantik" tavır Hıristiyanların her zaman hoşuna gitmeyebiliyor. Örnek olarak, Hıristiyan bir erkek tarafından genç bir çifte yapılan bir uyarıyı verebiliriz: "Müslüman ibadethanesine gittiğiniz zaman el ele tutuşuyor musunuz ? Burası da bir ibadet yeri. Niye burada el ele tutuşuyorsunuz?".

Son olarak, yine sıklıkla rastlanan başka bir rahatsızlığı dile getirelim. Samimiyetle sergilenen bazı heterodoks davranışlar da, bunları batıl inanç ifadesi olarak kabul eden bazı Hıristiyanları kızdırabiliyor. Rum Ortodoks Ayın Biri Kilisesi'nde yaşanan bir sahneyi örnek verebiliriz: Ortodoks cemaatten bir kadın papaza tahtadan küçük bir kutuyu bir tür tapınma nesnesi haline getiren "Müslüman kadınlardan" yakınıyordu: "Niye anahtarlarını bunun içinde çevirip duruyorlar? Görülecek bir şey yok ki! Niye böyle yapıyorlar? Utanmıyorlar mı?". Papaz ise omuzlarını silkip Müslüman, Hıristiyan, herkesi kutsamaya devam ediyordu. Saint Antoine'da, görevliler bu tür "batıl inançlarla", örneğin kutsanmış su ile abdest almaya kalkan çok sayıda Müslüman kadınla dalga geçiyorlar: "Bazıları kaptaki suyun seviyesine bakıyorlar. İçinde en az su bulunan kapta abdest alıyorlar, çünkü bunun "daha iyi işlediğine" inanıyorlar. Bazen de, henüz yakılmış olan mumları "talihsiz bir şekilde" söndüren bir görevlinin başına gelen olayda olduğu gibi, işler çığırından çıkıp ağız kavgasına dönebiliyor. Mumların söndürüldüğünü gören son derece modern giyimli genç bir kadın önce görevlinin üzerine yürüyüp mumların yanık kalmasının kendisine ne zarar vereceğini ve böyle davranmaktan hiç mi utanmadığını sormuş, sonra da hışımla erken söndürülmüş zavallı mumları yeniden yakmaya koşmuştu.

Öncelik kuralları öğrenildikten sonra, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki temas kolaylaşıyor. Saint Antoine'daki görevliler, her Salı günü düzenli olarak İsa'nın ayakları dibine ekmek bırakmaya ve birkaç mum yakmaya gelen çoğu kadın yüz kadar dindar Müslümanı gayet iyi tanıyor. Mesafeli davranmak şöyle dursun, selamlaşıyor, hatır soruyor, birbirlerinden haber alıyorlar. Bir cep telefonu çaldığında, görevli gözlerini açarak uyarı işareti yapmakla yetiniyor, dindar kadın da koşarak dışarı çıkıyor. Böyle durumlarda kilise personeli ziyaretçilere uzlaşmacı yaklaşıyor.

"Exoprat" olmak, kendi ibadethanesinde yasak olanı yine yerilmek pahasına başkasınınkinde yapmayı kolaylaştırır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri kuşkusuz Büyükada'daki Aya Yorgi Manastırı'na yapılan ziyaretlerdir. Güzel havalarda yapılan olağan Pazar gezmeleri dışında, buraya yılda iki kez, nisanda Aya Yorgi ve Eylül'de Aya Thekla Yortuları münasebetiyle hac ziyaretleri düzenlenir. Bu tarihlerde Aya Yorgi'ye çoğu Müslüman binlerce ziyaretçi akın eder. Yasak olduğu açıkça belirtildiği halde, ziyaretçiler makara iplikleri

Büyükada'da Aya Yorgi yolunda Tanrı'dan iş ve ev dileği.

Dua eden kadın, Saint Antoine Kilisesi.

Fotoğraf: Benoît Fliche.

açar, mumlar yakar, ikonaları koruyan vitrinlerin üzerine yazılar yazar, ağaçlara çaputlar bağlar, taşları üstüste yığar, seçtikleri nesnelerin üzerine kesme şekerle resim çizerler. Oysa bu hareketlerin tümü papazlar tarafından da " batıl inanç " olarak değerlendirilmekte, ziyaretçiler şapelin girişine yerleştirilmiş bir pano ve şapelin içinde, örneğin vitrinlerin üzerine mumla yazı yazmanın yasak

olduğunu hatırlatan küçük kartlar aracılığıyla uyarılmaktadır.

Tüm yüzleşmelere ve yasaklamalara rağmen, heteropratlar bu ibadethanelerde Diyanet'in ortodoks Müslümanlığın mekânlarında engellediği bazı ibadetlere izin veren daha esnek din adamları ile karşılaşıyorlar. Bunlar arasında İsa'ya (Ayın Biri, Saint Antoine) ve azizlerine (Saint Antoine) mum yakmak ve/veya yanmamış mum/mumlar sunmak ilk sırada yer alıyor. Ardından Ayın Biri

Kilisesi'nde görüldüğü gibi adak kabilinden diğerleri geliyor.

Bu eski Bizans Ortodoks kilisesi, her ayın birinci günü toplumsal kökeni ne olursa olsun tüm İstanbulluların bildiği bir ziyarete ev sahipliği yapıyor. Bu ziyaret sırasında televizyon yıldızlarından mütevazı vatandaşlara, her kesimden insanla karşılaşılabiliyor. Ziyaret girişte satın alınan anahtarlar etrafında örgütleniyor. Her dilek için bir anahtar alınıyor. Dilek gerçekleştikten sonra anahtarı kiliseye geri getirmek gerekiyor. Ziyaret sırasında anahtarlar da özel bir muameleden geçiriliyor: Ziyaretçiler dualar mırıldanarak anahtarları ikonaların bulunduğu vitrinlere sürtüyor, azizlerin resimlerini koruyan çerçevelerin kilitlerinde döndürüyor.

Saint Antoine'da, çarmıha gerilmiş İsa'nın ayaklarının dibine mumlar atmaktan başka, ziyaretçiler Ayın Biri Kilisesi'nde olduğu gibi yazılar da yazıyorlar. Dilekler önce Aziz Antoine'ın heykelini koruyan vitrini üzerine yazılıyor. Ayrıca, kiliseden sorumlu rahip her Salı günü (Aziz Antoine günü) inananların yazı yazması için bir defter yerleştiriyor. Başlangıçta defteri Aziz Antoine için Salı günleri düzenlenen ayinde, dua sırasında ortaya çıkarıyordu. Fikir herkesin bu defter için dua etmesini sağlamaktı. Ancak iki ay sonra bu uygulamayı durdurmak zorunda kaldı, çünkü insanlar "dileklerinin de kutsanması için" ayin sırasında yazı yazmak üzere deftere hücum ediyorlardı. Defter hâlâ Salı günleri Aziz Antoine'un heykelinin yanına konuyor, ama ayin ritüeline dahil edilmiyor. Buna rağmen, ilgi çekmeye devam ediyor.

Dileklerin yerine gelmesi için adanan adaklara, şifa bulma amaçlı bazı uygulamalar da ekleniyor. Gerek Saint Antoine, gerekse Ayın Biri kiliselerinde, tıpkı Eyüp'te olduğu gibi su öne çıkıyor. Ayın Biri, kaynağı şapelin altında bulunan ayazmasıyla ünlü. Ziyaretçiler buraya abdest almak ve birkaç lira karşılığında küçük su şişelerini doldurmak için iniyorlar. Saint Antoine'da, kutsanmış su kaplarını pek kimse bilmiyor. Hesaplarımıza göre, ziyaretçilerin yalnızca %22'si bunlara dikkat atfediyor. Ama %22 oranı bu su kaplarının Katolik dininin gereklerine göre kullanıldığını düşündürmesin. Vakaların çoğunda (yaklaşık %65), boynu, yüzü, vücudu, hatta ayakları kutsanmış suyla ıslatmak gibi heteropraks uygulamalar söz konusu oluyor. Ziyaretçilerden yalnızca %35'i suyu "Hıristiyanca" haç çıkarmak için kullanıyor. İslam dininde abdest alırken akan su kullanmanın ne kadar önemli olduğu göz önünde bulundurulursa, Müslümanların kutsanmış da olsa durgun bu suyla vücutlarının neredeyse tamamını ıslatmakta tereddüt etmediklerini görmek son derece şaşırtıcı. Bazıları abdest aldıktan sonra küçük su şişelerini bu suyla dolduracak kadar ileri gidiyorlar. Dolayısıyla, hem Katolikliğe, hem İslama aykırı, yani bir anlamda iki kez heteropraks olan davranışlar söz konusu.

KİMİ ZAMAN BELİRSİZ, AMA VARLIĞINI KORUYAN SINIRLAR

Bu heteropratlar yalnızca başkasının ibadethanesinde ibadet etmekle kalmıyor, aynı zamanda Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki sınırları da bulanıklaştırıyorlar. Örneğin Aya Yorgi ve Ayın Biri'nde kendilerini papaza kutsatan Müslümanlar görüyoruz. Aynı biçimde, Saint Antoine'da, dua etme biçimleri duayı bitiren son harekete varıncaya kadar karışabiliyor. Pek çok kez izledikten sonra, duanın ardından haç çıkarır gibi yapan Müslümanların hiç de az olmadığını söyleyebilirim. Haç işareti çoğunlukla "el çabukluğu ile", yarım yamalak, beceriksizce ya da tereddütle yapılsa da, bu durum anlamının o kadar da açık olmadığını, bu konuda kafaların karışabildiğini gösteriyor.

Bazı Müslümanlar daha da ileri giderek ayine katılıyor, litürjileri öğreniyorlar. Hıristiyanlardan kırmızı bir kordonla ayrılsalar da, onların tüm hareketlerini taklit ediyorlar: Kalkıyor, oturuyor, "İsa'nın huzurunda" birbirlerini selamlıyor, özellikle de sıraların arasında dolaşan rahibin "hayırlı" elini sıkmaya çalışıyorlar.

Bu sınırı yalnızca heteropratlar değil, kısmen din adamları da bulanıklaştırıyor. Dininden döndürme amacı taşımadan, inananlara kendilerini kapatmayı reddediyorlar. Ayın Biri Kilisesi'nin papazları Hıristiyan ve Müslümanları ayrım yapmadan kutsuyor ve ayrımcılığı da hoş karşılamıyorlar. Ramazanın son gecesi muhafazakâr Müslümanlara yakın bir televizyon kanalı Müslüman ziyaretçilerin sayısının azalmadığı bu kiliseyle ilgili bir röportaj yapmaya geldiğinde, papazlar kızmış ve kilisenin içinde çekim yapılmasına "Evet, Müslümanlar var ! Ne olmuş?" diyerek karşı çıkmışlardı.

Saint Antoine'da, kiliseden sorumlu rahip Salı günleri bir dinleme köşesi

açıyor. Kutsal bir anlama bürünmese de, bu uygulama günah çıkarmaya benziyor. Buraya gelenlerin çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyor gibi görünüyor. Rahibe göre, bu "günah çıkaranlar" esas olarak kendileri için dua etmesini istiyorlar, çünkü rahibin dualarının dinleneceğine inanıyorlar. Sorunlarından, hayatlarından söz ediyorlar; rahip de onlara öğütler veriyor. Ardından onlar için dua ediyor ve haç işareti yaparak onları kutsuyor.

Bu açıklık din görevlilerinin bazı sınırları korumaya çalışmadıkları anlamına gelmemeli. Bu sınırlardan ilki Diyanet'in koyduklarına benziyor, yani gerçek inancı batıl inançtan ayırma amacı taşıyor. Bu anlamda, Katolik papaz "sihir kullanmayı" her zaman reddettiklerini, büyücü olmadıklarını ve orada yalnızca dua etmek için bulunduklarını açıkladıklarını anlatıyorlar. Bazen bazı imamlar cemaatlerinden bazı Müslümanları Hıristiyan cinlerin çarptığını söyleyerek kendilerine gönderiyor. Bu varlıklara inanmayan Katolik rahipler herhangi bir şeytan çıkarma ayinini de reddediyorlar. Buna karşılık, şikâyeti olan kişiye örneğin "Tanrı'yla ilişkisinin ne durumda olduğunu" soruyor ve Tanrı'nın kendilerini bağışlamak ya da dinlemek için bu tür ayinlere ihtiyacı olmadığını açıklamaya çalışıyorlar. Aya Yorgi'de de papazların bazı adak eylemlerinin "batıl doğasını" hatırlattıklarını, ama bunun pek işe yaramadığını gördük.

Bazen de bu din adamları inançlar arasındaki sınırları yeniden canlandırma gereksinimi duyuyorlar. Saint Antoine'daki ayinler sırasında bunu açıkça görüyoruz. Sıraların ortasından geçen yola Hıristiyanlarla Müslümanları ayırmak için kırmızı bir kordon çekiliyor. Ekmek şarap ayini sırasında, yalnızca komünyonunu yapmış Hıristiyanların katılabileceği hatırlatılıyor. Yine de bu bazı meraklıların kuyruğa karışmalarına ve sonunda ayini yöneten rahip tarafından fark edilerek sıradan çıkarılmalarına engel olmuyor. Kilisenin rahibine göre, bu şekilde uyarılanların yarısı "Ama ben dininize saygı gösteriyorum, onun için komünyona katılmak istiyorum" diyerek protesto ediyor. Bu karışıklığın nedeni, verilen ekmeği bir kutsama olduğunu anlamamaları ve yalnızca kutsanmış ekmek olduğunu sanmaları. O zaman Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki sınır netleşiyor. Evet, ama... Gedikli bazı Müslümanlar her şeye rağmen kuyruğa girerek, mayasız ekmekten istemeden, sadece kutsanmayı bekliyor...

SONUÇ

Bitirmeden önce, dinsel sınırların üretilmesinde kurumların üstlendikleri rolün altını çizelim. Diyanet olsun, Katolik ya da Ortodoks Hıristiyan makamlar olsun, bu kurumlar sınırları çizerler ve doksaları belirlerler. Ancak, adak adama arzusu karşısında, bu sınırlar sanıldıklarından daha geçirgen olurlar. Dinler arasında geçişler, aynı din içinde kuralları ihlaller dinin kurumsal yetkilileri eşliğinde ya da onlara rağmen gerçekleşir.

Adağa dayalı inancın ifadesi heteropraksları dinin sınırlarını aşmaya itiyorsa da, bu sınırların tümüyle yok olduğunu ya da kurumlar tarafından üretildikleri halde inananlar için anlam taşımadıklarını düşünmek yanlış olacaktır. Bu sınırların iyi çizilmemiş ya da belirsiz olmaları, anlam taşımadıkları anlamına gelmez. Bazen sınırlar bulanıklaşsa da, Müslümanlar Hıristiyan ibadethanelerine yine birer Müslüman olarak giderler. Aynı şekilde, bu dinsel mekânlarda belli bir paylaşım alanı görsek de, buraları dinler arası buluşmanın ve diyaloğun gerçekleştiği yerler olarak tanımlamak abartılı olacaktır. Heteroprat ihlaller her zaman ötekine doğru bir açılım ya da bir bağ üretmezler.

DİPNOTLAR

* Bu makale başka bir yazının kısaltılmış versiyonudur: "Les frontières de l' "orthodoxie" et de l' "hétérodoxie": türbe et église à Istanbul", Valtchinova G. (yön.), *Religion, Boundaries, and the Politics of Divine Intervention*, içinde ISIS, İstanbul, 2010.

1 Burada ortodoks uygun olan, resmi olarak öğretilen ve doğru olduğu kabul edilen doktrine itaat eden anlamında kullanılmaktadır. Bu terimi Ortodoks Kilisesi'yle karıştırmamak gerekir.

2 Şu sıralar, bu dilekler üzerinde çalışmaya devam ediyorum.

3 2007'den beri Saint Antoine'daki görevliler fotoğraf makinelerinin kullanılmasına itiraz etmiyorlar. Görevlilerden birinin yaptığı açıklamaya göre, bu değişikliğin nedeni bu kurala karşı gelenleri uyarmaya kalkışmanın onları serbest bırakmaktan çok daha fazla patırtı çıkarıyor olması.

REFERANSLAR

Abel, Olivier, 1995, "La condition laïque: réflexions sur le problème de la laïcité en Turquie et en France", CEMOTI, http://cemoti.revues.org/document1686.html

Albera, Dionigi et Fliche, Benoit, à paraître, 2008, "Les pratiques devotionnelles des musulmans dans les sanctuaires chrétiens: le cas d'Istanbul", Dionigi Albera Maria Couroucli, *Lieux saints en partage en Méditerranée*, Arles, Actes Sud içinde.

Bozarslan, Hamit, 2004, "Islam, laïcité et la question d'autorité dans l'empire ottoman et en Turquie kemaliste", *Archives des sciences sociales des religions*, n8125, s. 99-113.

Carnoy, Henry et Nicolaïdès, Jean, 1893, *Le folklore de Constantinople*, Paris, E. Lechevalier.

Gökalp, Altan, 1996, "Les Yatır, idukut, ou la part de la providence", Jean-Louis Bacque-Grammont ve Aksel Tibet (ed.), *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique*, Ankara, Türk Tarih Kurumu içinde.

Hasluck, Frederik, 2000, *Christianity and Islam under the Sultans*, İstanbul, Isis.

Kieser, Hans-Lukas, 1999, "Missions chrétiennes et identité ottomane», M. Anastassiadou et B. Heyberger (Hg.), Figures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus, İstanbul: Isis, içinde s. 165–176.

Massicard, Elise, 2003, "Alevism as a productive misunderstanding: the Hacibektas festival", Joost Jongerden, Paul J. White (dir.), *Turkey's Alevi enigma. A Comprehensive Overview*. Leiden, Brill içinde.

Massicard, Elise, 2005, *L'autre Turquie*, Paris, PUF.

Massicard, Elise, 2007, *Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, İletişim, İstanbul.

Milliyet, 19/03/2007, http://www.milliyet.com/2007/03/19/guncel/agun.html

Norton, John, 1995, "The development of the annual festival at Hacıbektaş, 1964-1985", A. Popovic, G. Veinstein (dirs.), *Bektachiyya. Etudes sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul: Isis, içinde s. 191-200.

Pérouse, Jean-François, 2004, *La Turquie en marche. Les grandes mutations depuis 1980*, Paris, La Martinière.

Sinclair-Webb, Emma, 1999, «Pilgrimage, politics and folklore : the making of Alevi Community», *Les annales de l'autre islam* n86, «Formes nouvelles de l'islam en Turquie», s. 259-274.

Yılmaz Coşkun et Yılmaz, Necdet, 2005, *İstanbul'daki Sahabe. Eyüp Sultan ve Arkadaşları*, İstanbul, Küresel.

Zarcone, Thierry, 2002, "la fabrication des saints sous la République turque" in Saints et Héros du Moyen orient contemporain. Sous la direction de Catherine Mayeur-Jaouen, Maisonneuve et Larose.

Zarcone, Thierry, 2004, *La Turquie moderne et l'Islam*, Paris, Flammarion.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESNAF VE TİCARET

Ülkemizde her yıl yapılan Ahilik Haftası kutlamalarında değişik etkinliklerle ahilik geleneği yaşatılmaya ve bu gelenek topluma hatırlatılmaya çalışılmaktadır. Bu etkinlikler kapsamında, 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret" konulu bir sempozyum düzenlendi. Sempozyumda sunulan tebliğlerin bir araya getirilmesiyle oluşan bu kitap, Osmanlı'daki ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki esnaf ve ticaretin farklı kesitlerini ortaya koymaktadır. Makaleleri Fatmagül Demirel derledi ve sunuş yazısıyla değerlendirmelerde bulundu. Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Maddi Unsurları Üzerine"; Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı"; Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz"; Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri"; Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl İzmir'inde Tüccarlar ve Esnaflar veya "Hacıağalar, Beyler ve Frenkler"; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Zimmi Esnaf ve Tacirlerin Yabancı Devlet Vatandaşlığı İddialarının Osmanlı Hukukuna Etkisi"; Fehmi Yılmaz, "İstanbul'da Tütüncü Esnafı"; Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri"; Arzu Terzi, "Osmanlı Devleti'nin Mütareke Dönemi Fiyat Politikaları" ve Nevin Coşar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tüketim Alışkanlıkları" başlıklı makaleleri ile bu çalışmaya destek verdiler.

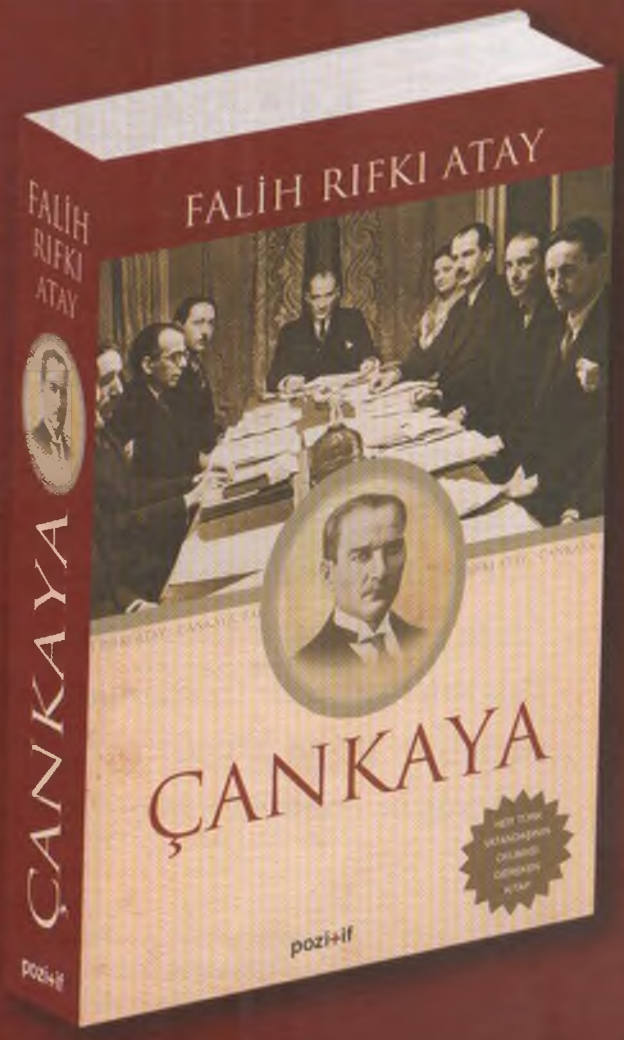
MTRA

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

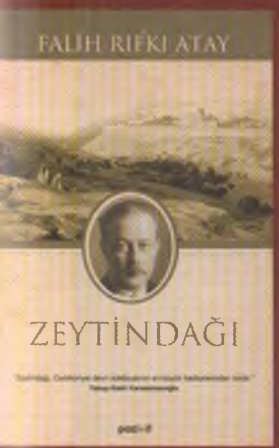
Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

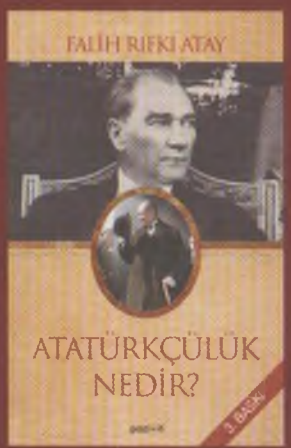
TARİH VAKFI
YIRMİNCİ YIL

Hiç Kimse Cumhuriyetin Kuruluş Öyküsünü Falih Rıfkı Atay Kadar Gerçekçi Yazmadı...

Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşlarından **Falih Rıfkı Atay,** tanıklıklarını kurgudan uzak ve gerçeklerin diliyle kaleme aldığı Çankaya'da; Cumhuriyetin şekillenişini, öncesini ve sonrasını hiçbir yerde okuyamayacağınız kesitlerle anlatırken, bizi Atatürk'ün dehasına bir kez daha hayran bırakıyor.
Ataları bu topraklar için savaşmış her insanın okuması gereken bir kitap **Çankaya.**

kitapla buluşmanın en kolay yolu...
www.kitapyurdu.com
Türkiye Kitap Yurduna güveniyor...

pozi+tif
GENEL DAĞITIM: ARTI YAYIN DAĞITIM
Tel. 0212. 512 48 84 Faks 0212. 512 09 14
e-mail: info@artidagitim.com.tr

MANAKİLERİN OBJEKTİFİNDEN HÜRRİYET

SAADET ÖZEN

Manakilerin Hürriyet fotoğraflarında, Meşrutiyet'in ilânını epik bir destana dönüştüren bir görüntü mühendisliğinin izleri bulunabilir. Örneğin, kendi hazırladıkları Manastır'da İlân-ı Hürriyet *albümünde, Hürriyet kahramanları gerek stüdyoda, gerek daha nadir olarak açık havada o epik destanın esasını teşkil eden "dağa çıkma" aşamasını canlandıran kompozisyonların içinde resmedilmişlerdir. Kalabalık sahnelerde, kadrajın büyük bölümünü dolduracak şekilde tepe açılar tercih edilmiştir. Bitola arşivlerinde, çetelerin dağınık, insan sayısının az göründüğü bazı fotoğraflar, "birayla Hürriyet'i kutlayanları" gösteren resimler albüme konulmamıştır.*

Bir önceki sayıda "Balkanlar'ın Lumière'leri" olarak anılan fotoğrafçı -sinemacı Manaki Biraderler'in biyografileriyle ilgili bilinenleri özetlemiş, bu sırada Balkanlar'da farklı kesimler tarafından çeşitli gerekçelerle sahiplenildiklerini, bunun da birden fazla biyografinin ortaya çıkmasına sebep olduğunu anlatmaya çalışmıştım. Manakiler Osmanlı topraklarında, Ulah tebaasının mensupları olarak doğdular. Yıllar sonra kardeşlerden büyüğü Yanaki Yunanistan'da, Milton sosyalist Yugoslavya'da ölürken doğdukları köy Yunanistan sınırları içindeydi, Osmanlı İmparatorluğu da çoktan ortadan kalkmıştı. Dolayısıyla aidiyet hisleri ve toplumsal bağları yıllar içinde defalarca yeniden şekillenmişti. Fakat arkalarında bıraktıkları koleksiyon, bizi daha ziyade bugüne hizmet eden bu anakronik kimlik tartışmasının çok ötesine taşıyacak kadar zengindir: Hatırlanacak olursa Makedonya Devlet Arşivleri, Bitola (Manastır) şubesinde 17.500 civarında fotoğrafları ve Üsküp'teki Make-

Resneli Niyazi Bey'in çetesi ve çeteye iltica eden karaca. Yan sayfadaki resmin görüldüğü kartpostal.

Aslı Bitola arşivinde bulunan bu fotoğraf, Resneli Niyazi Bey'in hatıratında "20 Haziran 324" tarihiyle kullanılmıştır.

donya Sinematek'te yaklaşık 2.500 metre filmleri muhafaza ediliyor. Bu muazzam koleksiyon, Balkan halklarının hayatlarından çeşitli sahnelerin yanı sıra bazı siyasi olayların görüntülerini de bugüne taşır: 1903 Illinden ayaklanmasının, Balkan Savaşları'nın fotoğrafları, müstakbel Yugoslavya kralı Aleksandar Karacorceviç'in Manastır'ı ziyaretinin filmi gibi... Manakiler, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânıyla başlayan dönemde de hem fotoğraf makineleri hem film kameralarıyla Manastır'da işbaşındaydılar. Bu yazının ana konusunu da Milton Manaki'nin 1950'lerdeki ifadesine dayanarak "Hürriyetin ilânında çekilmiş" olarak tasniflenmiş olan malzeme grubu oluşturuyor.

Manakilerin hürriyet fotoğrafları ve filmleri, her ne kadar aynı tarihi süreci kaydetseler de, çok önemli bir noktada birbirlerinden ayrılırlar: Fotoğraflar gazeteler, kartpostallar gibi çeşitli araçlarla dolaşıma girmiş ve ticarileşmiş, filmleri ise -bilindiği kadarıyla- kurgulanmamış ve gösterilmemiştir. Bu, elbette Manakilerin fotoğrafları ve filmleri tamamen başka sebepler ve amaçlarla çektiğini göstermez. Esasen iki türün içeriği de birbiriyle çok yakından ilişkilidir ve yaratıldıkları koşulları ya da etkilerini müstakil olarak anlamanın mümkün olmadığını ileride göreceğiz. Fakat iki türü tarih belgesi olarak değerlendirirken, özellikle devrin siyasi retoriği üzerinde görsel malzemenin etkisini anlamaya çalışırken, birinin dolaşıma girmiş, diğerinin girmemiş olması gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Bunun yanı sıra daha sonra değineceğimiz üzere fotoğraf ve film teknik olarak da farklıdır, dolayısıyla iki türün "görsel dili" de birebir aynı değerlendirilemez. Bu bakımdan iki türü ayrı ayrı ele almak daha sağlıklı bir çözüm gibi görünüyor. Amacım sonuçta genel bir değerlendirmeyle, hem Meşrutiyet'in görsel retoriği, hem de Manakilerin bu retoriğin oluşumundaki payları üzerine düşünme imkânı yaratmaktır.

FOTOĞRAFLARDAKİ HÜRRİYET

Manakilerin Hürriyet fotoğrafları Bitola'daki arşivlerin dışında farklı yayınlarda kullanılarak Türkiye'deki literatürde de yerlerini almış, fakat çoğunlukla fotoğrafların Manakiler tarafından çekilmiş olduğu özellikle belirtilmemiş ya da anlaşılmamıştır. Bir örnek olarak, Meşrutiyet'in ilânıyla ilgili görsel malzemenin derlendiği *Didâr-ı Hürriyet. Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet (1908 – 1913)*'te. Manakilerin fotoğraflarından basıldığı kesin olan üç kartpostal mevcuttur, bunu Bitola'daki arşivlerle kartpostalları karşılaştırdığımızda görebiliyoruz.[1] Yine zengin bir kartpostal seçkisi sunan *Yadigâr-ı Hürriyet. Orlando Calumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları*'nda da aynı fotoğraflara rastlanır.[2] Manakilerin Hürriyet fotoğrafları, Manastır'da yaşanan ayaklanma neticesinde Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girdiği 1908 Temmuz ayından itibaren çeşitli araçlarla yayılmaya başlamıştı. Nitekim sadece kartpostallarda değil, örneğin İstanbul basınında da bu fotoğraflara rastlıyoruz. *Servet-i Fünun*'un 13 Teşrin-i Evvel 1324 tarihli nüshasında (26 Ekim 1908) kullanılan dört fotoğrafın onlar tarafından çekildiği yine karşılaştırmalarla anlaşılabiliyor.[3] "Hürriyet kahramanı" olarak ünlenen Resneli Niyazi Bey de, isyancılar cephesinden *Hürriyet*'in tarihini yazdığı hatıratını yine Manakilerin fotoğraflarıyla desteklemişti.[4]

Fakat Manakilerin Hürriyet fotoğraflarının toplandığı en önemli yayın, hiç kuşkusuz 1997'de tıpkıbasımı yapılmış olan *Manastır'da İlân-ı Hürriyet* başlıklı albümdür, zira bu albüm anlaşıldığı kadarıyla 1910–1911 civarında bizzat Manakiler tarafından, kim olduğu şimdilik meçhul bir "Kâmil Paşazade Süreyya" için hazırlanmış, içindeki resimler onlar tarafından sıralanmış, isimlendirilmiş ve tarihlenmiştir. Bu bakımdan albüm sadece bir tarihsel anın kaydı olarak fotoğrafları değil, o fotoğrafları çekenlerin bakış açılarına dair ipuçlarını da barındırır ve bu yönüyle özel olarak ele alınması şarttır. Bitola'daki arşivlerde ise, bu yayınların hiçbirinde yer almayan, sırası geldikçe bahsedeceğimiz bazı Hürriyet etiketli fotoğraflar mevcuttur.

Elimizdeki yayınlar, Meşrutiyet'in ilânından sonra bu hareketin bazı aşamalarına ve önemli simalarına ait fotoğrafların kitleler arasında yayıldığını ve muhtemelen bazı söylemlerin benimsetilmesinde kullanılmış olabileceğine işaret eden ipuçları barındırıyor.[5] Fakat fotoğrafların etkisi o tarihlerle sınırlı kalmış değildir. Manakilerin *Manastır'da İlân-ı Hürriyet* albümünün orijinal bir nüshasına sahip olan -ve bu nüshanın basılmasına izin vererek bizi çok büyük bir kaynağa kavuşturan- Roni Margulies'in "Örneğin, ben döneme özel ilgi duymama rağmen, Meşrutiyet'in uyandırdığı kitlesel coşkunun elinizdeki albümde belgelendiği kadar muazzam olduğunu ancak hayal meyal hissedebiliyor, ama bilmiyordum,[6]" ifadesi, ya da"Devrim coşkusunu fotoğraflarda görmek isteyenlere"[7] yine bu albümün tavsiye edilmesi Manakilerin bugün hâlâ algılarımızı, yargılarımızı belli ölçüde etkileyebildiklerine, bize Meşrutiyet'in belli bir resmini kabul ettirebildiklerine işaret ediyor.

Bitola arşivinden "Hürriyet'i birayla kutlayanlar". Albümde kullanılmamış fotoğraflardan.

Bu noktada fotoğrafın seyirci üzerindeki otoritesine, içeriğini nasıl dikte ettiğine bakmakta yarar var. Fotoğrafın sorgulamaya ihtiyaç bırakmaksızın, "gerçeği, yalnızca gerçeği" gösterdiği fikri ve hissi baştan beri hep etkili olmuştur. Fotoğrafçılığın henüz *Daguerrotype* aşamasında emeklediği bir dönemde, 15 Haziran 1839'da Fransa'da İçişleri Bakanı'nın teklifiyle Bakanlar Kurulu'nda tartışılan, daha doğrusu tartışmasız kabul edilen tam da buydu. Bakanlar Kurulu, Joseph Nicéphore Niepce ve Louis Daguerre'in geliştirdikleri, karanlık odaya akseden resimleri bakır plakalar üzerine sabitlemeye dayalı tekniklere devlet desteği verilmesini görüşmek için toplanmıştı. İcadın esası "ışığın kuvvetiyle nesnelerin şeklini matematiksel olarak en küçük ayrıntılarına kadar muhafaza edebilen resimler" elde edilebilmesine olanak vermesiydi. *Daguerrotype* sanattan sayılmıyor fakat tabiatın, ressamların asla çizemeyeceği kadar "aslına sadık" resimlerini (*fac simile*'lerini) sunan bir etüt malzemesi olarak görülüyordu. Bilim dünyası, sanatın "tabiata benzeme" tutkusunu besleyecek müthiş bir araç yaratmıştı. Bunun yanı sıra arkeolojinin, askeriyenin, bilimin bu teknikten büyük fayda sağlayacağına inanılıyor, "Napoléon'un Mısır seferi sırasında bu teknik olsa ne çok hiyeroglifin kayda geçirilmiş olacağı" üzüntüyle hatırlanıyordu. Bakanlar tekniğin tek bir zayıf noktası olduğuna inanıyorlardı: O da özel bir uzmanlık gerektirmemesi, makineyi edinen herkesin "beceriksiz biri olsa bile" aynı resimleri üretebilecek olmasıydı. Başka bir deyişle, tabiatı en ince ayrıntısına kadar zapt etme marifeti makineye ve kimyasallara aitti, dahası, makinenin başındakinin eli değmediği için tabiat hiç bozulmaya uğramadan kaydedilmiş oluyordu.[8]

Makinenin başındaki kişinin neredeyse yok sayılması, ortaya çıkan son ürünün, yani fotoğrafın ondan bağımsız olarak düşünülmesini, algılanmasını da meşrulaştırıyordu. Gerçeği kaydetme onuru "makinenin" ve kimyasallarındı. Öte yandan zaman içinde, fotoğraf bir sanat, fotoğrafçı sürece doğrudan müdahil bir sanatçı olarak meşrulaştıktan sonra bile bu algı varlığını korudu. Kontrol altına alınamayacak kadar yaygınlaşmış olan bu "nesne", başlı başına bir anlam taşıyabilir, açık bir sistem, "şifresiz bir mesaj"[9] olarak çeşitli kademelerde algılanabilir, anlaşılabilirdi. Fotoğraf araştırmalarının tartışmalı ve vazgeçilmez referansı Roland Barthes fotoğrafçıyı doğrudan yok sayarak "sinik bir fenomenolojiyle"[10] kendi seçkileri üzerine değerlendirmelerini inşa edebildiyse, bunun bir sebebi fotoğrafın ontolojik olarak bu imkânı sunmasıdır.

Ne var ki fotoğrafı tarih malzemesi, tarih belgesi olarak ele alacaksak, onunla geçmişin bir anına yaklaşabilmek gibi bir iddiamız varsa, meselenin yine baştan beri var olan başka yönlerini de göz önüne almak zorundayız. Birincisi, fotoğrafın aslına tamamen sadık olarak kaydettiği varsayılan "gerçeğin" kolayca bozulabileceği de çabuk keşfedilmiş, ironik bir çelişkiyle "rötuş uzmanlığı", fotoğraf mesleğinin bir dalı olarak 19. yüzyılda hızla kurumsallaşmıştır. *L'Art de Retoucher les Négatifs Photographiques* (Fotoğraf Negatiflerini Rötuşlama Sanatı) kitabının yazarı C. Klary 1891'de bu işi bilinçsizce yapanlardan şikâyet ediyor, "... torunlarımıza günümüze dair sahte portrelerden, orijinallerin kaba saba taklitlerinden başka bir şey kalmayacak ve gayet yerinde olarak gerçeği temsil etme hakkına sahip olan büyük Fotoğraf sanatı, akılsızca rötuşlar yüzünden hiçbir faydası olmayan koskoca bir yalana dönüşecek," diye kehanette bulunuyordu.[11] Klary, rötuşun fotoğrafı diğer temsil biçimlerinden ayırt eden özelliği bozduğunu savunanların da olduğunu belirtir, ama kısa sürede rötuşun bütün atölyelere yayıldığını da ekler.[12]

Klary kimyasal sürece müdahale ederek gerçeği "bozmak" isteyenlerin çeşitli kaygılarından bahseder: Kimi normalde fark edilmeyen çillerinin fotoğrafta büyüyüp dikkat çekmesinden rahatsızdır. Uzun pozlama sürelerini

kaşları çatmadan, dudakları çarpıtmadan geçirmek çok zordur, ama kimse fotoğrafta öyle görünmek istemez.[13] Rötuş bu durumlarda şarttır.

Fakat fotoğraf dış görünüşteki kusurları gidermekten çok daha büyük bir güce sahipti. Kendini yeni bir kişilik olarak inşa etmek, tarih sahnesine kahraman olarak çıkmak, ya da tarihsel bir anı görkemli göstermek isteyenlere sunacağı pek çok imkânın olduğu 20. yüzyılın başında anlaşılmıştı.

HÜRRİYET KAHRAMANLARI

Görsel temsillerin ve bu kapsamda fotoğrafın bir ikon olarak siyasetle ilişkisi, kahraman olmak isteyenlerin rötuşlu-rötuşsuz fotoğraflarının dağıtılmasından çok daha karmaşık bir meseledir ve işin bu teorik yönü bu yazının kapsamını aşıyor. Bu noktada çok bilinen birkaç örnek, fotoğrafın bazı fikirlerin ve yüzlerin propagandası ya da yasaklanması amacıyla ne kadar yaygın kullanıldığını ve bunun günümüze özgü olmadığını hatırlamak için yeterli olacaktır: Stalin döneminde gözden düşen devlet adamlarının resimlerinin fotoğraflardan silinmesi,[14] ya da 1905 Rus-Japon Savaşı sırasında kartpostalların bir propaganda aracı olarak kullanılması gibi.[15]

Propaganda sadece fotoğrafla değil, resmin dolaşacağı kanalların kurulmasıyla da ilgilidir, bu nedenle 20. yüzyılın başında bunun nasıl gerçekleştiğine kısaca bir göz atmak gerekiyor. Fotoğraf kolayca çoğaltılabilir hale geldikten sonra basın ve kartpostallar gibi kitle iletişim araçları tarafından iyice yaygınlaştırılmış, uluslararası posta hizmetlerinin büyük oranda eşgüdümlü hale gelmesi de buna katkı sağlamıştı.[16] Kartpostallar ucuzlukları, okuma yazma bilmeyenlere de hitap etmeleri, koleksiyon malzemesi olarak saklanabilmeleriyle ayrı bir önem taşır. Posta arşivleri 19. yüzyılın sonunda bugün çok unutulmuş bir kartpostal çılgınlığının başladığını kanıtlayan şaşırtıcı rakamlar verir: Üretimde başı çeken Almanya'da 1890'da yılda 314.296.000 kartpostal gönderilmiş, bu rakam 1913'te 1.792.824.900'e çıkmıştı. Hemen arkasından gelen Japonya'da 1913'te rakam 1.504.860.312'ydi. İngiltere, 1913'te postadan geçen 903.180.000 kartla üçüncü sıradaydı.[17] Şu an bilindiği kadarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun manzaraları 1895'ten itibaren kartpostala basılmaya başlanmıştı. Fotoğraflar yerli fotoğrafçılar tarafından çekilse de kartlar genellikle yurtdışında üretiliyordu.[18] İmparatorluk topraklarında yılda kaç tanesinin dolaşıma girdiği konusunda henüz bir bilgimiz yoksa da, büyük kartpostal üreticisi Max Fruchtermann 1918'de İstanbul'da öldüğünde deposundan 600.000 kartpostal çıkmış olması, rakamların azımsanmayacak seviyede olduğunu düşündürüyor.[19] Devrin yaygın zevklerini yansıtan, kısmen bugünkü magazin dergilerinin işlevini gören bu kartlar, siyasete ilgisiz kitlelerin dikkatini siyasi konulara çekmekte de kullanışlı bir araçtı.[20] Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Manakilerin Hürriyet fotoğrafları da çeşitli araçlarla -albüm, kartpostal, basın...- yaygınlaştırılmıştı. Bu da gerek Manakilerin Hürriyet fotoğraflarına, gerek genel olarak Hürriyet'in görsel retoriğine, fotoğraf karşısında kendi tecrübemizin ötesine geçerek "sinik bir şüphecilikle" de yaklaşılabileceğine, fotoğrafın kaydetmek kadar kurgulamak ve aktarmak için kullanılmış olabileceğine işaret ediyor.

Bu bağlamda şüphe, öncelikle şu ana kadar işin dışında tutulan unsurun, yani fotoğrafçının devreye sokulması ve "sorgulanması" anlamına geliyor. Bir kurgu varsa bu, rötuşa hiç gerek kalmadan, fotoğrafçının benimsediği duruşla, objektifini hangi yöne, hangi açıyla çevirdiğiyle de başlayabilir. Fotoğrafçı, bir duygu üretmeyi umarak kullandığı dili, fotoğrafın bütün teknik aşamalarındaki seçimleriyle kurar. Bu dilin harflerini çok kabaca ışık, açılar, kelimeleri ve cümleleri ise çerçeve ve kompozisyon olarak tarif edebiliriz. Fakat seyirciyle fotoğrafçının ortak olarak "öğrendiği", yani sözlü ifadenin kâğıda dökülmesi gibi yaygın eğitimin konusu olan, iki tarafın paylaştığı bir dil değildir bu, en azından şimdilik. Fotoğrafçı kısa boylu bir "kahramanı" görkemli göstermek için ölçek oluşturabilecek hiçbir unsura -mesela daha uzun boylu birine- kompozisyonda yer vermediğinde genellikle ne seyircinin bu küçük "müdahaleyi" anlamasını ister, ne de seyirci zaten bunu bir sorun olarak akıl boyutuna taşır. Ya da fotoğrafçı bir gösteriye çok fazla insanın katıldığı izlenimini vermek için iddia edilenden az sayıda insanı tepe açıdan, bütün kadrajı dolduracak şekilde kaydettiğinde seyirci çoğunlukla "kalabalığı" algılamakla yetinir.

Buna paralel olarak Manakilerin Hürriyet fotoğraflarında da, Meşrutiyet'in 10 Temmuz 1324'te (23 Temmuz 1908), isyan sonucu ilânını epik bir destana dönüştüren bir görüntü mühendisliğinin izleri bulunabilir. Örneğin, kendi hazırladıkları *Manastır'da İlân-ı Hürriyet* albümünde, Hürriyet kahramanları (Enver Bey, Niyazi Bey, Eyüp Sabri Bey, Selâhattin Bey, Fatih-i Hürriyet Atıf Bey...) gerek stüdyoda, gerek daha nadir olarak açık havada o epik destanın esasını teşkil eden "dağa çıkma" aşamasını canlandıran kompozisyonların içinde (*papier mâché* kayalarla, ormanı hatırlatan yapraklarla dekore edilmiş stüdyo, kahramanların tüfek, dürbün gibi dağ teçhizatını sergilemeleri gibi) resmedilmişlerdir.

Resneli Niyazi Bey'in fotoğrafının önünde çocuklar.

Bitola arşivinden bir "Hürriyet" fotoğrafı. Dağdaki mücadele stüdyoda.

Arnavut komitacı Cercis Topoli Manakilerin stüdyosunda, dağdaki teçhizatı ve yakasında "Hürriyet" kokartıyla.

Ya da kalabalık sahnelerde, kadrajın büyük bölümünü dolduracak şekilde tepe açılar tercih edilmiştir. Bitola arşivlerinde, çetelerin dağınık, insan sayısının az göründüğü bazı fotoğraflar, ya da "birayla Hürriyet'i kutlayanları" gösteren resimler albüme konulmamıştır.

Fakat sonuç olarak, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu görsel dil Manakilere aittir ve teknik bilgiyle fotojeninin, estetik kaygılarla ahlâki-siyasi-ticari kaygıların ne derece iç içe geçtiğini, Manakilerin seçimlerinde bu bileşenlerin her birinin ne kadar pay sahibi olduğunu anlamak çok zordur. Başka bir deyişle, bu konuda yapacağımız her yorum, hakkında -elimize ulaşmış olan- hiçbir bilgi bırakmadıkları bu dili anakronik olarak yeniden kurmak ve kendi kurgumuz üzerinden fikir yürütmek anlamına da gelebilir. Dolayısıyla bu noktada daha basit bir çözüme başvurarak önce albümü nasıl oluşturduklarına, resimlere ne gibi başlıklar koyduklarına ve bu yazılarla seyirciyi -bugün hâlâ- nasıl yönlendirdiklerine bakabiliriz.

10 TEMMUZ 1324'TE İLÂN-I HÜRRİYET

Manakilerin *Manastır'da İlân-ı Hürriyet* albümündeki fotoğraflara koydukları başlıklar, Manastır'da 10 Temmuz 1324'te Meşrutiyet'in ilânıyla başlayan ve 1910'daki Arnavut isyanlarına kadar uzanan bir sürecin resimlerinden bir seçki yaptıklarını ortaya koyar. Resimlerin bazıları tarihlenmiş, bazılarına sadece resmedilen kişilerin isimleri ya da kâğıda akseden olaylar not edilmiştir. Bu süreye dâhil olan 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu'nun yola çıkışı, Sultan Mehmed Reşad'ın cülusu ve miladi tarihle 1910'daki Arnavut isyanlarına da albümde yer verilmiştir. Kendi içinde bir bütünlüğü olan bu albümde Hürriyet, 10 Temmuz'la başlayıp yeni rejimin dönüm noktası niteliğinde olaylarını da içeren geniş bir kavram olarak kullanılmıştır. Ne var ki resimlerin anlattığı hikâye kendi içinde tutarlı görünse de, 10 Temmuz'u anlatan yazılı kaynaklarla resimler karşılaştırıldığında ilk başta önemsiz görülebilecek bir ayrıntı dikkat çeker: Albümde resimlerin on beşine "10 Temmuz 1324" tarihi atılmış olmasına rağmen, bu resimlerin büyük çoğunluğu Manakilerin iddia ettiği gün çekilmemiştir, diğerlerinde de 10 Temmuz'un ayırt edici anı, dolayısıyla o gün çekildiklerine dair bir kanıt mevcut değildir.

Bu noktada bir parantez daha açıp 10 Temmuz 1324, miladi tarihle 23 Temmuz 1908 günü hakkında bilinenleri kısaca hatırlamakta yarar var. Haziran 1908'de Enver, Niyazi, Eyüp Sabri ve Selahaddin beyler dağa çıkmışlardı. İstanbul tarafından bölgeyi kontrol altına almak için gönderilen Müşir Şemsi Paşa 7 Temmuz 1908'de, Manastır'da İttihad ve Terakki mensubu Atıf Bey tarafından vuruldu. O esnada saray Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi için telgraf yağmuruna tutulurken (21 – 23 Temmuz arasında en az 67 telgraf), bir yandan da İttihad ve Terakki gayrimüslim komitacılara Sultan Hamid rejimine karşı işbirliği çağrısı yapıyordu. 22 Temmuz'da Müşir Osman Paşa, isyancılardan Niyazi ve Eyüp Sabri beylerin kuvvetleri tarafından kaçırıldı. Nihayet 23 Temmuz 1908'de Manastır'da İttihad ve Terakki önderliğinde Hürriyet ilân edildi, saray aynı gün Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyduğunu telgrafla Manastır'daki resmi zevata bildirdi ve haber 11 Temmuz günü İstanbul gazetelerinde yayınlandı.[21]

Bundan böyle sadece 10 Temmuz olarak anacağımız miladi 23 Temmuz 1908 günü olanları Manastır, yani İttihad ve Terakki cephesinden anlattığı şüphesiz olan bazı önemli kaynaklar mevcuttur: "Sahib-i İmtiyaz ve heyet-i idaresi Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Manastır vilayet heyet-i merkeziyesi" olan *Neyyir-i Hakikat* gazetesi, "İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Merkezi Azası" ve daha sonra Meclis-i Mebûsan Bolu mebusu Mehmed Habib Bey'in yayınlanmamış anıları,[22] hem resmi *Manastır* hem de *Neyyir-i Hakikat* yazarlarından olan, "Manastır Meclis-i İdare-i Vilâyet Başkâtibi" Debreli Abdülmecid Fehmi Bey'in yazılarını topladığı *Manastır'ın Unutulmaz Günleri* risalesi.[23] Küçük farklarla da olsa 23 Temmuz gününün en can alıcı noktalarında anlatılar hemfikirdir: Sabahın erken saatlerinde İttihad ve Terakki, Meşrutiyet'in ilân olunacağını duyurmaya başlar. Ahali şehir

dışına, Hanlarönü'ne, çeteleri karşılamaya gider. Dağdan inmiş olan Eyüp Sabri Bey oradadır (Niyazi Bey, Selahaddin Bey henüz yoktur, onlar birkaç gün sonra gelecektir[24]). Derken Manastır'da, kışlaların önündeki meydan ellerinde bayraklar taşıyan muazzam bir kalabalıkla dolmaya başlar. Manastır valisi Hıfzı Paşa, ordu mensupları, ulema, gayrimüslim din adamları ve yabancı konsoloslar askeri rüşdiyeye gelirler, burada kendilerine şerbetler ve sigaralar ikram edilir. Öğlen saatlerinde bütün cemaatlerin katıldığı kalabalık bir alay (Abdülmecid Fehmi'ye göre kırk ila elli bin kişi[25]) meydanı doldurur. Askeri bando marşlar çalarken Harbiye mektebi ders nâzırı, Erkân-ı Harp binbaşısı Vehib Bey'in bir top arabasının üzerine çıkarak Meşrutiyet'i ilân edişine, dualar ve yirmi bir pare top atışı eşlik eder.[26] Bu top arabası, daha sonra Manakilerin filmlerinde göreceğimiz gibi, ileriki yıllarda Manastır'daki Meşrutiyet bayramlarının vazgeçilmez bir parçası olacak, kutsal bir emanet ya da kalıntı gibi alaylarda yerini alacaktır. Dolayısıyla günün en can alıcı anında top arabası ve Vehib Bey vardır, ne var ki Manakilerin albümlerinde böyle bir fotoğraf bulunmuyor. İsyancılarla birlikte hareket ettiği iddia edilen Vali Hıfzı Paşa'yı böyle bir kalabalıkla birlikte gösteren bir fotoğraf da -şimdilik- mevcut değil. Bitola arşivlerinde, Hürriyet fotoğraflarını ihtiva eden kartpostallarda yahut basında da -araştırma ilerledikçe durumun değişebileceği şerhini de koymak kaydıyla- böyle ayırt edici fotoğraflara rastlanmıyor.

İleride böyle fotoğraflar elimize geçse bile, görünüşe göre Manakiler albümlerini hazırlarken bunlardan yoksundular. Fakat 10 Temmuz 1324'e anlaşılan ayrı bir önem vermiş, kaynakların gayrimüslim komitacıların dağdan inip Manastır'a girmesinin 12 Temmuz'dan itibaren başladığını ve on gün kadar sürdüğünü, Resneli Niyazi Bey'in de şehre 12 Temmuz'da girdiğini belirtmesine rağmen,[27] muhtemelen iki yıl sonra albümlerini hazırlarken bu tarihleri es geçmiş, epik hikâyenin bütün aşamalarını;

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) *Manastır'da İlân-ı Hürriyet* hatıralarından Erkân-ı Harp Kaymakamı Selahattin Bey'in çetesi. Resneli Niyazi Bey'in yanlışlıkla kadraja girmiş (arkada, soldan beşinci). Kendi hatıratında 10 Temmuz'da henüz Manastır'da olmadığını belirtiyor.

Manakis Biraderler, *Manastır'da İlân-ı Hürriyet 1908-1909*,YKY.

mesela Bulgar ve Rum çetelerinin Manastır'a muvasalatını ya da Resneli Niyazi Bey'le Selahaddin Bey'in birlikte göründüğü bir fotoğrafı,[28] 10 Temmuz'a toplamışlardır. Öte yandan 10 Temmuz tarihi Manakilerin albümleriyle sınırlı değildir. Yine onların çekip tarihsiz olarak albümlerine koydukları meşhur "Resneli Niyazi Bey ve geyiği" fotoğrafı, Resneli Niyazi Bey'in hatıratında 20 Haziran 1324 olarak tarihlenmiş,[29] fakat aynı resmin görüldüğü bazı kartpostallarda 10 Temmuz 324 (23 Temmuz 1908) kullanılmıştır.[30] Bugünden bakınca bunun bir öneminin olabileceğini, belli bir politikaya, kitlesel algıyı yönlendirme isteğine işaret edebileceğini düşündürecek ayrıntılar, yine Hürriyet konulu başka fotoğraflardan geliyor: Sultan Abdülhamid'in suretinin ya da Yıldız Sarayı gibi saltanatı hatırlatan imgelerin olduğu kartpostallarda -en azından yayınlanmış örneklerde-, Enver ve Niyazi beyler olsalar da olmasalar da tarih 11 Temmuz 324'tür bazı kartlarda 24 Temmuz 1908.[31] Meselenin esası Manakilerin olmadık olayları 10 Temmuz'a tarihlemelerinden çok, 11 Temmuz'u hiç kullanmamış olmalarıdır. Buna paralel olarak Niyazi Bey'in hatıratında "10 Temmuz sene 324" olarak tarihlenmiş resimlerin hiçbiri o günün hiçbir ayırt edici anını ihtiva etmez. Buna karşılık Manakilerin albümünde tarihsiz kalmış bazı resimlere, sözgelimi "Resne ve Manastır esas çeteleri"ni ma'efrad gösteren resme[32] 12 Temmuz tarihi konulmuş, isyan resimlerle kronolojik olarak anlatılmıştır. Fakat bu hatıratta da hiçbir fotoğrafta 11 Temmuz ibaresine rastlanmaz.

10 ya da 11 Temmuz tarihini taşıyan fotoğraflar arasında içerik olarak ilk bakışta ciddi farklar yoktur: Meşrutiyet hepsinde büyük bir coşkuyla kutlanmakta, kalabalıklar meydanları doldurmaktadır. Esasen, kitlesel katılımı değerlendirirken 11 Temmuz'dan itibaren kutlamaların resmiyet kazandığı göz ardı edilmemelidir. 11 Temmuz'dan itibaren kutlamalar resmiyet kazanmış ve yaygınlaşmıştı. Buna paralel olarak Manastır'da olup bitenlerin, hatta bu sürecin Manastır'da başladığının başka yerlerde hemen duyulmadığı da anlaşılıyor. Fakat Manastır'da olup bitenlerin başka yerlerde duyulması zaman alacaktı. O sırada Edirne'de olan İsmet İnönü ilk haberlerin ihtiyatla karşılandığını belirtir. Sonunda "günlerden beri dağınık bir halde Selânik'ten sızan havadislerden anlaşıldı ki, büyük bir askeri ihtilalin neticesi olarak Meşrutiyet İnkılâbı tahakkuk etmişti. Selânik ve Manastır'da, İnkılâp (10 Temmuz), 23 Temmuz 1908'de ilân edilmiş, İstanbul'da 24 Temmuz tarihli irade ile resmiyete konmuştur.[33]" İstanbullu muhalifler 11 Temmuz günü, kutlama yapmak bir yana, gazetelerde Meşrutiyet'in ilân edildiğini okuduklarında inanamayarak donup kalmış, Hüseyin Cahit Yalçın Sultan'ın cuma selamlığında Meşrutiyet'in ilânını Padişahım Çok Yaşa! nidaları arasında karşılamıştı.[34] Resmi emirle 11 Temmuz'dan itibaren

kutlamaların başlaması, örneğin çetelerin Manastır'a inerek hükümete dehaletinin genel algıda İttihad ve Terakki yerine Sultan Abdülhamid'in hanesine yazılması ihtimalini ortaya çıkarabilirdi. Çetelerin Manastır'a 12 ya da 14 Temmuz'da girmiş olması, Manakilerin albümlerini düzenlerken herhalde çok düşünmeden göz ardı ettikleri bir ayrıntı olmalıdır, çünkü sonuçta Manastır cephesinde bu 10 Temmuz'da başarıyla sonuçlanmış olan isyanın, İttihad ve Terakki'nin kurduğu ittifakların bir sonucuydu ve 10 Temmuz'un hanesine yazılması tabiiydi. Nitekim *Neyyir-i Hakikat* gazetesi Manastır'da, 11 Temmuz'dan itibaren başlayan resmi şenliklere gayet mesafeli davranmış, bunlardan bahsederken asıl zaferi kimin kazandığını, Sultan'ın sadece bunu tasdik ettiğini kesin bir dille ifade etmiştir. 17 Temmuz sene 324 tarihli nüshasında resmi kutlamalar "İcra-i nümayiş-i sürur" başlığı altında birkaç satırda özetlenmiştir:"Milletin zor ve mihnet-i bazu ile ilan eylediği hürriyet-i mutlakayı ister istemez tasdik yolunda makam-ı sadaretin tebliğ eylediği iradeden sonra dahi umum ahali ittihad-ı milletin ciddiyet ve dehşetini irae zımnında fevc fevc hükümet konağı pişgâhında tecmi' ederek icra-i nümayiş-i sürur ve ifhar eylemiştir."[35] Bu bağlamda 10 ve 11 Temmuz, biri isyancılara, biri saraya ait, iki ayrı tarih anlatısının başlangıç noktası, iki ayrı *lieu de mémoire*, gerçekleşmiş olan hareketin ilerlemekte olan, yazılmakta olan tarihinde söz sahibi olma isteğinin tezahürleri olarak düşünülebilir.

Hürriyet fotoğrafları içinde 10 Temmuz'un meşhur top arabasına rastlanmamış olmasına bakarak, böyle bir olayın hiç yaşanmadığını, bütün 10 Temmuz anlatısının bir propaganda, hatta bir yalan üzerine kurulu olduğunu söylemenin pek sağlıklı bir düşünce olmayacağı açıktır. Bu fotoğraf çok basit sebeplerle, belki aslında isyancılar söyledikleri kadar hazırlıklı olmadıkları için çekilememiş ya da çekilmiş ve kaybolmuş, hatta bir koleksiyoncunun elinde yayınlanmayı bekliyor olabilir. Fakat günün birinde böyle bir fotoğraf ya da fotoğraflar çıksa bile o gün hakkında bildiklerimize ne kadar katkıda bulunabileceği de yine bir soru işaretidir, çünkü bu noktaya kadar sıraladığımız bütün müdahale imkânlarından dolayı aynı kuşkular ona/onlara yaklaşımımızı da etkileyecektir. Sonuç olarak fotoğraf, icat edildiği günden beri çelişkili olarak hem gerçeği olduğu gibi yansıtabildiğine, hem de o gerçek hakkında yalan söyleyebildiğine inandığımız, ne zaman neyi gösterdiğini kolay ayırt edemediğimiz bir araçtır. Öte yandan İttihad ve Terakki aksini ispat etmek için çaba harcadığına göre, 10 Temmuz'dan sonra yapılan şenliklere halkın sırf Sultan'a duyduğu minnetle katıldığı ve İttihatçı kanadın bunu örtbas etmeye çalıştığı söylenemeyeceği gibi, tam aksi de iddia edilemez. Fotoğraflar imparatorluğun farklı noktalarında, bu iki uç yaklaşımın arasında farklı kademelerde işlev görmüş, kitlelerin iknasına katkı sağlamış ya da sağlayamamış olabilirler. Kitlesel olarak dağıtılan görsel iletişim araçlarında farklı tercihlerin olması o sırada ne yaşandığını gösteremez, olsa olsa sistemdeki büyük değişimden sonra aktörler arasında sembolik düzeyde de bir rekabetin başladığına ve görsel malzemenin bu rekabette belli bir rol oynamış olabileceğine dikkat çekebilir. Sonuçta "kısa bir müddet sonra 23 Temmuz [10 Temmuz] tarihi, inkılâp tarihi olarak bütün memlekette tespit edilmiş," Haziran 1909'da Meclis 10 Temmuz'u bayram ilân etmiştir.[36] Göz ardı edilemeyecek olan, propaganda pratiğinde taraf konumundaki görüntülerin, gerçeğin katıksız bir uzantısı olarak kabul edilemeyeceğidir.

Meselenin asıl ilginç yönü, Manakilerin ve başka fotoğrafçıların çektiği, kartpostal yayıncılarının bastığı, posta teşkilâtlarının dağıttığı görüntülerin "Hürriyet kahramanlarının" yaratılmasında oynadığı roldür. Bu, somut olarak izlenebilen bir süreçtir. İster bilinçli bir siyasi çabayla, ister ticari kaygılarla ya da doğal algılarından ötürü yapmış olsunlar, Manakilerin özellikle Niyazi Bey'in bir halk kahramanına dönüşmesindeki payları yadsınamaz. Enver ve Niyazi beyler İstanbul'da, küçük okul çocuklarının müsamerelerinde taklit ettiği figürler haline geldilerse,[37] yüzlerinin bu derece tanınmasının fotoğraflarıyla da bir ilişkisi olmalıdır. İmgeleri o kadar öne çıkmıştı ki, İttihad ve Terakki'nin bir numaralı azası İbrahim Temo bazı başka kahramanların onların gölgesinde kalmasından rahatsız olmuş, Şemsi Paşa'yı öldürmüş olan Mülâzım Atıf Bey'in hak ettiği kadar tanınması için Viyanalı bir yayıncıya onun fotoğrafından on bin kartpostalı kendi cebinden bastırmıştı.[38] Niyazi Bey ve Manakiler arasındaki ilişki yıllar boyunca, hatta Niyazi Bey, Enver Bey'in aksine İstanbul'da ilerlemeyip yerel bir kahraman olarak kaldığında bile devam etti. Öyle ki Balkan Savaşları'na kadar çektikleri hemen her önemli filmin vazgeçilmez figürlerinden biriydi. Bu ilişkiye ve Niyazi Bey'in görüntülerde ortaya koyduğu kişiliğine biraderlerin Meşrutiyet etiketli filmlerini incelerken tekrar döneceğiz.

Manakilerin isyanın kadrolarıyla ve sembolleriyle ilişkileri, onlara ister istemez İttihad ve Terakki'nin tarih anlatısının inşasında bir rol veriyor. Bu rolü ne kadar bilinçli oynadıklarını, aslında sadece Manastır'daki genel atmosferin içinde onlara "doğal gelen" bir anlatıyı mı tekrar ettiklerini anlamak da kolay değil. Yine de Bitola arşivlerindeki bazı yazılı belgeler ve biyografilerindeki bazı ayrıntılar, sürece doğrudan müdahil olmuş olabileceklerini düşündürüyor. Öncelikle İttihad ve Terakki'yle, özellikle Niyazi Bey'le çok yakın ilişkilerinin olduğu koleksiyonlarından kolayca anlaşılıyor. Nitekim gerek Bitola arşivinde, gerek albümde en geç 1907'den itibaren "Jöntürkler", "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Vilayet Heyet-i Merkeziyesi" etiketli stüdyo fotoğrafları mevcuttur. Cemaatlerinin İttihad ve Terakki'yle ittifak içinde olduğu da bu noktada anılmaya değer.[39] Cemaat önderlerinin tavrı bireyleri bağlamasa da, Yanaki'nin Ulah-Romen okullarında öğretmenlik yaptığı ve bu okulların müfettişlerinden olan, Yanaki'nin birlikte çalıştığı Ulah Nicolas Batzaria'nın İttihad ve Terakki'nin "ilk Hıristiyan azası" olarak kaydedildiği göz ardı edilemez.[40] Manastırlı Ulah Doktor Philip Miche

ise İttihad ve Terakki'nin Manastır şubesinin kurucuları arasındaydı.[41] Her ikisi de Meşrutiyet'ten sonra meclislerde görev alacak, "Ulah Cemaatinin Osmanlı Meclisindeki İlk Temsilcileri: Nikola Batzaria ve Philip Miche" yazılı fotoğraflarını çekmek de yine Manakilere düşecekti. Bunun dışında Bitola'daki arşivlerdeki belgelerden anlaşıldığına göre Yanaki'nin 1908'den sonra İttihad mekteplerinde gözetmen olarak görev yaptığı,[42] Osmanlı sarayından fotoğraf siparişleri aldıkları,[43] nihayet 1911'de Sultan Mehmed Reşad'ın Selânik ve Manastır ziyaretlerini filme çektikleri ve fotoğrafladıkları da yok sayılamaz. Dolayısıyla Manakileri "fotoğrafçılığın çok fazla yaygın olmadığı bir zamanda, çok hoş bir tesadüf eseri doğru zamanda doğru yerde olan"[44] fotoğrafçılar değil, her türden görsel malzemenin çok yaygınlaştığı bir dönemde belli bir siyasi görüşe destek veren ve Manastır retoriğinin yayılmasında payı olan aktörler olarak görmek için sebeplere sahibiz. Bu ayrıca İttihad ve Terakki'nin hangi araçlarla güç kazandığına, pratikte kendini -belki kendini olduğundan büyük gösterecek modern araçları ustaca kullanmasıyla- alternatif bir güç olarak nasıl inşa ettiğine dair bir fikir de veriyor.

11 Temmuz'da ilan ettiği meşrutiyetin padişahı olarak Sultan II. Abdülhamid'in portresi, devletin simgesel otoritesi ve Meşrutiyet'i coşkuyla kutlayanlar.

Resimler hakkındaki tartışma esasen karşı tarafı, yani Sultan Abdülhamid'in görüntü siyaseti de kapsayabilir, daha sağlıklı bir sonuç için kapsamalıdır da. Fakat konu bütünlüğünü bozmamak için bir sonraki yazının konusu Manakilerin "Hürriyet"te çektiklerini söyledikleri filmler olacak, çünkü resimlerle başlayan "kahramanların yaratılması" süreciyle ilgili filmlerde de pek çok ipucu mevcut. Filmlerin hiçbirinin 10 Temmuz'da çekilmemiş olduğunu söylemeye gerek yok. Fakat haklarında pek az yazılı kaynak bulunan Manastır'daki Hürriyet bayramları ve Hürriyet'in sembolleriyle ilgili, şehrin fiziki yapısını da etkileyen devrim anlatısından çok canlı manzaralar sunuyorlar.

DİPNOTLAR

1 Sacit Kutlu, *Didar-ı Hürriyet, Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet (1908-1913)* (Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), s. 110, s. 117, s. 145. Karş., Roni Margulies (ed.), *Manastır'da İlân-ı Hürriyet* (Yapı Kredi Kültür Sanat, 1997), "Hürriyet fedaileri". Bitola: 2.580.7.24/27; Bitola, 2.588.7.46/53.

2 Osman Köker (ed.), *Yadigâr-ı Hürriyet, Orlando Calumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları* (Birzamanlar Yayıncılık, 2008), s. 7.

3 *Servet-i Fünun*, 13 Teşrin-i Evvel 1324.

4 Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi yahud Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmaniden Bir Sahife* (İstanbul: Sabah Matbaası, 1326).

5 Mustafa Özen, "Visual representation and propaganda: Early films and postcards in the Ottoman Empire, 1895-1914," *Early Popular Visual Culture*, 6:2 (Londra, 2009), s. 145-157.

6 Roni Margulies (ed.), s. 5.

7 Aykut Kansu, "???

8 Louis Daguerre, *Historique et Description des Procédés du Daguerréotype et du Diorama* (Paris, 1839), s. 1-4 ; 9-21.

9 Roland Barthes, «Rhétorique de l'image», *Communications 4, Recherches Sémiologiques* (1964), s. 40-51.

10 La Chambre Claire ve Barthes'ın fotoğrafa bakışı hakkındaki tartışmalara örnek olarak bkz.: Geoffrey Batchen (ed.), Photography Degree Zero, Reflections on Roland Barthes Camera Lucida (MIT Press: USA, 2009) içindeki makaleler.

11 C. Klary, *L'Art de Retoucher les Negatifs Photographiques* (Paris, 1891), s. VI.

12 C. Klary, s. XII.

13 C. Klary, s. XIV – XV.

14 David King, *The Commissar Vanishes: The Falsification of Photographs and Art in Stalin's Russia*, (New York, 1997).

15 Jon D. Carlson, "Postcards and Propaganda: Cartographic Postcards as Soft News Images of the Russo-Japanese War", *Political Communication*, 26, no.2 (London: Routledge, 2009), s. 212-237.

16 Union Postale Universelle, *Constitution, Règlement general*, (Berne, 2010), s. VII – XXXIII.

17 John Fraser, "Propaganda on the Picture Postcard", *Oxford Art Journal* 3 (Oxford: Oxford University Press, 1980), s. 39-48

18 Mert Sandalcı, *Max Fruchterman Kartpostalları* (İstanbul: Koçbank, 2000), s. X.

19 Sandalcı, a.y.

20 Jon D. Carlson, a.y.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı 1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar* (Örgün Yayınları, 2003), s.7-111.

22 Mehmed Habib Bey'in yayınlanmamış anılarını yüksek lisans tezimi yazarken bana veren hocam Yar. Doç. Dr. Yavuz Selim Karakışla'ya çok teşekkür ederim.

23 Ayşe Şen ve Ali Birinci (ed.), *Abdülmecid Fehmi, Manastır'ın Unutulmaz Günleri*, (Akademi Kitabevi, 1993).

24 Resneli Niyazi, s. 229-230. "Merasim-i İstikbaliye", *Neyyir-i Hakikat*, 14 Temmuz sene 324.

25 Şen ve Birinci, s. 10.

26 Şen ve Birinci, s. 8 – 11.

27 "Merasim-i istikbaliye,", *Neyyir-i Hakikat*.

28 Margulies, "10 Temmuz 1324 Manastır'da İlan-ı Hürriyet hatıralarından Erkân-ı Harp Kaymakamı Selahattin Bey'in çetesi"; "10 Temmuz'da Manastır Bulgar çetelerinin hükümete dehaleti"; "10 Temmuz'da Manastır Rum çetelerinin hükümete dehaleti" vb.

29 Resneli Niyazi, s. 118.

30 Resim Bitola arşivlerinde, 2.580.7.16.24.22 numarayla kayıtlıdır. Resimden üretilen kartpostalların yayınlandığı yerler: Kutlu, s. 117, Köker, s. 43.

31 Bu türden pek çok örnek yayınlanmıştır. Örnek olarak bkz. Bahattin Öztuncay (ed.), *İkinci Meşrutiyetin İlânı'nın 100. Yılı* (Sadberk Hanım Müzesi, 2008), s. 152, 161. Ya da Kutlu, s. 135.

32 Resneli Niyazi, s. 194.

33 İsmet İnönü, *Hatıralar, 1. Kitap* (Bilgi Yayınevi, 1985), s. 43

34 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar* (İş Bankası Kültür Yayınları, 1976), s. 10-12.

35 "İcra-i nümayiş-i sürur", *Neyyir-i Hakikat*, 17 Temmuz sene 324.

36 Bayram tarihi hakkındaki tartışmalar için bkz: *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 13 Kanun-i Sâni 1324, içt. 18, cilt 1, s. 319-323.

37 Fransızca yayınlanan *Byzantia* gazetesinin Atatürk Kitaplığı'ndaki tarihsiz bir nüshasında böyle bir müsamere ayrıntılı olarak anlatılır.

38 *İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Sadeleştiren: Bülent Demirbaş (Arba Yayınları: İstanbul, 1987), s. 216.

39 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, cilt 1 (*4 Aralık 1908 – 9 Şubat 1909*), s. 449, aktaran Mehmet Hacısalihoğlu, *Jöntürkler ve Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), s. 155 – 156.

40 Kemal Karpat, "The Memoirs of N. Batzaria: The Young Turks and Nationalism", *International Journal of Middle East Studies*, cilt. 6, no. 3, (Cambridge, 1975), s. 276-299.

41 H.F. Cengiz (ed.), *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)* (İş Bankası Yayınları, 1991), s. 79.

42 Bitola, 2.580.6.25 / 25.

43 Bitola, 2.580.6.27 / 27.

44 Kansu, s. 17.

DERSİM '38 SÜRGÜNLERİNDEN MEKTUPLAR (1945-1952)

MUAZZEZ PERVAN

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan **Dersimlilerden Mektuplar (1941- 1953)** *kitabı, çok tartışılan Dersim '38'in insanların hayatında nasıl bir tahribata yol açtığını göstermektedir: "Yasak bölge halkındanız. 1948 yılında hükümetin yardımıyla Ilanlı köyünde 5 hanede 23 nüfus iskân edilmiş bulunuyoruz. Şimdiye kadar birçok müracaatımıza rağmen toprak verilmedi. Ümitsiz, işsiz güçsüz, aç ve susuz bir duruma düştük. Ya Ilanlı köyünde veyahut herhangi bir köyde toprak verilmek suretile bizi bu çok acı ve feci vaziyetten kurtarmanızı ve bizim için süratle bir çare bulunmasını lütfen te'min buyurunuz. Şuna itimat buyurunuz ki tahammüle asla takatimiz yoktur."*

Ne demiş uçurumda açan çiçek
Yurdumsun ey uçurum.
Cemal Süreya

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Vakfın arşivinde bulunan Necmeddin Sahir Sılan Fonu'nun 'Doğu Raporları' bölümünü dizi hâlinde yayınlamaktadır. Dizinin 6. kitabı da, *Dersimlilerden Mektuplar (1941- 1953)* adıyla bu ay yayınlandı.[1] Kitap, Dersimlilerin milletvekilleri Necmeddin Sahir Sılan'a gönderdikleri mektuplardan ve Sahir Sılan'ın bunlara verdiği yanıtlardan oluşmaktadır.

Gönderilen yazılarda idari, iktisadi, adli, eğitim, sağlık, bayındırlık, doğal afet, siyasi partiler, halkevleri gibi pek çok konuda sorunlar dile getirilmekte ve bunların çözümlerine ilişkin taleplerde bulunulmaktadır.

Kitabın en dikkat çekici yönlerinden biri Dersim 38' sürgünlerinin mektuplarıdır. Bu mektuplar 1945-52 yılları arasında yazılmıştır. Mektupların çoğu sürgün yerlerinden; Edirne, Amasya, Sinop, Samsun, Zonguldak, Kastamonu, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Uşak, Kayseri, Denizli, Isparta, Aydın, Eskişehir, Kütahya, Konya, Çankırı, Çorum illerinin kasaba ve köylerinden postaya verilmiştir. Bir kısmı ise bu kişilerin topraklarına geri dönmelerinin ardından yazılmıştır. Belirli bir bölgede yaşayan halkın zorunlu sürgünlerinin içlerini döktükleri ve çaresizliklerine çözüm bulmak için yörelerinin milletvekili Sahir Sılan'a gönderdikleri bu mektuplar, gerek yaşadığımız toprakların gerekse bu sürgünlerin her birinin kendi kişisel tarihine/tarih yazımına kaynak oluşturmaktadırlar.

1939 Bingöl, 1943 ve 1946 Tunceli CHP milletvekili Necmeddin Sahir Sılan.

Aksi belirtilmedikçe fotoğraflar Tarih Vakfı NSS Arşivi'nden alınmıştır.

Devletin, 1937-38 Dersim'e yönelik birinci harekâtı 1937'nin Mart ayında başlar ve aynı yılın Ekim ayına kadar devam eder. İkinci harekât ise 1938'in Haziran ayı ortalarında başlar ve aynı yılın Eylül ayının ortalarında sonlanır. Mart 1937'de başlayan tedip harekâtı, Kasım 1938'de batıya sürgün edilecek ailelerin Elazığ ve Erzincan tren istasyonlarından batıya gönderilmeleriyle sona erer.[2]

Türkiye'de 1934 yılına kadar iskân ile ilgili olarak 43 yasal düzenleme yapılır.[3] En önemli yasal düzenleme harekâttan birkaç yıl önce 14 Haziran 1934'te kabul edilen muhacirleri, mültecileri, gezginci Romanları, göçebeleri, aşiretleri ve 3 no'lu bölgeleri kapsayan 2510 sayılı İskân Kanunu'dur.[4]

Bu kanunla Türkiye 3 iskân bölgesine ayrılır. 1 numaralı bölgeler Türk kültürlü nüfusunun yoğunlaşması istenilen, 2 numaralı bölgeler Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan, 3 numaralı bölgeler ise yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskâna ve ikâmete yasak edilen yerlerdir. Bu kanunda kanunun yayınlanmasından önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların ve yapmak isteyenlerin; Türk tabiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler ile fertleri ile Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı olmayan aşiretler ile fertlerinin; Türk kültürüne bağlı olmayanların veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanların ve 3 numaralı bölge halkının aileleriyle birlikte nakil ve dağınık olarak iskân edilebilecekleri hükümleri yer alır. Bu durumda olan kişilerin hangi bölgelere yerleştirilecekleri de belirtilir; Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı olmayan aşiretler ile fertleri 2 numaralı bölgelere, 3 numaralı bölge halkı ise 1 veya 2 numaralı bölgelere yerleştirileceklerdir.

Önemli bir diğer kanun ise 25 Aralık 1935'te çıkartılan 2884 sayılı "Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun"dur. Bu kanunla Dersim yeniden il yapılarak adı Tunceli olarak değiştirilir. Tunceli vali, komutan ve 4. Genel Müfettişlik unvanına sahip tek bir kişi tarafından idare edilecektir. Ardından 6 Ocak 1936'da da 4. Genel Müfettişlik kurulur. 2884 sayılı Kanun'un, 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerli olacağı yasal olarak belirtilmişse de 1946 yılı sonunda yürürlükten kalkar.

2510 ve 2884 sayılı kanunlar bir anlamda daha sonra gerçekleştirilecek olan Tunceli askeri harekâtı sırasında ve esas olarak da harekât sonrasında yöre insanının kitlesel olarak zorunlu göçe maruz kalmalarının yasal çerçevesini de oluştururlar.

Harekât bitmeden 6 Ağustos 1938'de 2/9409 sayı ile bir kararname çıkarılır. 8 maddelik kararnamenin ilk dört maddesi zorunlu iskânla ilgilidir. 1. madde; "3. ordunun yapacağı manevranın birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli'de sükûn ve asayişin istikrarını temin etmek maksadıyla o mıntıkada yapılacak tarama harekâtı münasebetiyle" bazı yerlerin 3 no'lu yasak bölge[5] olarak ilan edilmesidir. 2. madde; "Tunceli halkından garp illerine nakli 20 Mayıs 1937 tarihli ve 2/6662 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan 2.000 kişiye ilâveten; bu seferki tarama harekâtında ve taramadan sonra elde edilecek yasak bölge sahası halkından 3.000- 5.000 kişinin daha" garba nakledilip Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla vilâyetlerine iskânları hakkındadır. 3. madde; "Tunceli'nin yasak bölge sahası dışında oturan ve fakat yerlerinde bırakılmaları uygun olmayan ve isimleriyle nüfus miktarları 4. Umum Müfettişlikçe tespit edilecek olan aşiret reisleri, kolbaşıları, seyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının da garba nakle tabi" tutulmalarıyla ilgilidir. 4. madde ise "Maden ve endüstri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzere bu merkezlerde yerleştirilmeleri düşünülen, ikinci fıkrada garba nakilleri mukarrer Tunceli halkından 1.500 kişiden 300'ünün Zonguldak'ta iskân edilmeleri, geri kalan 1.200 kişinin İzmit, Keçiborlu, Karabük, Fethiye ve Divriği maden ve endüstri merkez-

Necmeddin Sahir Sılan Dersim'de köylülerle.

lerinde yerleştirilmelerinin" uygun olup olmayacağının ve uygunsa kaç kişinin nerelerde iskân edileceğinin ilgili makamlarca incelenmesi hakkındadır.

1938'de zorunlu göçe tabi tutulanların sayıları hakkında çeşitli veriler söz konusudur. Akyürekli, 4. Genel Müfettişliğin belgelerinde sürgün sayısının 11.818 kişi olduğunu belirtir.[6] Başbakan Erdoğan 23 Kasım 2011'de yaptığı bir konuşmada; 23 Aralık 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Tunceli'den 11.683 kişinin sürüldüğünü ve 2.000 kişinin daha sürülmesinin karara bağlandığını söyler.[7] Şubat 1946'da, 4. Genel Müfettişliğe atanan Korgeneral Ekrem Baydar ise harekât esnasında ve sonrasında Tunceli'den 15.000, Erzincan'dan da 3.000 kişinin batıya gönderildiğini yazar.[8]

1938'de devlete karşı olsun veya olmasın, isyana iştirak etsin ya da etmesin herhangi bir ayrım gözetmeden ve hiçbir sorgu sual olmadan yaşlılar, yatalaklar, çocuklar, kadınlar ve erkekler binlerce insan kitleler hâlinde hiç bilmedikleri yerlere sürülürler. Elbette insanların kitleler hâlinde sürgüne gönderilmesinin herhangi bir gerekçesi ve de açıklaması/savunusu olamaz. Aşağıdaki her iki mektup siyasal iktidarın nasıl bir zihniyetle hareket ettiğini ortaya koyması bakımından anlamlıdır.

1938'de Bakanlar Kurulu kararıyla Kayseri'de mecburi iskâna tabi tutulan, 18 sene Cumhuriyete ve vatana hizmetlerde bulunduğunu belirten Erzincan eski milletvekili Hüseyin Aksu'nun yazdıkları, hukuki bir süreçten geçmeden insanların sürülmesini göstermesi bakımından önemlidir;

"Sayın bakana bir mektup yazmak istiyorum. Ne gibi suçdan dolayı bu cezaya çarptırıldığımızı soracağım. Bir mahkeme insanı mahkeme ettiği zaman bir suç ilamı verir. O suçluya da bir hakkı müdafaa olarak söz verilir. Ben de suçumun ilamını isteyeceğim. Ya huzuru adalete bir hain olduğum sabit olur cezamı çekerim. Veyahut temiz bir Türk olduğum sabit olur bu lekeyi üzerimden kaldırmış olurum" 12 Haziran 1946.[9]

Nazımiye'den, Simav'ın Efir köyüne gönderilen Süleyman Doğan ve kardeşi Mehmet Ali Doğan'ın ortak kaleme aldıkları mektup ise sürgüne gönderilmelerindeki keyfiyeti göstermektedir. Ayrıca bu mektubu önemli kılan bir nokta da iskâna tabi tutulmalarında Celal Bayar'ı sorumlu tutmalarıdır;

"Kanunsuz kararsız Celal Bayar Hükümeti'nin celâli devrini andıran idare emirlerile biz mağdur, mazlum, masum Türk çiftçileri de haydutlar arasına gelişi güzel bir kafile halinde kervana katılır gibi garba nakledildik. Dokuz senedir yersiz yurtsuz, işsiz, binbir türlü sefaletle çırpınarak köylerde dilenci sıfatile dileniyor, bu suretle temini maişet edebiliyoruz. Hakkımızda nakle ait Bakanlıklar Kurulu kararı yoktur. O gün hırsız kaymakamlarla jandarma komutanlarının bakkal listelerine benzer indi nazari keyfi fikirlerine feda edilerek nakledilmiş bulunuyoruz. Ne isyanla ve ne de haydutlarla bir ilgi ve alakamız yoktur. Bizler Celal Bayar'ın Elazığ'a gelişinin[10] hışmına uğrayarak mağdur olanlardanız. O gün Celal Bayar halkevinde verdiği bir nutukla Tunceli mıntıkasındaki yaşayan insanları bir Türk vatandaşı tanımıyorum, bunları serpiştirme suretile dağıtın diye diktatorcasına verdiği emrin mahsulu olarak bila tetkik, bila tamik biz masumlar da bu suretle bugüne kadar mağdur edildik. Bu haksız ve kanunsuz muamelenin dokuz senedir ıztırabile inliyoruz" 11 Mart 1947."

Zorunlu sürgünlerin sorunları yalnızca yurtlarından ve ailelerinden koparılmaları değildir. Gönderildikleri yerlerdeki mağduriyetleri de ayrı bir soru ve sorundur.

Zorunlu göçe maruz kalanların öncelikli sorunu iskân meselesidir. 2510 sayılı Kanun'da iskânın; ailelere ev veya ev yeri, zanaatkârlara ve tüccarlara geçimlerini sağlayacak dükkân ya da bu gibi yapı veya yer ile gerekli sermaye, çiftçilere yeterli miktarda toprak, çift hayvanı, alat-edavat, tohumluk, ahır ve samanlık veya yerleri, köylerdeki ve kasabalardaki zanaatkârlara da yarım istihkak miktarı toprak verilmek suretiyle sağlanacağı hükmü bulunur. Bu konuyla ilgili diğer bir maddede ise, iskân edileceklere yerleşecekleri yerlere ulaştıkları günden itbaren, üç ay içinde (bu süre 6 ay uzatılabilinir) istihkakları olan eldeki yapıların ve toprakların tam olarak dağıtılıp tapularının verileceği, yapılacak yapıların veya yapı yardımlarının da bir yıl içinde gerçekleşeceği yer alır. Ne var ki bu hükümlerin uygulanmasında ciddi sıkıntılar yaşanır.

Eskişehir'in Satılmış köyünde iskân edilen Nazımiye'nin eski mübaşiri Ali Akyol, söz konusu hükümlerin kendisine uygulanmadığını ancak aradan sekiz yıl geçtikten sonra bazı yardımları alabildiğini yazar;

"Sekiz seneden beri Eskişehir vilâyet emrinde ikamete memur bulunmaktayım. Bugüne kadar iskân yardımı görmedim. Ancak altı ay evvel 100

1938'de devlete karşı olsun veya olmasın, isyana iştirak etsin ya da etmesin herhangi bir ayrım gözetmeden ve hiçbir sorgu sual olmadan yaşlılar, yatalaklar, çocuklar, kadınlar ve erkekler binlerce insan kitleler hâlinde hiç bilmedikleri yerlere sürülürler. Elbette insanların kitleler hâlinde sürgüne gönderilmesinin herhangi bir nedeni ve de açıklaması/savunusu olamaz.

dönüm arazi tahsis edildi ve tapuları verildi. Bunları işletmek için bankadan bilkefale 300 lira para aldım. Verilen arazinin bir kısmını dönümü beş liradan nadas yaptırdım. İskân mahallim ve tahsis yerim olan Satılmış köyünde efradı ailemle birlikte barınacak evin yapılması ve alatı ziraiye verilmesi hakkında bura iskân dairesine vaki müracaatımda isteklerim is'af edilmeyerek bilâkis köye gitmekliğim iskânca tebligat yapıldı. Hâlbuki bu sırada köye gitmekliğim arz edeceğim haller dolayısile gayri kabildir. Çünkü: Evvelâ: Barınacak bir evim yoktur. İkincisi: Alatı ziraiye ve çift öküz verilmediği için nerede barınacağım, ne ile temini maişet edebileceğim... esasen pek yakın olan Eskişehir'de çalışarak temini maişet etmekliğime müsaadelerini diledim" 17 Nisan 1946.[12]

2 Eylül 1947'de toplu olarak gönderilen 15 mektuptan birinde, arazi olarak bir yarar sağlamayan kır-bayır, bir diğer mektupta da yalnızca öküz verildiği belirtilir. Geri kalan 13 mektupta ise kendilerine hiçbir yardımın yapılmadığını yazarlar.

1949'un tahminen Ekim ya da Kasım aylarında Bursa'dan yazan Fatma Demir ise şöyle demektedir;

"Üç senedir bu tarlaların vergilerini veriyorum. Fakat hiçbir fayda göremiyorum. Bana verdikleri arazi göl boyunda olduğu için her zaman su istilasına maruz kalıyoruz. Onun için hiç istifade etmek mümkün değil... Bu sene hükümet bize bir çift öküz verdi fakat arabasız olarak. Bundan da bir fayda göremiyoruz... Geçen sene ev parası için müracaat etmiştim. 7 nüfus bir göz odanın içinde gayet sıkışık durumdayız."[13]

Mektuba verilen yanıttan anlaşılıyor ki her aileye 150 lira ev parası verilmekte, çift hayvanı verilen ailelere de araba verilmemektedir.

Zorunlu iskâna tabi tutulanların önemli sorunlarından biri de yerleştirildikleri yerlerde en az 10 yıl oturma zorunluluklarıdır. 2510 sayılı Kanun'da; hükümetçe 1 numaralı bölgeye yerleştirilenlerin yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmaları zorunludur. Bu kişiler İçişleri Vekilliği'nin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. 1 ve 3 numaralı bölgelerden 2 numaralı bölgeye naklolunanlar ile 2 numaralı bölgede bir yerden başka bir yere nakledilenler 10 yıl sonra dahi İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yerleşemezler. Kanunda bu kişilerin yurtlandırıldıkları tarihten itibaren iki yıl içinde görülecek hakiki lüzûm üzerine aynı bölgelerde olmak koşuluyla iskân yerlerinin değiştirilebileceği ve bunun İçişleri vekilinin yetkisinde olduğu belirtilir. İskân edilenlerin seyahat etme özgürlüklerine gelince, bu kişilerin seyahat edebilmeleri için özel izin almaları gerekir.

Pülümür'ün Hasangazi köyünden, Balıkesir'e sürgüne gönderilen İbrahim Sertel mektubunda aynı bölge içinde yer değiştirme ve izin konusunu ele almaktadır;

" ... 9 senedir nakledildiğim Balıkesir'in Susurluk kazası Baba köyüne iskân edilmiş ve tahsil çağında bulunan çocuklarımı okutmak için istihsal ettiğim izinle Balıkesir'in Kayabey mahallesinde oturmaktayım... İki çocuğum orta tahsili görmektedir. Gerek bunların idare ve geçimleri ve gerekse diğer ailemin maişet dertleri beni düşünemez hale getirdi. Bu vaziyet karşısında her şeyi göze alarak memleketimde bulunan emvalimi satmak ve eşhas üzerinde bulunan alacaklarımı almak üzere mezuniyetle Pülümer Tercan'a gitmek istiyorum. Gerçi birçok emsallerimize izin verilmek suretile mümkün olan lütuf yapılmakta ise de, benim de buna layık bir vatandaş olduğumu teskiye edecek bir rehberi ancak zatiâlinizi bulabildim. Bu hususdaki lütuf ve delaleti hiçbir suretle suiistimal etmeyeceğimi şeref ve namus sözü ile temin eder ve bu hususta İçişleri bakanımız nezdinde yüksek delaletinizi üstün saygı ve tazimlerimle arz ve niyaz ederim" 20 Kasım 1946.[14]

Simav'dan Hüsnü Çanakçı'nın yazdıkları da izin meselesinin ne denli sorunlu olduğunu bir kez daha göstermektedir;

"Sayın Bay; bendeniz arazilerimi tasfiye etmek için izin istemiş değilim. Bu hakkın benden iskat edildiğini de bilenlerdenim. Ancak Pülümür, Tercan, Aşkale maliyeleri tarafından satılan ve icara verilen araziyelerimin üç seneden beri sözü geçen maliyelerdeki alamadığım paralarını alabilmek için 60 sene evvel ölen büyük dedemin ve 30 sene evvel ölen dede ve babamın verasetlerini mahkeme yolu ile tesbit ve bir karara bağlanması bakımından iki ay izin istemiştim. Bugün bulunduğum iskân mahallinde bunu yapmama imkân yoktur. Bilvasıta yaptırmama da üç

Tunceli'de bir subay köylülerle konuşuyor.

1 Ağustos 1937 tarihli *Tan* gazetesinin Tunceli ekinden.

seneden beri bir çaresini bulamadım" 15 Şubat 1946.[15]

Sürgünlerin bir diğer sorunu da geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkullerine ilişkindir. 2510 sayılı Kanun'da, 3 numaralı bölgelerden zorunlu iskâna tabi tutulanların menkul mallarını yanlarında götürebilecekleri belirtilmekle birlikte konuya ilişkin en önemli karar bu kişilerin eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını bir yıl içinde tasfiye etme zorunluluklarıdır. Bu süre içinde mallarını tasfiye etmeyenlerin, mallarının devletçe tasfiye edileceği ve bu durumda isteyenlerin gayrimenkullerine karşılık istihkak mazbatası alabilecekleri hükmü bulunur.

Yukarıdaki iki mektuptan da anlaşılacağı üzere sürgünlerin onca hengâme içinde mallarını bir yıl gibi kısa bir sürede tasfiye etmeleri pek mümkün olmamıştır. Hatta bu hükümden birçoğunun haberlerinin olmadığı bile söylenebilir. 1947 Haziran sonunda geri dönüşler başladığında aradan dokuz yıl geçmesine rağmen devletin bu kişilerin kendi yurtlarında bıraktıkları gayrimenkulleri tamamiyle tasfiye edemediği görülmektedir.

19 Eylül 1945 tarihli mektubunda da aynı konuya değinir. "15 tarihli Cümhuriyet gazetesinde hükûmetimizin bir umumi affı kanun tasarısını hazırladığını ve bu defaki Meclis'in ilk oturumunda müzakere ve Cumhuriyet Bayramı'nda ilan edileceğini yazıyor. "[17]

Gerek bu "af" söylentileri gerekse de 2884 sayılı Tunceli Özel Kanunu'nun 1946 yılı sonunda yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte, Sahir Sılan'a, kendi deyimleriyle; anavatanlarına, vatanlarına, yurtlarına, memleketlerine ya da topraklarına geri dönmelerinin bir an önce sağlanması için ricada bulunan çok sayıda mektup yollanır. Çemişgezek'in Vaskuvan bucağı Doğan köyünden Denizli'nin Çal bucağı Çalbekir köyünde iskân edilen, Ali Çelebi'nin 17 Nisan 1947'de yazdığı mektup şöyledir;

"Bütün muhacirlerin bütün gözleri ve kulakları sizlerin üzerine dikkatli nazarlarla çevrildi. Hepimiz kanunun tatbikini dört gözle bekliyoruz. Burada cidden sıkıntı içindeyiz. 938'de biz 19 nüfusla iskân edildik. Bugüne kadar hiçbir şey alamadık. Zaten bulunduğumuz bölge oldukça fakir bir köydür. Bütün bunları göz önüne alarak İçişleri Bakanlığı'na iadeli ta-

Zorunlu iskâna tabi tutulanların önemli sorunlarından biri de yerleştirildikleri yerlerde en az 10 yıl oturma zorunluluklarıdır. 2510 sayılı Kanun'da; hükümetçe 1 numaralı bölgeye yerleştirilenlerin yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmaları zorunludur. Bu kişiler İçişleri Vekilliği'nin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar.

Zorunlu sürgünlerin topraklarına geri dönmeleri konusuna ilk olarak yukarıda da adı geçen Aksu'nun 2 Mart 1945 tarihli mektubunda rastlanır. "Aldığım malumata göre bazı mebusların tavassüdile Diyarbakır, Urfa vesair yerlerde bizim gibi nakil edilen bazı kimselerin memleketlerine dönmeleri için bir liste yapılmış. Bakanlar Heyeti'ne sunulmuş veyahut sunulmak üzere imiş."[16] Aksu ahhütlü bir adet, bir de ayrıca Sıhhat Bakanlığı'na dilekçede bulundum. Bu dilekçelerime de hiçbir cevap alamadım."[18] Çelebi yaklaşık bir ay sonra 14 Mayıs'ta bir mektup daha yazarak kendileriyle birlikte sürgüne gönderilenlerden bazılarının geri döndüklerini, kendisine mektup yolladıklarını ve mümkünse bunların hangi kanuna istinaden gittiklerinin kendisine bildirilmesini ister.

Geri dönmelerle ilgili önemli bir nokta da "kendinden" olmayana karşı gösterilen tepkidir. Sürgünün, yokluğun, yoksulluğun ya da aynı acıların çekilmesi bir kenara bırakılmış Müslüman olmak, Türk ve Kürdün din kardeşliği önem kazanmıştır. Bununla ilgili mektuplardan biri Süleyman Doğan ve kardeşi Mehmet Ali Doğan'ın yukarıda alıntıladığımız 11 Mart 1947 tarihli mektubudur;

"Sayın Şükrü Saraçoğlu zamanı idaresinde Urfa'dan Simav'a nakledilen ve çok çirkin töhmetlerle tanınmış olan ve aslen Ermeni bulunan Mustafa Gümüşkanat ismindeki bir Ermeni birinci listede serbest bırakıldı ve Urfa'ya döndü. Biz Türk çocukları hâlâ bu dar çerçeve içerisinde bocalıyoruz. Bu hal necip Türk milletinin yüksek şerefile mütenasip değildir. Çünki bir Türk çocuğu ne kadar fena olursa olsun malumu devletleridir ki bir Ermeni kadar bu millete ve bu vatana fena olamaz. Bu itibarla bizlerin bu Ermeni'ye tercih edilmemiz lazım iken maalesef o bizlere her nasılsa tercih edildi."[19]

2510 sayılı İskân Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren ve yeniden bazı maddeler ekleyen, bir anlamda "af" niteliğinde olan 5098 sayılı Kanun 18 Haziran 1947'de kabul edilir. Bu kanunla, Bakanlar Kurulu kararıyla sürülenler, haklarındaki her türlü kayıt kaldırılmak suretiyle batıdaki mürettep yerlerinde serbest hâle gelirler. Ayrıca, Tunceli, Zeylan, Ağrı ve Sason yasak bölgelerine Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça hiç kimsenin girmesine, iskân ve ikametine izin verilmeyeceği de belirtilir. Kanunun 24 Haziran 1947'de yürürlüğe girmesiyle de kitlesel geri dönüşler başlar.

1 Temmuz 1947'de İskân Genel Müdürlüğü, genel müfettişlikler ile birçok ilin valiliklerine bir genelge gönderir.[20] Genelgede, geriye dönmek isteyenlerin eski yerleriyle olan ilişkileri göz önüne alınarak trenlerle doğrudan Erzurum, Kars, Erzincan, Elazığ, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Kurtalan, Palu ve Mutu istasyonlarına parasız olarak sevk edilmeleri istenir.

4. Genel Müfettişi Ekrem Baydar, kanunun yürürlüğe girmesinden iki ay sonra 26 Ağustos 1947'de, Tunceli halkından 1.017 hanede 5.582 ve Erzincan halkından 168 hanede 885 kişinin geriye döndüğünü, bu durumun gönderilenlerin artan nüfuslarıyla birlikte tamamının geri döneceklerini gösterdiğini yazar.[21] Sahir Sılan'ın geri dönenlerin iskânına ilişkin verdiği soru önergesine 1948'in tahminen Mart'ında verilen yanıtta; 3.033 haneden 15.388 kişinin geri döndüğü belirtilir.[22] Bu vatandaşlardan 1.185 hanede 5.931 kişi yasak bölgeden, 1.848 hanede 10.457 kişi ise yasak bölge halkı dışındandır.

Akın akın insanların onca yoksulluğu, yoksunluğu ve belirsizliği göze alarak topraklarına geri dönmelerine anlam vermeye çalışan devlet yetkilileri, insanların hürriyete, serbest hayata, kendi yurtlarına kavuşma ve sıla özlemi gibi saiklerle hareket ettiklerini söylerler. Bunların yanı sıra batıda bulundukları yerlerin halkından geri dönmeleri konusunda gördükleri teşviklerin de bu geri dönüşlerde rolü olduğuna vurgu yaparlar.

Baydar, yukarıda sözü edilen 26 Ağustos 1947 tarihli yazısında Tunceli'de kendisinin ve yardımcılarının yaptığı incelemeleri ve alınması gerekli tedbirleri sıralar:[23] Kafileler hâlinde gelen vatandaşlar evsizlik yüzünden açıkta barınmaya çalışmakta, kış mevsiminin yaklaşmasıyla birlikte sağlık durumları da tehlikeye girmektedir. Gelenlerin bir kısmı geçici bir önlem olarak valilikçe yerli halkın yanına yerleştirilmişlerdir. Ancak yoksul olan yerli halkın bu vatandaşlara daha fazla bakmalarına da imkân yoktur. Bu nedenlerden dolayı yasak bölge halkından muhtaç durumda olanların kış gelmeden Tunceli, Elazığ ve Erzincan'da iskânları sağlanmalı, buralara konut inşa edilmelidir. Acil bir tedbir olarak Kızılay tarafından Tunceli, Elazığ ve Erzincan'a çadır gönderilmelidir. Yasak bölge halkının iaşe ve ibatelerinin sağlanması için de yeterli miktarda ve zamanında ödenek çıkarılmalıdır. Devletin, Tunceli'ye gönderdiği 10.000 lira vatandaşların köylerine kadar sevklerine bile kâfi gelmemiştir. Bu nedenle muhtaç durumda olanlara borçlanma suretiyle ekmeklik buğday dağıtılmalı ve Toprak Mahsulleri Ofisi yeterli miktarda buğday stoğu bulundurmalıdır. Gerek arazisi olmayanlar ile yarıcılıkla geçinenlere toprak dağıtımının zorunlu olması gerekse de halk arasındaki toprak kavgalarına meydan vermemek için Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Tunceli'ye öncelik verilerek uygulanması sağlanmalıdır. Serbest bölge halkından arazi sağlayabilecek olanlara müteselsil kefalet yoluyla tohumluk, ziraat aletleri ve hayvan satın almalarını kolaylaştıracak şekilde Ziraat Bankası kredi sağlamalı ve Tunceli il merkezinde bir şube açmalıdır. Bunların yanı sıra ildeki sağlık teşkilâtının noksanları tamamlanmalıdır. Burada ilginç noktalardan biri Tunceli'de bir iskân teşkilâtının olmamasıdır. Baydar, bu teşkilâtın da bir an önce kurulmasını ister. Ne var ki Baydar, gelmesi beklenen 10.000'den fazla kişinin Tunceli'de barınmalarına ve geçimlerine kesin olarak imkân olmadığını da belirtir.

Necmeddin Sahir Sılan muhtemelen Dersim'de tarihi bir kapının önünde.

Erzincan valisi Recai Türeli'nin 30 Temmuz - 27 Ağustos 1947 tarihleri arasında İçişleri ve Sağlık bakanlıkları ile 4. Genel Müfettişliğe gönderdiği bir dizi yazı ise Erzincan'daki durum hakkında bilgi vermektedir.[24] Türeli, yasak bölge halkından Erzincan'a sevk edilenlerin açıkta kaldıklarını, kış mevsiminin yaklaşmasının da vatandaşların topraklandırılıp bina yapılmasını engellediğini ve yalnızca iaşe ve ibate yardımlarının yapılabildiğini yazar. Yasak bölge halkı dışındaki halka gelince; çoğunun deprem nedeniyle evlerinin yıkıldığını, bunların büyük bir kısmının köylerinde arazileri bulunmadığını, arazisi olanların da geçen süre içinde arazilerinin tasfiye edilerek satıldığını belirtir. Türeli'nin "aç ve sefil bir hâlde dolaşıp her gün yardım talebiyle valiliğe müracaat etmektedirler" sözleri durumun vahametini ve sorunun yalnızca yasak bölge halkıyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Türeli, en azından geçici de olsa sorunların çözümü için öncelikle Kızılay'ın bir an önce devreye girmesini, devletin tahsisat miktarını artırmasını ve muhtaç durumdaki yasak bölge halkının iskân edilecekleri yerler

belirlendikten sonra sevkiyatlarının yapılmasını ister.

Devlet, gerek verilecek toprakların ayrılmasının ve dağıtılmasının uzun süreceği, gerekse kışın yaklaşması ve yaz aylarının yerleşmek için çok daha uygun bir zaman olacağı düşüncesiyle, iskânını isteyen yasak bölge halkını iskân edilecekleri yerlerin civarına sevk eder ve geçici olarak buralara yerleştirir.[25] Bu arada Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, muhtaç durumdaki yasak bölge halkının birtakım acil ihtiyaçlarının giderilmesi için bazı kurumlarla iletişime geçer. Bakanlık, 5 Eylül 1947'de Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nden, 400 ton Tunceli'ye, 200 ton Erzincan'a ve 200 ton da Siirt'e olmak üzere 800 ton yemeklik buğdayın tahsisini ve dağıtımını,[26] bir gün sonra da Kızılay'dan, Erzincan'a gönderilmesi istenen 500 çadıra ilâve olarak Tunceli'ye 500, Elazığ'a da 100 çadırın gönderilmesini,[27] Erzincan, Elazığ ve Diyarbakır valiliklerinden de Elazığ ve Erzincan'a kereste ve çivi sağlanmasını[28] ister. Bakanlık ayrıca serbest kalıp geriye dönen çalışabilecek durumdaki tüm vatandaşların istihdamlarının sağlanabilmesi için İçişleri Bakanlığı'ndan da ricada bulunur.[29]

Devlet geri dönüşlere hazırlıksız yakalanmıştır. Bu durum, devletin binlerce sürgünün kitleler halinde bir anda geri döneceklerini beklemediği anlamına da gelmektedir. Devlet temsilcilerinin de dediği gibi pek perişan durumda olan bu vatandaşlar için yukarıda sözü edilen önlemler alınmaya çalışılırken, izdihamı önlemek amacıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 1947'nin tahminen Eylül ayında, 4. Genel Müfettişlik ile Tunceli, Erzincan ve Elazığ valiliklerine bir talimat göndererek, mürettep yerlerinden memleketlerine dönmek isteyen hiç kimsenin yeni bir emre kadar sevklerinin yapılmamasını ister.[30]

Mürettep yerlerini terk ederek topraklarına geri dönen sürgünlerin karşılaştıkları en ciddi sorunlardan biri iaşe meselesidir. 5098 sayılı Kanun'un 4. maddesinde, iskân talebinde bulunan ihtiyaç sahibi halkın, iskân edilecekleri güne kadar geçen süre zarfında ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde iaşe ve ibatelerinin parasız olarak sağlanacağı hükmü bulunur. Hükümetin bütçeye koyduğu meblağın binlerce insanın yemeklik buğday talebini karşılamadaki yetersizliği, 11 Haziran 1937'de çıkarılan 3242 sayılı Kanun'u gündeme getirmiş ve bu kanuna dayanılarak Ziraat Bankası'nın muhtaç durumda olanlara borçlanma suretiyle ekmeklik buğday dağıtması yoluna gidilmiştir. 1948'de havaların kurak gitmesi ve 1949'da da kışın uzun sürmesi, hububat miktarının yeterli olmamasına yol açmış, bu durum muhtaç vatandaşların yemeklik buğdaylarının karşılanmasında ciddi sıkıntılara neden olmuştur.

Bir başka önemli sorun da iskân meselesidir. Gönderildikleri yerlerde iskân sorunuyla karşılaşan halk bu sefer de geriye döndüklerinde aynı sorunla karşı karşıya kalmışlardır.

Geçen süre içerisinde Tunceli'de bir kısım tapulu araziler Hazine tarafından satılmış, zilyetlik dâhil tapusuz araziler Hazine malı sayılarak bir bölümü yerli halka dağıtılmış, bir bölümü de halk tarafından işgale uğramıştır. Nazımiye'nin Çamurek köyünden Zeynal oğlu Ali Akgün, İresi köyünden Kali oğlu Memet Aligedik, Kerim oğlu Ali Çelik ve arkadaşlarının yazdıkları mektup toprağı olanların mağduriyetlerini ortaya koymaktadır;

"Ecdadımızın kendi kazmasile meydana getirdikleri ve senelerden beri tahtı ziraatımızda olan emlâk ve arazilerimiz biz buradan garba sevk edildikten sonra bazı memurlar şahsi menfaatlarını temin maksadile geride kalan zengin tüccar, odacı, memur ve çok arazili halka tapulular ölü fiyatla, tapusuzlar meccanen verilmiş olduğunu ve kendilerinin bizlere ait yerlerimize yerleştikle-

Necmeddin Sahir Sılan Dersim'de bir başka köylü grubuyla beraber.

rini gözümüzle görerek kapılarımızdan geri dönerek bazı merhamet sahibi kimselerin ahır ve samanlıklarına sığınarak bugüne kadar yersiz ve yurtsuz bulunmaktayız. Bu hal karşısında mahalli hükümetten de hiçbir yardım görmedik, bu feci durumumuz bütün makamlara vaktiyle arz edildiği halde yine isabetli bir karar verilmediği gibi müracaatlarımıza müsbet veya menfi bir cevap verilmediğinden son olarak ... müracaatta bulunduk... Maruzatımızdan maksat biz serbest bölge halkına ecdadımızdan bizlere kalan mallarımızın bizlere iadesini, buna hiç imkân görülmediği takdirde kanunun verdiği hak üzerinden dört misli üzerinden bedel verilmesinin gerekli makamlarla temas edilerek bu husus hakkında hayırlı bir karara bağlanması için kıymetli alakalarınızı çok rica eder..." 17 Mart 1949.[31]

Tunceli'den sürgüne gönderilenlerin %10'u arazi sahibi olup %90'ı ise geçimlerini yarıcılıkla ve zar zor sağlayan, arazisi olmayan kişilerdir.[32] Arazisiz olanların durumları daha da vahimdir. 5098 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden yaklaşık 2,5 ay sonra 2 Eylül 1947'de Pülümür'ün çeşitli köylerinden yollanan 15 mektup, topraklarına dönen bu insanların durumları hakkında çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Danzik bucağına bağlı Çirik'ten bir grup köylünün yazdıkları bu mektuplardan yalnızca biridir;

"... Köyümüz bulunan Çirik köyüne gittik. Köyümüz büsbütün yıkılmış. Harap ve viran taş üstünde bir taş olsun kalmamış. Ağaç hiç yok. Çoluk çocuklarımızla güneşin alnında ve sokak ortalarında beklemekteyiz. Yiyeceğimiz hiç yoktur. Ev yapmak için devlet ormanından bir an evvel kereste ve yiyecek için zahire ve çift sürmek için de öküz ve tohumun teminine müsaade ve delaletlerinizin dirig edilmemesiyle hayatımızın ölüm tehlikesinden kurtarılmasını saygılarımızla arz ve istida eyleriz."[33]

Kimi gündüzleri güneşe, geceleri poyraz rüzgârlarına maruz kaldıklarını, kimi sokak ortasında beklediklerini, kimi de ağaç altında barındıklarını ve hasta olduklarını belirten köylülerin devletten tek bir dilekleri vardır: İlçe köylerinden her hangi birinde yaşamlarını asgari düzeyde de olsa sürdürebilecekleri bir yerin kendilerine verilmesi.

Bu mektuplar toprağı olmayan, ortakçılık, kiracılık ve hayvancılıkla geçinen yasak bölge halkının mektuplarıdır. Mektupların başında mürettep yerlerinde kendilerine hiçbir yardımın yapılmadığını ve şimdi de muhtaç durumda olduklarını özellikle belirtirler. Çünki, 5098 sayılı Kanun'da geriye dönen yasak bölge halkından muhtaç durumda olanlara bir yıl içinde başvurmaları kaydıyla eski illerinde veya bu illere civar illerde yerleştirilmek suretiyle iskân hakkı tanınır.[34] Bunun yanı sıra kanunda, yasak bölge halkından muhtaç durumda olup iskânı gerçekleştirilenler mürettep yerlerinde kendilerine yapı ve toprak verilmişse bunları geri vermekle yükümlüdürler.

Erzincan'da da durum pek farklı değildir. Türeli'nin, 9 Ağustos 1947'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na gönderdiği yazı durumu çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Türeli, Erzincan il sınırları içinde 4.000 küsur hektar arazi olmasına rağmen bu arazilerin büyük bir bölümünün köylüler tarafından işgal edildiğini, bu yekûna satılan ve tasfiye edilenlerin de dâhil olduğunu bu nedenle geriye dönen muhtaç durumdaki yasak bölge halkının topraklandırılamayacağını yazar.[35] Türeli, 13 Ağustos 1947'de Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda da sürgüne gönderilenlerin bir bölümünün arazilerinin köy okullarının yapımı için istimlâk yoluyla ellerinden alındığını belirtir.[36]

31 Ekim 1947 tarihinde, Sağlık ve Sosyal, İçişleri, Maliye ve Tarım bakanlıklarının üst düzey bürokratlarından oluşan bir komisyon Kars ve diğer doğu illerinin toprak durumunun ıslahı ve dağıtımının çabuklaştırılması konularını görüşmek üzere toplanır. Komisyonun amacı 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bu bölgelerde uygulanabilmesi için neler yapılması gerektiğini raporlamaktır. Üyeler, 6-7 Kasım'da da mürettep yerlerinden ayrılarak 4. Genel Müfettişlik bölgesine dönenlerin topraklandırılma ve yerleştirilme konularını ele alır. Komisyon, 15.000'e yakın yerleşmeye muhtaç yurttaşın bulunduğunu, yasak bölge veya yasak bölge dışında diye bir ayrım yapılmaksızın yerleştirmenin 4753 sayılı Kanun'un ana prensipleri çerçevesinde yapılmasını ve çiftçilere tanınan haklardan bu vatandaşların da yararlandırılmalarını ister.[37]

Komisyonun bu raporuna ve 5098 sayılı Kanun'a rağmen, muhtaç durumdaki yasak bölge halkının topraklandırılmasında birtakım sorunlar yaşanır. Ilanlı köyünde iskân edilen beş hane adına bir mektup yazan Yusuf Akkuş kendilerine toprak verilmediğini belirterek talepte bulunur;

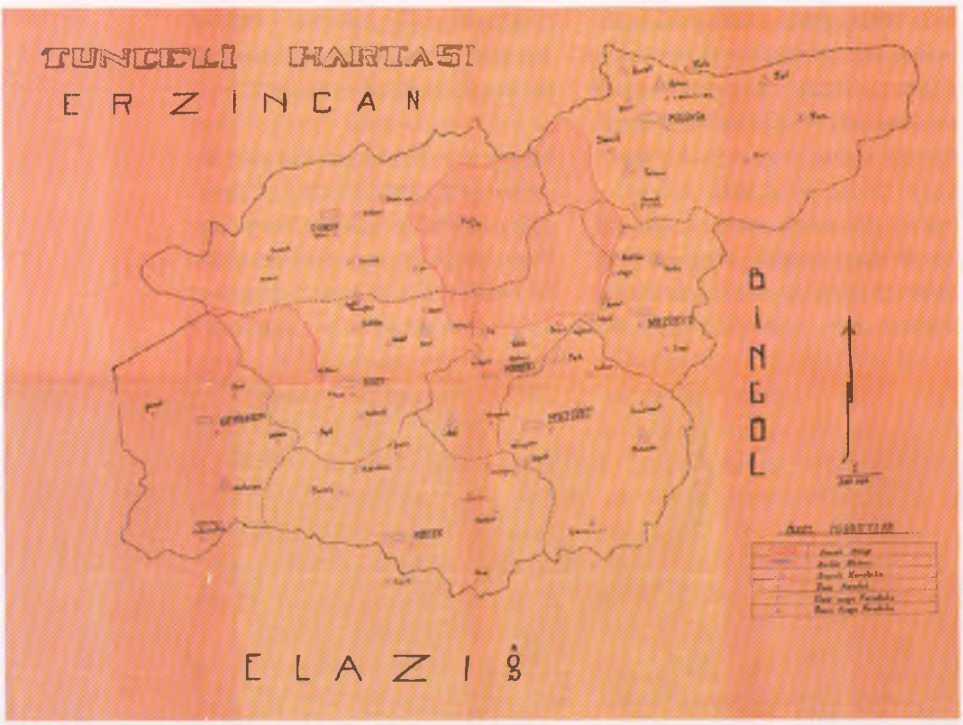
"Yasak bölge halkındanız. 1948 yılında hükümetin yardımıyla Ilanlı köyünde 5 hanede 23 nüfus iskân edilmiş bulunuyoruz. Şimdiye kadar birçok müracaatımıza rağmen toprak verilmedi. Ümitsiz, işsiz güçsüz, aç ve susuz bir duruma düştük. Ya Ilanlı köyünde veyahut herhangi bir köyde toprak verilmek suretile bizi bu çok acı ve feci vaziyetten kurtarmanızı ve bizim için süratle bir çare bulunmasını lütfen temin buyurunuz. Şuna itimat buyurunuz ki tahammüle asla takatimiz yoktur" 2 Ağustos 1949.[38]

Küçükorman'dan 37 hane adına mektup yazan Mahmut Saf kendilerine verilen arazinin yetersizliğinden yakınır;

"Memleketimiz memnu mıntıka dâhilinde olduğundan 5098 sayılı kanunun geçici ikinci maddesi gereğince ilçenin büyük ve küçük orman köylerinde iskân edildik. Bizlere verilen toprak miktarı kanunun tayin ettiği miktardan çok az verildiği gibi temizlik ve tevzi cetvelinde bil farz 15 dönüm olarak gösterilen tarla mahallen ölçülecek olursa 5 dönüme gelmektedir. Bu hesapla verilen toprak bizi beslemeye kâfi değildir. Bu hususta vilayet makamına müracaatta bulunduk ve arazimizin ölçülmesi

NSS Arşivi'nde bulunan Tunceli haritasında 1937-38 operasyonları sırasında ilan edilen yasak bölgeler ve karakollar da işaretlenmiş olarak gösteriliyor.

Tarih Vakfı Arşivi
NSS Fonu.

emredilmiş ise de ölçülmemiştir" 2 Eylül 1949.[39]

Hüsnü Çanakçı'nın yazdıkları ise Tercan'a yerleştirilen bazı vatandaşların mağduriyetlerinin bir ölçüde çözüldüğünü göstermektedir. Bu mektubun diğer bir özelliği de yapılan yardımların ayrıntılı sunulmasıdır;

"Yasak bölge halkından ilçemize iskân yolile yerleştirilen 90 hanedir. Bu ailelerin bir kısmı 948 yılında mütebaki diğer kısmına da bu yıl toprak verilmiştir. Toprak durumları iyidir. İskânca yapılan diğer yardımlardan; şimdiye kadar 28 aileye 28 çift koşum hayvanı, 33 aileye 33 çift hayvan bedelini, elde mevcut para ile iki defa tohumluk verilmiş ve miktarı kâfi kereste de mübayaa olunarak tevzi edilmek üzeredir. Bu hususta kaymakamımız ve iskân memurunun çalışmaları takdire değer. Hâlihazırda 90 haneden 27 hane çift hayvanı almamış vaziyettedir. 948 yılı sonunda bu ailelere dağıtılan tohumluk buğdayın kış olması sebebile yiyecek olarak sarf edilmiş olup ilkbahara tohumsuz kalmışlardır. Verilecek kerestelerin mahalline kadar nakli ve evlerin inşası vesaire zaruri ihtiyaçlarına karşılık 949 yılı bütçesinden verilen ödeneğin miktarı 20 bin liradır. Ki bu ödenekle de çift hayvanını almayan 27 aileye hayvan alındıktan sonra pek az bir miktar geriye kalmakta olduğunu tahmin ederim. Bu vatandaşları müstahsil bir duruma getirebilmek hususunda kaymakamlığın 7/4/949 gün ve iskân memurluğunun 159/2 sayılı yazılarile mevcut paradan başka 45 bin lira ödenekle her aileye birer pulluk istemiş ve alınan cevapta paranın verilmesine imkân olmayıp kâfi miktarda pulluk gönderileceği bildirilmiştir. Muhaberesi devam eden bu işe zatıâlinizin de tavassut buyurmasını istirham ederiz. Zira bu vatandaşlar muhtaçtırlar" 25 Mayıs 1949.[40]

Boşaltılmış bölge halkının durumuna gelince, bu da ayrı bir sorundur. Boşaltılmış bölgeler, bazı yasak bölgelerin civarındaki geçici olarak iskâna ve ikâmete yasaklanmış alanlardır. Bu bölge halkı da batıya nakledilmiş ve 2510 sayılı Kanun hükümlerine göre iskân edilmişlerdir. Ancak, 5098 sayılı Kanun'da, bu bölge halkından geriye dönenlerden muhtaç durumda olanların iskân yoluyla eski yerlerinde veya başka yerlerde topraklandırılmalarına dair bir hüküm bulunmaz. Bu nedenle iskânlarına ilişkin herhangi bir işlem de yapılmaz. Bu, muhtaç durumdaki boşaltılmış bölge halkının daha da zor durumda kalmasına yol açar. Sorun bununla da sınırlı değildir. Örneğin; bazılarının arazileri yasak bölge içindedir. Bu arazi sahipleri geriye döndüklerinde yasak bölge halkı kapsamına girmediklerinden iskân yardımından yararlanamazlar.

18 Eylül 1947 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz, serbest kalıp topraklarına geri dönen yasak bölge dışındaki vatandaşlara, afete uğrayan vatandaşlar örnek kabul edilerek belli bir süre için Kızılay tarafından yardım yapılabilmesi için Başbakan Hasan Saka'ya bir yazı gönderir;

"Bilhassa 4. Genel Müfettişlik'le, Erzincan ve Tunceli valiliklerinden gönderilen müteaddit raporlarda; bu illere dönmüş olan 10.000'i mütecaviz eşhastan mühim bir kısmına ait evlerin, harekât dolayısıyla evvelce yıkılmış ve arazilerinin tasfiye sebebile başka ellere geçmiş olduğu ve bir kısmının ise esasen köylerinde arazi ve evleri bulunmadığı cihetle aç ve sefil bir hâlde ağaçlar altında ve müşkül şartlar içinde vakit geçirdikleri ve hemen her gün yardım talebinde bulundukları belirtilmekte ve bu ızdırap, sefaletin tasavvur edilemeyecek kadar acıklı olduğuna ve bu hâlin devamı takdirinde sefaletin bilhassa kış mevsiminde artacağına işaret olunmakta ve bunların bir kısmı, muvakkat bir tedbir olarak yerli halkın şefkatine bırakılmak suretiyle köylere tevzi edilmişse de esasen yerli halkın bu vatandaşlara daha fazla bir yardımda bulunmalarının mümkün olamayacağından bahsile diğer illerce talep olunduğu gibi, bu valiliklerce de yasak bölgeler haricindeki yerler ahalisi için süratle bir yardım yapılması istenilmekte ve bu cihetler; mahallinde yapmış olduğu inceleme ve müşahadelerine istinaden Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan tarafından da teyit olunmaktadır."[41]

Behçet Uz'un kaleme aldığı bu satırlar siyasi iktidarın ve bürokrasisinin sürgün hayatlara terk edilenlerin yaşadıkları mağduriyetleri kabul etmeleri anlamında önemlidir.

5098 sayılı Kanun'un yayınlanmasından neredeyse bir yıl sonra 7 Haziran 1948'de Sahir Sılan yaşanan birtakım sorunlar karşısında, bu kanunun geçici 2. maddesinin 1. bendinin değiştirilmesine ve bu maddeye bazı hükümlerin eklenmesine dair bir kanun teklifini TBMM'ye sunar.[42]

Kanunda, yasak bölge halkından olan vatandaşların eski yerlerine dönebilmeleri için ilgili mercilere bir yıl içinde müracaat etmeleri hükmü bulunur. Bu süre içinde geriye dönenlerin sayısı 750 civarındadır. Sılan, vatandaşların sürenin kısalığı nedeniyle bu haklarını kaybetmemeleri için bu sürenin iki yıla çıkarılmasını önerir. Geçici Komisyon, hazırladığı raporunda "bugüne kadar bütün gayretlere rağmen bu yurttaşlarımızın şarka kendi yurtlarına nakillerine imkân bulunamaması ve gidenlerin de henüz yerleştirilememiş olmaları" nedeniyle bir yıllık sürenin teklif edilen şekilde iki yıla çıkarılmasını uygun bulur.

2510 sayılı Kanun, 1 ve 2 numaralı bölgelere yerleştirilenlere verilen gayrimenkullerin 10 yıl müddetle hiçbir şekilde satılamayacağını hatta bağışlanamayacağını hükme bağlamıştır. Sılan, yasak bölge halkından bazı vatandaşların mürettep yerlerinde iskân yoluyla almış oldukları yapı ve toprakları geriye dönerlerken sattıklarını, dolayısıyla bu gayrimenkulleri geri vermelerinin imkânsız olduğunu, gerek muhtaç durumda bulunan bu kişilerin iskân yardımlarından yararlanabilmeleri, gerekse de Hazine'nin zarar etmemesi için bunlara diğerlerinden farklı olarak iskânlarının borçlandırma suretiyle sağlanmasını önerir. Komisyon "garpta iskân edildikleri mahallerdeki gayrimenkullerini yok pahasına satarak yurtlarına dönmek sevdasiyle cidden mutazarrır olan, ellerinde avuçlarında bir şey kalmamış bulunan bu yurttaşlara kendi yurtlarında iskânlarını sağlamak ve bir an önce müstahsil duruma girmelerini ve yaralarını kolaylıkla sarabilmelerini temin bakımından" öneriyi uygun bulur.

Sahir Sılan, "... boşaltılmış bölgeler, bugün ortadan kaldırılmış olduğundan evvelce bu bölgelerde yaşayan vatandaşların topraklarını dilekleri gibi tasarruf etmeleri mümkün olmakla beraber evlerinin yıkılması, yıktırılmış olması yüzünden" büyük zararlara uğradıklarını söyler ve bu bölge halkından muhtaç olanların da yasak bölge halkı gibi iskân haklarından yararlandırılmalarını ister. Komisyon, Sılan'ın bu önerisini haklı bularak kabul eder.

Sılan, mürettep yerlerinde kalan/kalmak isteyenlere ilişkin de önerilerde bulunur. Hangi bölge halkından olursa olsun mürettep yerlerinde kalmak isteyenlerin de 5098 sayılı Kanun'la haklarında daha önce uygulanmış olan bütün hükümler kaldırılmıştır. Dolayısıyla Sılan, batıda kalmak isteyenlerin bu kanunla kaldırılmış olan iskân ve diğer haklarının tanınmasını ve böylece mürettep yerlerinde yerleşebilmelerinin kolaylaştırılmasını talep eder. Komisyon, "garpta arzularıyla kalmak isteyen ve bugüne kadar iskân edilmemiş ve son 5098 sayılı Kanunla da artık iskân hakları reddedilmiş olan her iki bölge halkının buralarda kalıp yerleşmelerinin kolaylaştırılması da, bu yurttaşların hal ve istikballeri ve bir an önce medeni hayata kavuşmaları bakımından çok yerinde"dir diye rapor eder. Bu şunu da göstermektedir ki aradan dokuz yıl geçmesine rağmen devlet sürgüne gönderdiği vatandaşların en azından bir kısmının mürettep yerlerinde iskân sorununu çözememiştir. Ayrıca Sılan, eski yurtlarına dönenlerden yeniden batıdaki yerlerine gitmek isteyenlerin parasız olarak nakillerinin sağlanmasını da ister. Komisyon "... önemli sebeplerle yerleşememiş ve yerleşmeleri kendilerince de mümkün görülememiş yurttaşların iskân hakları devam etmek ve son defa olarak garpta iskân edilmek üzere hükümetçe parasız garptaki eski yerlerine nakledilmeleri"ni de uygun bulur.

Binlerce sürgünün memleketlerine döneceğini tahmin etmeyen devlet, zorunlu göçe maruz kalanların

Dersim'de köylü kızlar.

1 Ağustos 1937 tarihli *Tan* gazetesinin Tunçeli ekinden.

mürettep yerlerinde kalmaları veya batıya geri dönmeleri için özendirici birtakım tedbirlere başvurmuştur. Devlet yetkilileri, bu vatandaşların batıda kalma/geri dönme isteklerinde her ne kadar insanların doğuda karşılaştıkları/karşılaşacakları evlerinin yıkılması, yıktırılması, yerleştirilememiş olmaları gibi yoksulluk ve zorlukları neden olarak görmekte ise de batıdaki medeni hayatı bırakamamalarına/aramalarına/ kavuşmalarına vurgu yapmakta ve hatta Sılan'ın deyimiyle "tahsil çağlarındaki çocuklarının direnmeleri" olarak da yorumlamaktadırlar.

Sahir Sılan'ın TBMM'ye sunduğu kanun teklifi, geçici komisyonun verdiği yanıtlar çerçevesinde 28 Haziran 1948'de 5227 sayılı Kanun olarak kabul edilir. Bu kanunla da sorunlar bitmez. Mazgirt'ten mürettep yeri Mudanya'nın Tirilye bucağına geri dönen İmam Aslan 14 Ocak 1950'de şöyle yazar;

"1948 yılında Tunceli ilinin Mazgirt ilçesinde görüştükten sonra sizin emriniz üzere Bursa ilinin Mudanya ilçesinin Tirilye bucağına eski

iskânım olan yere geldim. Fakat o günden bu tarihe kadar verilmesi lâzım gelen ev veyahut arsa veya buna mukabil para yardımı bana yapılmamıştır... Sayın milletvekilimiz, o kadar müşkülât çekmekteyim ki sefalet içindeyim... Yukarda geçen ev işinden başka Mazgirt'teki malımın maliyeye terki ve Tirilye'de iskân olduğum yere malıma mukabil mal verilmesi işimi de yarıda bıraktılar..."[43]

1952 yılına gelindiğinde hâlâ çözüm bekleyen sorunların olduğu görülmektedir. Örneğin Hüseyin Aksu, geriye döndüğünde sürgündeyken memleketindeki hükümetçe tasfiye edilen gayrimenkullerinin ödemeleri konusunda bazı sıkıntılar yaşar;

"1938 senesinde hükûmet tarafından garba naklimiz hasebile devlet elile tasfiye edilen gayrimenkulümüz noksan fiyatla satıldığı için vergi kıymetlerinin dört misli üzerinde Hazine'ce bize bir tazminat verilmesi için 5826 sayılı kanunun geçici maddesi kabul edilmiş ve bu kanun gereğince gerek benim ve gerekse efradı ailem namına tasfiye edilen gayrimenkulümüzün gerek vergi ve gerekse iradı gayri safilerinin dört misli üzerinde... bize verilmiştir... yalnız bu yekûndan Mıgısı köyünden tasfiye edilen bir kıta değirmenle han, iradı gayri safi olduğu cihetle ... lira bu hesaptan tenzil edildiğini öğrendim. Hâlbuki gerek emlak ve gerekse arazi gayrimenkul olduğu ve devlet elile tasfiyeye tabi tutulduğundan bu binaların da mezkûr kanunun şumulune dâhil bulunduğu gerek kanun gerekçesinde, gerekse Meclis'deki konuşma zabıtlarında binaların da bu kanun şumulünde olduğu aşikâr bir hakikattir" 21.01.1952.[44]

1938 Dersim'inde tedip ve tenkilden geriye kalan bu insanları kitleler hâlinde apar topar yurtlarından eden devlet, ardından bürokrasi yoluyla gerek sürgünde gerekse geri dönüşlerinde halkın yeniden düzenlerini sağlayabilmeleri için kanun, kararname, genelge gibi çeşitli düzenlemelere başvurmuş, çaba sarf etmiştir. Tedip, tenkil ve tehcir uygulayan devlet; istersem sürgüne de gönderirim, istersem özgürlüklerini geri veririm, istersem de yaşamlarını sağlayabilmek için gerekli tedbirleri alırım saikiyle hareket etmiştir. Ne yazık ki insanları yerlerinden, yurtlarından, ailelerinden bir kez koparırsanız ve yaşam güzergâhlarında unutulamaz ve onarılamaz travmalara neden olursanız ne kadar çaba gösterirseniz gösterin bu insanların, ne eski ruh hâllerine dönmelerini ne de eski düzenlerine yeniden kavuşmalarını sağlayabilir ve bekleyebilirsiniz.

Bilindiği gibi önemli ya da önemsiz, bilincinde olsunlar ya da olmasınlar her insan tarihi yapar, tarihi yazar. Tarihin yara izlerini taşıyan sürgün ömürlerden yollanan bu mektuplar, çok tartışılan Dersim 38'in insan hayatlarında ne gibi tahribata yol açtığı sorusuna verilen çok önemli bir yanıt niteliğindedir.

DİPNOTLAR

1 *Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953)*, Der. Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

2 Mahmut Akyürekli, *Dersim Kürt Tedibi 1937 1938*, Kitap Yayınevi, 2011, s. 159.

3 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, Dipnot, 2010, s. 100.

4 2510 sayılı Kanun'un bazı maddelerinde farklı zamanlarda birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin kanun numaraları ve yürürlülük tarihler sırasıyla şu şekildedir; 2848 sayılı Kanun (21.11.1935), 3657 sayılı Kanun (05.07.1939), 3667 sayılı Kanun (11.07.1939), 3683 sayılı Kanun (12.07.1939), 4062 sayılı Kanun (13.06.1941), 5098 sayılı Kanun (18.06.1947).

5 Karacakale, Kürk, Hınzori, Darboğazı garbı, Seyithan, Kırmızıdağ-Bala hattı, Haçili Deresi ağzı, Ballı Mezrası Riza'nın evi, Munzur Suyu ana kolu, Haçık Dağı-Karacakale arasındaki Bala hattının çevrildiği saha ile Masumpak Kalesi, Zeynel Tepe, Pilavtepe, Ekrek köyünün beş kilometre kuzeyindeki Boz Tepe, Koçulu köyünden geçen dere ile bunun iki kilometre güneyinden geçen dere arasındaki su taksım hattı, Setirge köyünden Yılan Dağı'na giden yol hariç Yılan Dağı 2.100 rakım, Hanifi Tepe ve bu tepenin dört kilometre doğusundaki tepe Masumpak Kalesi çevresi içindeki sahadır. *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Der. Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 106.

6 Akyürekli, s. 159.

7 *Sabah* Gazetesi, 19 Kasım 2009.

8 *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1926-1950)*, Der. Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 519.

9 *Dersimlilerden Mektuplar*, s. 34-5.

10 Sözü edilen ziyaret Atatürk'ün Kasım 1937'de doğuya yaptığı gezi olmalıdır. Bu geziye Başbakan Celal Bayar'da eşlik etmiş ve Elazığ'ı ziyaret etmiştir.

11 *Dersimlilerden Mektuplar*, s. 69.

12 *A.g.e.*, s. 46.

13 *A.g.e.*, s. 317.

14 *A.g.e.*, s. 59.

15 *A.g.e.*, s. 44.

16 *A.g.e.*, s. 26.

17 *A.g.e.*, s. 29.

18 *A.g.e.*, s. 73.

19 *A.g.e.*, s. 70.

20 *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s. 508-9.

21 *A.g.e.*, s. 519.

22 *A.g.e.*, s. 549.

23 *A.g.e.*, s. 518-23.

24 *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Der. Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 107-118.

25 *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s. 549.

26 *A.g.e.*, s. 524, 544.

27 *A.g.e.*, s. 523, 544.

28 *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s. 146-7.

29 *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s. 544.

30 *A.g.e.*, s. 544.

31 *Dersimlilerden Mektuplar*, s. 149-150.

32 *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s. 521.

33 *Dersimlilerden Mektuplar*, s. 81.

34 Kanunda (yerleştirilebilirler) denmektedir. Ekrem Baydar 26.08.1947 tarihli yazısında bu konu hakkında şunları yazar: "Kanun metnindeki (yerleştirilebilir) tabiri her ne kadar vucubu ifade etmemekte ise de muhtaç olanların eski illerinde veya civarında yerleştirilmek zarureti (yerleştirilebilmenin) hükümetçe tensip edilecek mahal ve mıntıkaya mutlaka iskân zaruretine matuf ve maksur bulunduğu düşünülmektedir. Bu düşünceyi kuvvetlendiren, kanun vazının maksadını açıkça belirten Büyük Millet Meclisi müzakere ve tutanaklarını muhtevi 8. dönemin 6. cildindeki geçici komisyon sözcüsünün (eski illerinde veya bu illere civar illerde yerleştirilirler) yolundaki kesin beyanıdır. Ayrıca bunu teyit eden Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 01.07.1947 gün ve İskân Genel Müdürlüğü 1440 sayılı genelgelerinin 7. maddesindeki açık talimattır." (*Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s.519) Genelgede sözü edilen 7. maddede "Kanunun geçici 12. maddesi mucibince ... iskan edilmeleri kabul edilmiş bulunmaktadır." ibaresi kullanılır. (*A.g.e.*, s. 509) Aynı bakanlığın 1947 yılının tahminen Eylül ayında 4. Genel Müfettişlik ile Tunceli, Erzincan ve Elazığ valiliklerine gönderdiği bir başka genelgede ise "eski illerinde veya bu illere civar yerlerde yerleştirilebilecekleri hakkındaki kayıt, mutlak bir hüküm ifade etmemekle beraber bakanlığımız bu gibilerin imkân dahilinde eski yerleri civarına topraklandırılmak suretiyle yerleştirilmelerini esas itibariyle kabul etmiştir" denir. (*A.g.e.*, s.543)

35 *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, s. 111.

36 *A.g.e.*, s. 119.

37 *A.g.e.*, s. 138-144.

38 *Dersimlilerden Mektuplar*, s. 195.

39 *A.g.e.*, s. 225

40 *A.g.e.*, s. 178-9.

41 *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi* s. 541-2.

42 *Dersimlilerden Mektuplar*, s. 322-331

43 *A.g.e.*, s.269.

44 *A.g.e.*, s. 37.

Bir Zulmün Hikâyesi

Seçimle işbaşına gelen bir iktidarın kaba kuvvetle işbaşından uzaklaştırılması ve Yassıada'da revâ görülen uygulamalar. Darbe mahkemesinin zabıtları kitap hâlinde Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde yayınlanıyor.

Örtülü Ödenek Davası	18 ₺	
6-7 Eylül Olayları Davası	35 ₺	
Bebek Davası	12 ₺	
Anayasa Davası (4 Cilt)	240 ₺	
İstanbul-Ankara Olayları Davası (4 Cilt)	240 ₺	
Vatan Cephesi Davası	45 ₺	
Kayseri Olayları Davası	40 ₺	Yeni Çıktı
Demokrat İzmir Gazetesi Davası	40 ₺	Yeni Çıktı
Topkapı Olayları Davası (Nisan'da)		
İstimlâk Davası (Mayıs'ta)		

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:46/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel :(0212) 511 21 43 - 512 43 28
Fax:(0212) 513 77 26

www.kitabevi.com.tr
online satış

SAFEVİ HANEDANI'NIN TEMSİLİYET ALANI OLARAK

ŞEYH SAFİ TÜRBESİ*

AYŞEGÜL DAMLA GÜLEÇYÜZ

Bu yazımda, Safevi Hanedanı'nın dini ve siyasi paradigmaları ile bu paradigmaların Şeyh Safi Türbesi'ndeki temsilleri arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışacağım. Türbe baniliğinin, hanedanın dini ve siyasi meşruiyetini desteklemedeki rolü ve anlamı hakkında sorular soracağım bu vaka analizinde, Safevilerin tevarüs ettiği dini ve siyasi paradigmaları tanımlayacak ve türbenin gelişimini kronolojik olarak belirli kısımlarına odaklanarak inceleyeceğim. İsmail, Tahmasb ve Abbas dönemleri üzerinde durmamın sebebi bu devirlerin, hanedanın dinsel politikalarının şekillenmesine ve bunların mimarideki tezahürlerinin belirgin şekilde ortaya çıkmasına tanıklık etmiş olmasıdır.

Lisa Golombek ve Donald Wilber, İran ve Turan'daki Timurlu mimarisini konu edinen kitaplarında yaptıkları bir sınıflandırmada, ölülere ait mimari eserleri dünyevi ve dinsel olarak ikiye ayırırlar.[1] Bu küçük, fakat önemli ayrıntı aklımda bir dizi soruyu tetikledi ve erken modern dönemde İran'daki türbelerin mimari kültürü üzerine yazma kararımın ardındaki itici güç oldu. "Dünyevi" bir türbe ve "dinsel" bir türbe arasındaki fark nedir? Ölü bir insanı ve onun mezarını "semavi" veya "dünyevi" yapan şey nedir? Türbeler aslında ölüler için mi yoksa yaşayanlar için mi yapılırlar? Hepsinden önce, söz konusu türbelerin sakinleri veya banileri için "dünyevi", "semavi", "ölüm" veya "hayat" kavramları ne anlama geliyordu?

Akademik disiplinlerin pek çoğu için sınıflandırmalar problemlidir çünkü sınıflandırmayı yapanların bakış açısına göre şekillenirler. Tarihsel sınıflandırmalar için bu sorunun anakronizme eklenip ikiye katlanma tehlikesi vardır; geçmiş zamana ait olgular hakkında sınıflandırma yapanların, konu edindikleri olgulara bunlar hakkındaki kendi zamanlarına ait tanımlama ve anlayışları yansıtmaları neredeyse kaçınılmazdır. Bence türbeler için yapılan söz konusu sınıflandırmada da anakronizm sorunu vardır ve "dünyevi", "semavi", "ölüm" ve "hayat" kavramlarının modern öncesi döneme ait tanımları ile bu kavramlar arasındaki ilişkilere bakıldığında bu sorunun varlığı daha net olarak görülecektir. Bu açıdan, söz konusu kavramların modern öncesi döneme ait değer ve tanımlamalarını anlamak, bunların mimari kültürdeki temsillerinin ardındaki dinamiklerin anlaşılması için çok önemlidir. Timurlu örneği incelendiğinde, tıpkı erken modern dönemde İran ve diğer pek çok Müslüman ülkede olduğu gibi, dünyevi-semavi ve hayat-ölüm kavramlarının, modern dünyadaki gibi kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığı görülür.

Timurlular ve onların vârisleri Osmanlı, Safevi ve Babür hanedanlıklarını da içeren erken modern İslam devletlerinin dini ve siyasi paradigmaları, dünyevi ve semavi meşruiyet kaynaklarının harmanlanmasıyla şekillenmiş ve iç içe geçmiştir. Söz konusu devletler için, dönemin dini ve siyasi paradigmalarına dayanan kendi meşru hükümranlıklarının temsiliyeti için gereken ve hem dünyevi hem de semavi meşruiyet kaynaklarına atıfta bulunan araçları kullanmak hayati öneme sahipti. Baniliğin, dini ve siyasi meşruiyetin temsiliyeti için işe yarar bir araç olmasının yanı sıra, türbe baniliği de aynı zamanda geçmişe ve bugüne, ölülere ve yaşayanlara; dünyevi ve semavi meşruiyet kaynaklarına atıfta bulunması açısından hususi bir öneme sahipti. Türbe baniliğinin pratikleri, orada defnedilmiş olan kişiye yüklenen anlam ve görevlere göre şekillenmiş ve defnedilen kişi ile bani arasındaki

* Yazım ve yayın aşamasındaki yardımlarından dolayı sevgili hocalarım Oya Pancaroğlu, Ahmet Ersoy ve Çiğdem Kafescioğlu'na minnettarım.

bağları vurgulamak için farklı mekanizmalar icat edilmiştir.

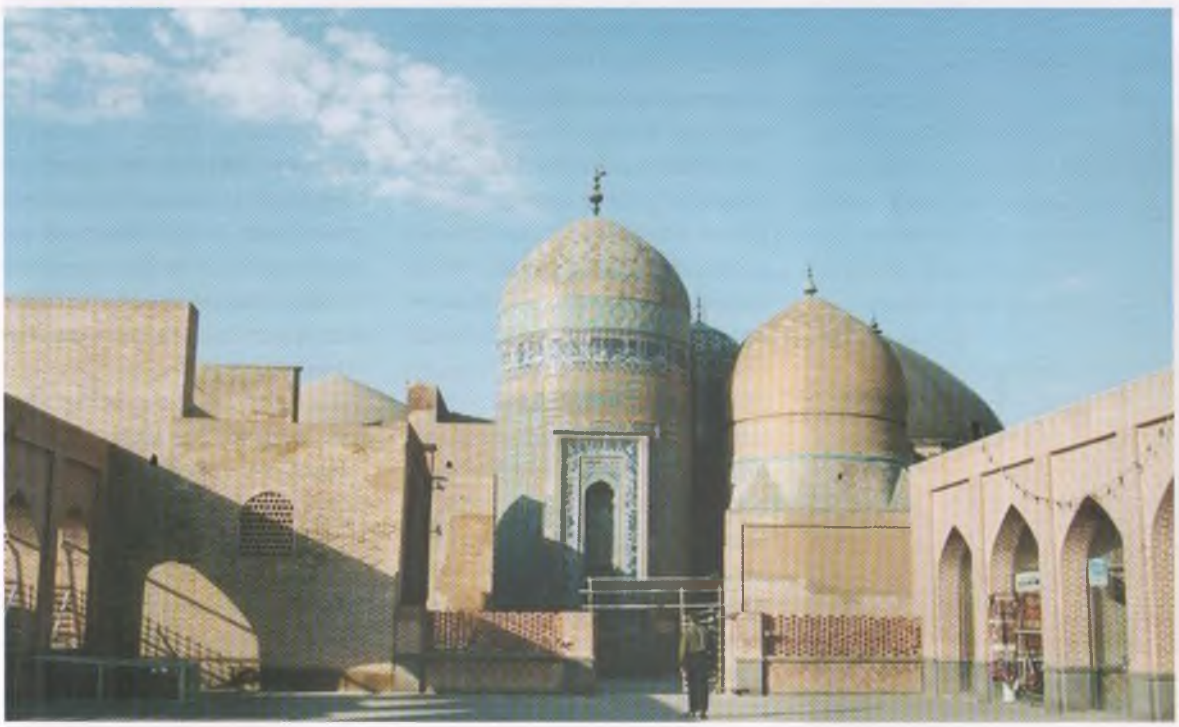
Bu yazımda, Safevi Hanedanı'nın dini ve siyasi paradigmaları ile bu paradigmaların Şeyh Safi Türbesi'ndeki temsilleri arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışacağım. Türbe baniliğinin, hanedanın dini ve siyasi meşruiyetini desteklemedeki rolü ve anlamı hakkında sorular soracağım bu vaka analizinde, öncelikle Safevi Hanedanı tarafından tevarüs edilen veya benimsenen dini ve siyasi paradigmaları kısaca tanımlayacak ve ardından, türbenin süreç içindeki gelişimini kronolojik olarak ve türbenin, paradigmadaki değişikliklerin en açık şekilde yansıtıldığı belirli kısımlarına odaklanarak inceleyeceğim. Yazımın, Safevi Hanedanlığı'nın sanatsal hamiliği ve baniliğini tarihsel, dini ve siyasi bağlamı içinde ele alan ikincil literature dayandığını da belirtmeliyim. Bu nisbeten yeni olan literatür, yirminci yüzyılın ilk yarısında hakim olan, betimleyici ve formalistik bir sanat tarihi yazımından farklı olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlayan, tarihsel ve bağlamsal sanat tarihi çalışmalarından oluşmaktadır. Benim yazım da bu literature dayanmaktadır ve yaptığım yorum ve analizler de tarihsel ve bağlamsal niteliktedir.Yazımda ağırlıklı olarak I. Şah İsmail, Şah Tahmasb ve I. Şah Abbas dönemleri üzerinde duracak olmamın sebebi de bu devirlerin, hanedanın dinsel politikalarının şekillenmesine ve bunların mimarideki tezahürlerinin belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına tanıklık etmiş olmasıdır.

SAFEVİ HANEDANI'NIN SİYASİ MEŞRUİYET VE HÜKÜMRANLIK PARADİGMALARI

Safevi Hanedanlığı 14. yüzyılda, Safeviyye tarikatının lideri olan Şeyh Safi tarafından kurulmuştur. Bu tarikat, dönemin İran, Hindistan ve Anadolu'daki pek çok tarikatı gibi, Sufi öğretileri ve pratikleriyle harmanlanmış bir Sünni İslam anlayışını benimsemişti. Safeviyye tarikatını diğerlerinden ayıran özelliği onun tedrici değişimiydi; Sünni bir tarikat olarak başlayan bu tarikat daha sonra, Şia mezhebinin ortodoks bir yorumu olan On İki İmam kolunu benimseyerek tanımlı ve karmaşık kurumları, dinî öğretileri ve siyasi paradigmalarıyla İslam tarihindeki ilk İmami Şii imparatorluk haline geldi.[2]

Dönemin Hıristiyan Avrupa ülkeleri ve İslam coğrafyasındaki Babürlü ve Osmanlıları da içeren pek çok devletinde olduğu gibi Safevi Devleti için din, siyasi paradigmaları tanımlayan en önemli unsurdu. Yalnız Safevi Hanedanlığı, dönemin yerleşik mutlakıyetçi paradigmalarından bir ölçüde uzaktı; hanedanın meşruiyeti, Yedinci İmam Musa Kasım yoluyla Birinci İmam Ali ve Muhammed Peygamber'e isnad edilen aile şeceresi ve İran coğrafyası için önemli bir meşruiyet kaynağı olan ve *farr* diye adlandırılan asalet ve ihtişam gösterileri yoluyla sağlanıyordu.[3] Bu ikili meşruiyet kaynağı, Safevi şahlarının banilik faaliyetlerine yansıdığı gibi, şahların şehir ve imar projelerinin şekillenmesinin ardındaki itici güç olmuştur ve Erdebil'de bulunan Şeyh Safi Türbesi'nin gelişimi de, bunu yansıtan en mükemmel örneklerden biridir.

Safevi Hanedanı'nın varsayılan aile şecerelerinin, hanedan üyelerinin İran'ın meşru hükümdarları ve İslam dünyasının meşru liderleri olma iddiasını desteklemedeki rolünü araştırmak, dönemin siyasi ve dini yapısını anlamak için elzemdir. Safevi şahları, yerel ve evrensel düzeydeki meşruiyet iddialarını desteklemek amacıyla üç kola ayrılan bir aile şeceresine sahip olduklarını iddia ettiler ve bunun için İran ve İslam tarihindeki bazı dini ve siyasi figürleri araçsallaştırmaktan kaçınmadılar. Söz konusu şecerelerin ilki I. Şah İsmail'in, soyunun Yedinci İmam Musa Kazım yoluyla İmam Ali'ye ve Muhammed

Şeyh Safi Kümbeti, kendisinden önce ölen oğlu Muhyiddin için yaptırdığı mezar kulesine bitişiktir.

Fotoğraf: Vural Genç

Peygamber'e dayandığı hakkındaki bildirimiyle kurulmuştur.[4] İlk İslam toplumlarından bu yana hem Sünni hem de Şii topluluklar için pek çok bağlamda, Peygamber soyundan olmak -bilhassa Ehl-i Beyt'e mensup olmak, yani İmam Ali ve Peygamber'in kızı Fatıma'nın çocuklarından olmak- bir saygı ve bir ölçüde de meşruiyet kaynağı olagelmiştir. Şia mezhebi açısından bu şecere hususi bir öneme sahiptir, çünkü bütün paradigma tam da bu yol ile tanımlanır: Şia doktrininde İslam topluluklarının dini ve siyasi liderliği Ehl-i Beyt'e verilmiştir. Bu bağlamda, I. Şah İsmail'in Ehl-i Beyt'e mensup olma iddiası, takipçilerinin kendisini zamanın imamının meşru naibi olarak görmesini sağlamıştır.[5]

Hanedanın meşruiyetini güçlendiren şecerelerin ikincisi, Safeviyye tarikatının ve hanedanının kurucusu olan Şeyh Safi ile olan kan bağıdır. Şeyh Safi, hem tarikatın ruhani lideri, hem de hanedanın kurucusu olması sebebiyle önemli bir figürdür. Çoğunluğu, Safeviyye tarikatı dâhil olmak üzere çeşitli Sufi tarikatlara bağlı olan Safevi Devleti'nin tebaasının sosyal ve dini yapısı göz önünde bulundurulursa, Şeyh Safi'nin dini bir figür olarak ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Söz konusu dini ve sosyal çevrede, *insan-ı kamil*[6] olarak isimlendirilen tarikat şeyhleri, Allah'a ulaştıran yolun gerçek liderleri olarak görülüyor ve bazıları, müritlerinin Allah ile bütünleşmesi için onlara yardım edebileceklerini dahi iddia ediyorlardı. Sünni ve Şiileri de içeren pek çok farklı topluluktan takipçileri olan Şeyh Safi de, bu çevredeki en etkili ruhani liderlerden biriydi. Osmanlı topraklarında yaşayan Türkmen kabilelerinin desteği de bir ölçüde, Safevi şahlarının şeyhliğinin etkisiyle kazanılmıştır.[7] Bu açıdan bakıldığında, bu derece etkili bir ruhani liderin torunu olmanın Safevi hanedanına destek ve meşruiyet kazandırması şaşırtıcı değildir. İran'ın yeni şahları olan Safeviler de atalarının sahip olduğu ruhani atmosferin gücünü fark etmiş ve Şeyh Safi Türbesi'ndeki banilik faaliyetleriyle, onunla aralarındaki bağı göstererek bundan faydalanmış gibi gözükmektedirler.

Söz konusu şecerelerin üçüncüsü ve sonuncusu ise Safevi Hanedanı'nın, Türk-Moğol hanedanlıkları olan Timurlu ve Akkoyunlular ile arasındaki akrabalık bağıdır.[8] Bu, Susan Babaie'nin "dünyevi" (*terrestrial*) olarak adlandırdığı, eski ve yeni İran hükümdarlarıyla kurulan bağ,[9] modern öncesi dönem İran coğrafyasında, siyasi meşruiyetin önkoşullarından biri gibidir. Safevi şahlarının asil ve karmaşık etnik kökenleri -Türkmen, Acem ve Rum-, İslam öncesi İran hükümdarlık geleneğinden devşirilmiş olan *farr* kavramına referansla onların meşruiyetini güçlendirmiş ve onlara, Tanrı tarafından verildiğine inanılan hükümdarlık göreviyle de ilişkilendirilen asalet ve ihtişam halesini sunmuştur.[10] Biyolojik ve politik olarak Timurlu ve Akkoyunluların vârisi olmak, Türkmen aşiretlerinin onlara verdiği desteği önemli ölçüde artırmıştır.[11]

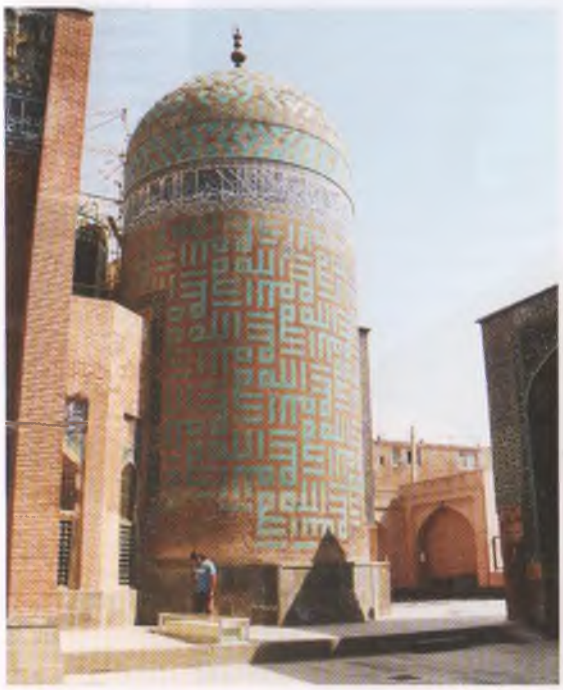
Hanedanın siyasi yapısı ve görüntüsü beraberce şekillenmiş ve şahların, banilik ve sanatı hamilik faaliyetlerini de içeren çeşitli sosyal ve kültürel politikalarında ortaya konmuştur. Susan Babaie'ye göre Safevi Hanedanı'nın politik ajandası, mimari, kentsel mekân ve kraliyet ritüellerinde görülen paradigma değişikliği ve siyaset-kültür ilişkisindeki değişimle beraber şekillenmiştir.[12] Şeyh Safi Türbesi'nin din, siyaset ve kültür ilişkisinde özel bir yeri vardı ve o, Safevi Hanedanı'nın dini ve siyasi görüşlerinin yansıtıldığı ve müzakere edildiği fiziksel ve sembolik bir mekân haline gelmişti.

ŞEYH SAFİ TÜRBESİ'NİN KURULUŞU

Erdebil şehrinde kurulan Şeyh Safi Türbesi, I. Şah İsmail'in kendisini *padeşah-e İran*[13] ilan edip tahta çıktığı yıllarda neredeyse yüz elli yaşındaydı ve bu süre içerisinde birçok değişiklikler ve eklemelere maruz kalmıştı. Türbe, Şeyh Safi el-Din İshak tarafından -o zamanlar "zaviye" veya "hangâh" olarak da isimlendirilen- bir tekke olarak kurulmuştu.[14] Etrafındaki ikincil yapılarla birlikte türbe, Şeyh Safi'ye bağlı olan Sufi topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak ve çeşitli ritüelleri sırasında onlara ev sahipliği yapmak amacıyla kurulmuştu.[15]

1335-1345 yılları arasında tekke, Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin Musa tarafından, babasının mezarının üzerine uzun ve sırlı tuğla ile tezyin edilmiş bir kümbet yaptırmasıyla türbeye dönüştürülmüştür.[16] Taş bir zemin üzerine oturtulmuş ve tuğladan yapılmış olan bu silindirik kümbet yaklaşık olarak 1,5 metre genişliğinde ve 17,5 metre yüksekliğindedir. Kümbetin gövdesi tamamıyla, turkuaz-mavi renkte sırlı tuğlalarla yazılan ve tekrar eden "Allah" kelimesiyle donatılmıştır. Her biri köşeli Kufi hattıyla yazılmış olan bu kelimeler aşağı yukarı bir metre uzunluğundadır ve bu özellikleri sayesinde uzak mesafeden dahi okunabilirler. Silindirik gövdeye eklenen küçük madalyonda kümbetin banisi, Allah'ın rahmetine bel bağlamış bir "fakir" ve "hizmetçi" olarak isimlendirilir. Kümbet, mavi, beyaz ve kahverengi sırlı ince bir çini şeritle çerçevelenmiş bir Kıble portalına sahiptir ve bu şerit bir dizi epigrafik madalyon ile örülmüştür. Silindirik gövdenin üst kısmında, gövde ve kubbe arasında geçişi sağlayan geniş bir epigrafik şerit daha mevcuttur. Beyaz

1335-1345 yılları arasında tekke, Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin Musa tarafından, babasının mezarının üzerine uzun ve sırlı tuğla ile tezyin edilmiş bir kümbet yaptırmasıyla türbeye dönüştürülmüştür. Kümbetin gövdesi tamamıyla, turkuaz-mavi renkte sırlı tuğlalarla yazılan ve tekrar eden "Allah" kelimesiyle donatılmıştır.

renkli sülüs yazıyla bezenmiş olan bu şeritte, İslam'ın temel ilkeleri, Allah'ın birliği ve dünya hayatının anlamıyla ilgili, yapının işlevi ve anlamıyla da örtüşen Kuran ayetleri yazılıdır.[17]

Kümbetin içi yüksek, sekizgen bir mekândır ve duvarların yüzeyindeki sığ kabartmalardan görünen sekiz tane altıgen levhadan oluşan bir geçişle kubbeye bağlanmıştır. Mekânın dairesel yapısı, türbe ritüellerinin en önemlilerinden biri olan hac ziyaretinin kapsamındaki tavaf pratiğini destekler niteliktedir. Altıgen levhaların üzerinde, kubbenin tabanını çevreleyen ve Fetih Suresi'nin tamamının yazıldığı bir epigrafik kuşak vardır. Beyaza boyanmış olan kubbenin doruğu girift bir güneş deseniyle taçlandırılmış ve bunun altına da renkli madalyonlar çizilmiştir. Şeyh Safi'nin tahtadan yapılmış anıt mezarı, mekânın tam ortasında durmaktadır ve türbenin yapılışını Sadreddin Musa'ya isnad eden kitabelerle bezenmiştir.[18]

Kümbetin mimari yapısı ve kitabeleri, yapının anlamı ve işlevi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kümbetin tavaf ritüelini destekleyen dairesel yapısı göz önünde bulundurulduğunda bu yapı, bir hac mekânı olarak inşa edilmiş gibi gözükmektedir; zira o dönemde, anıt mezara yapılan ziyaret hac ritüelinin en önemli bölümüydü.[19] Ortaçağ boyunca ve söz konusu dönemde yapılan pek çok türbenin dairesel veya daireye yakın sekizgen yapıda olması da, bu bağlamda bu bilgiyi destekler niteliktedir. Bu dini çevrede, kutsal kabul edilen insanlar için türbe yaptırmak ve bu türbeleri ziyaret etmek, hem Sünni hem de Şii topluluklar tarafından dindarlık ve adanmışlığın nişaneleri olarak görülüyordu.[20] Kitabelerde şeyhin, dervişler için sıkça kullanılan "fakir" ve "Allah'ın hizmetçisi"[21] kelimeleriyle isimlendirilmiş olması ve kubbenin alt kısmını kaplayan Fetih Suresi'nin içeriği de, türbenin bağlamı içerisinde önemli bir işleve sahipmiş gibi gözükmektedir. Sure'nin ana konusu ilahi hükümranlıktır ve inananlar için Muhammed Peygamber'in liderliğini kabul etmenin önemi ve gerekliliğine dair öğütler içermektedir.[22] Kishwar Rizvi'ye göre bu kitabe, Peygamber'in liderliğini, onun halifesi olduğuna inanılan Şeyh Safi'nin aracılığıyla birleştirmekte ve Şeyh'in türbesine yapılan ziyaretin dünyevi ve uhrevi mükâfat elde etmenin bir yolu gibi göstermektedir.[23] Kümbetin kitabeleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde, genel olarak İslam dinindeki hükümranlık kavramına odaklandığı görülür ve bu Sure'nin tercih edilmesinin ardındaki sebep de, Şeyh'in, Müslüman toplumun meşru lideri olma iddiasını desteklemek gibi gözükmektedir.

Şeyh Safi Kümbeti, kendisinden önce ölen oğlu Muhyiddin için yaptırdığı mezar kulesine bitişiktir.[24] Kümbetin arkasında, aile üyelerinin ve Şeyh'in sadık takipçilerinin gömüldüğü Şahidgâh diye isimlendirilen geniş bir mezarlık bulunur. Kümbetin doğusunda ise, Gunbad-ı Harem diye isimlendirilen ve 1324-1334 yılları arasında yükseltilen başka bir kümbet daha bulunur ki, bu da Şeyh'in karısına ve ailenin medfun kadınlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu yapı, Şeyh Safi'nin hayattayken en büyük oğlu için yaptırdığı ve muhtemelen külliyenin en eski binasıdır.[25]

Şeyh Safi'nin ölümünden sonra türbesinin eşiğine oğlu Sadreddin Musa tarafından Darü'l-Huffaz (Hafızların Yeri) isimli bir bina yaptırılmıştır.[26] Etrafındaki türbelere bitişik olan bu yapı, içinde Kuran okunması için tasarlanmıştır.[27] Yüksek, kemerli bir eyvan şeklinde bir taçkapıya sahip olan giriş tamamen, turkuaz, lacivert, beyaz ve kırmızı çini mozaiklerle bezenmiştir. Taç kapının kemerli girişi iki taraftan mermer sütunlarla desteklenmiştir. Doruğu fitilli bir güneş deseniyle bezenmiş olan bu mukarnas yarım kubbenin küçük versiyonları, girişin sağ ve sol tarafında tekrarlanmıştır. Giriş ve girişin çerçevesi epigrafik şeritlerle bezenmiştir. Binanın ön cephesinde, çinilerle bezenmiş, iki sıra dikdörtgen pencereler mevcuttur. Pencerelerin uzunluğunun genişliğinden fazla olması ve uzun-ince olarak tasarlanmış taç kapı binanın dikeyliğini vurgulayan faktörlerdir. Pencerelerin üst kısmında, binanın pervazında bulunan epigrafik şerit, yapının işlevi ve anlamıyla uyumludur: "Bu bina, bir toplanma yeri (meclis) olarak yapılmıştır ve kökleri toprakta sabit, dalları gökyüzüne uzanan bir iyilik ağacı olarak dikilmiştir. Kuran okumak için yapılmıştır ve Allah'ın melekleri tarafından çevrelenmiştir."[28]

Şeyh Safi Türbesi'nin planı.

Safevi şahlarının asil ve karmaşık etnik kökenleri -Türkmen, Acem ve Rum-, İslam öncesi İran hükümdarlık geleneğinden devşirilmiş olan farr kavramına referansla onların meşruiyetini güçlendirmiş ve onlara, Tanrı tarafından verildiğine inanılan hükümdarlık göreviyle de ilişkilendirilen asalet ve ihtişam halesini sunmuştur. Biyolojik ve politik olarak Timurlu ve Akkoyunluların vârisi olmak, Türkmen aşiretlerinin onlara verdiği desteği önemli ölçüde artırmıştır.

Şeyh Safi Türbesi'nin iç avlusu.

Fotoğraf: Vural Genç.

Darü'l-Huffaz kadar önemli olan diğer bir yapı da, bir zamanlar Şeyh Safi Kümbeti'nin batısında bulunan[29] ve tuğla bezemesiyle süslenmiş büyük bir kubbeye sahip olan Çilehane'dir.[30] Golombek ve Wilber'in belirttiklerine göre Çilehane, derviş toplantıları için tasarlanmış bir yapıydı.[31] Rizvi'ye göre ise, tefekkür için yapılmış bir binaydı ve toplu zikir ve tefekkür faaliyetlerinin yapıldığı çeşitli odalara sahipti.[32] Son olarak, I. Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, Çilehane'nin kuzey-batı tarafına açılan, odacıklarla çevrelenmiş bir iç avlu yaptırmıştır.[33]

I. Şah İsmail dönemine kadar Şeyh Safi Türbesi temelde, Safevi tarikatına mensup Sufi topluluğun hizmetinde kaldı. Darü'l-Huffaz ve Çilehane, temel Sufi pratikleri olan Kuran okuma ve zikir merasimleri için tasarlanmış mekânlardı. Şeyh Safi Kümbeti, Kümbet-i Harem ve Şahidgâh ise, ziyaret törenleri için olduğu kadar ailenin kutsal şahsiyetlerini anmak ve yüceltmek için de tasarlanmış mabetlerdi. Özetleyecek olursak, Şeyh Safi Türbesi, hanedanın Şiileşmeye başladığı 16. yüzyılın başına kadar bir Sufi külliyesi olarak görev yapmış ve değerlendirilmiştir.

ŞAHLAR ERDEBİL'DE: ŞAH ABBAS'TAN ÖNCE ŞEYH SAFİ TÜRBESİ

16. yüzyıl hem Safevi tarikatı, hem de Şeyh Safi Türbesi için bir dönüm noktasıydı. I. Şah İsmail'in (1501-1524) kendini İran Şahı ilan etmesiyle, türbenin metaforik odak noktası da Şeyh Safi kültünden hanedan silsilesine doğru evrilmiştir.[34] Safevi Hanedanı tahta geçtiğinde Şeyh Safi Türbesi, içinde insanların toplandığı, dua ettiği, yemek yediği ve uyuduğu yirmiden fazla binaya sahipti.[35] Hanedanın ilk şahı olarak I. Şah İsmail, türbeye bir tek müstakil bina dahi yaptırmamış; fakat hâlihazırdaki, Şiilik ve hanedanla bağlantılı olabilecek bazı binalarda yenilikler yapmayı tercih etmiştir.

I. Şah İsmail'in külliyeye yaptığı katkılar arasında, halka bir vakıf aracılığıyla çorba (aş-ı helal) dağıtmak için yaptırılan bir mutfak ve âlimlerin hadis ve Şia fıkhını öğrenmeleri için yaptırılan Darü'l-Hadis isimli küçük bir mekân bulunur.[36] Şah'ın tercihleri tesadüfi olmaktan oldukça uzak gibi gözüküyor; zira söz konusu tercihler kendi bağlamlarında dini ve siyasi anlamlar ve bağlantılarla kuşatılmıştı. Halka yemek dağıtmak üzere bir mutfak kurmak, Şah'ın cömertliğinin bir göstergesiydi. Cömertlik o dönemde İran ve İslam ülkeleri için ideal liderin olmazsa olmaz özelliklerinden biriydi. "Misafirperverlik ve âlicenaplık, erken modern dünyanın vazgeçilmez süsleriydi ve dönemin bütün hanedanları, gösterişin siyasi değerini idrak etmişti."[37] Eğer Şah'ın aynı zamanda, Şeyh Safi'nin halifesi olarak tarikatın, topluluğun liderliğini üstlendiğini, aynı zamanda şeyh de olduğu dikkate alınırsa, I. Şah İsmail'in mutfak yaptırma kararının ne kadar stratejik olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bu şekilde, Şah'ın türbedeki banilik faaliyeti, kendisinin, müritlerine ve takipçilerine karşı bütün görev ve sorumluluklarıyla Şeyh Safi'nin halifesi olduğunu gösteren ve aynı zamanda meşruiyetini güçlendiren bir beyan niteliğindeydi.

Erken modern dönem İslam ülkeleri ve İran coğrafyasında yaygın olan, *civanmerdi* diye adlandırılan ve adab-ı muaşeret de denilen doğru tutum ve davranış düsturlarını anlatan bir edebiyat geleneği vardı. Bu anlatılarda, topluluklardaki önemli kişilerin nasıl davranması gerektiği anlatılıyordu ve bu düsturlar, adaletsizliğe ve özellikle İmam Ali'nin ailesine yapılan haksızlıklara karşı savaşmayı, kibarlık, teveccüh, adalet, dindarlık ve cömertlik değerlerine sahip olmayı içeriyordu.[38] Yiyecek ve içecek ikramı ve ziyafet merasimlerinde tezahür eden cömertliğin[39] önemi Peygamber tarafından da bildirilmişti: "İnsanların en hayırsızı tek başına yiyendir" ve bu söz, *civanmerd* olmaya talipli pek çok kişi gibi, İmam Ali'nin takipçilerinin ruhani lideri olma iddiasındaki Şah'ın faaliyetlerinde de yankısını bulmuştu.[40] Dolayısıyla, I. Şah İsmail, cömertliğini izhar etmek için bir mutfak yaptırmakla hem Şia'nın, hem Sufi kardeşliğinin ve hem de İran coğrafyasının geleneksel hâkimiyet mefhumlarına işaret etmiş oluyordu.

Darü'l-Hadis'in inşası, I. Şah İsmail tarafından yapılmış dini bir beyan olarak görülebilir ve onun, Kızılbaş gruplar tarafından benimsenen heterodoks bir İslam anlayışından ayrılıp İmami Şii mezhebine yönelişinin bir ifadesi gibidir. Ayrıca, bu yapının inşası, I. Şah İsmail'in, Şia öğretisini yaymak amacıyla Lübnan'dan, Şii ulema getirtme girişimiyle birlikte de okunabilir.[41] Şah, Arap İmami âlimleri, ülkesindeki Sünni toplulukları Şia mezhebine döndürmek ve çeşitli Sufi gruplar tarafından benimsenen Mesih inancı etrafında şekillenen hareketler ve ayaklanmaları bastırmada kendisine yardımcı olmaları amacıyla davet etmiştir.[42]

Yüksek, kemerli bir eyvan şeklinde bir taç kapıya sahip olan giriş tamamen, turkuaz, lacivert, beyaz ve kırmızı çini mozaiklerle bezenmiştir. Taç kapının kemerli girişi iki taraftan mermer sütunlarla desteklenmiştir. Doruğu fitilli bir güneş deseniyle bezenmiş olan bu mukarnas yarım kubbenin küçük versiyonları, girişin sağ ve sol tarafında tekrarlanmıştır. Giriş ve girişin çerçevesi epigrafik şeritlerle bezenmiştir.

Bu davete yalnızca bir kişi icabet etmiştir; Lübnanlı bir Şii âlim olan Şeyh Ali el-Karaki el-Amili I. Şah İsmail döneminde İran'a yerleşmiş ve Şah Tahmasb döneminde gerçekleşen kitlesel mezhep değişiminde büyük rol oynamıştır.[43] Rizvi'ye göre, uzun yıllar süren Sünni yönetimden sonra başa gelen Şii bir hanedanın durumu, hukukta yeni düzenlemeleri gerektiriyordu ve Darü'l-Hadis, I. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde, içinde fakihlerin fetva verdikleri ve dini kuralları belirledikleri medrese teşkilatını temsil ediyordu.[44]

Darü'l Hadis, aynı anda on beşten fazla kişiyi barındıramayan küçük bir yapıydı ve Rizvi'nin belirttiğine göre, tamamen sembolik bir işlevi olabilirdi. Binanın mütevazi boyutuna ek olarak, İran medreselerinin geleneksel mimari üslubu olan dört eyvan yerine tek eyvanlı planın uygulanması da, daha ortodoks, merkezileşmiş ve kurumsallaşmış bir din anlayışını benimseyen Safevi Devleti'nin değişen dini politikalarını yansıtması açısından sembolik bir anlam taşıyormuş gibi gözüküyor. Batı köşesinden Çilehane'nin duvarına iliştirilmiş olan binanın ön cephesinde de, tahta bir kafesle kaplanmış üç kapıdan oluşan ve yine tek eyvanlı plana göre inşa edilmiş büyük bir merkezi taçkapı bulunur. Bu taçkapının iki tarafında, Çilehane ve içavluya açılan odalara açılan tahta kapıya yönlendiren iki küçük eyvan daha bulunur. Merkezdeki eyvanın üstünde, epigrafik bir şerit olarak tasarlanmış renkli bir çini şerit bulunur. Bu kitabede zaman içinde bazı değişiklikler olmuş ve kitabenin özgün halinden yalnızca, Safevi Devleti'nin Sünnilik'ten Şiilik'e geçişteki değişiklikler hakkında bazı ipuçları veren küçük bölümler günümüze kadar gelebilmiş gibi gözüküyor.[45]

Susan Babaie'ye göre, türbedeki en köklü mimari ve işlevsel değişim Şah Tahmasb döneminde görülmüştür. I. Şah İsmail'in ölümünden hemen sonra eşi Taçlı Begüm 1524-1539 yılları arasında eşi için küçük bir mezar kulesi yaptırmıştır. Bu kümbet, Şeyh Safi Kümbeti ile oğlu Sadreddin Musa Kümbeti'nin arasına sıkıştırılmıştır ve mimari olarak, kubbeli silindirik gövdesi ve çinili dekoratif repertuarıyla kendisinden önceki kümbetlere benzemektedir. Bu kümbetin mekansal yapılanışı ve konumu ile mimari olarak kendisinden önceki kümbetlere benzeyişi, Şah İsmail ile hane halkı arasındaki manevi yakınlığı temsil ediyor gibi gözükmektedir.[46]

Şah Tahmasb'ın türbeye yaptığı eklemeler arasında Cennetsera ve üzerine bir fermanının oyulduğu mermer bir levha bulunur. Söz konusu mermer levha, Şah Tahmasb'ın meşhur Tövbe Fermanı'nı naklettiği 1534 yılında Darü'l-Huffaz'ın ön cephesine yerleştirilmiştir. Susan Babaie'ye göre, Şah'ın kendisi ve halkı için alkol tüketimini yasakladığı, yeni vergiler getirdiği ve Erdebil Türbesi ile çarşısıyla ilgili düzenlemeler yaptığı bu fermandan sonra türbenin işlevi ve ona yüklenen anlamlar değişmeye başlamıştır. Buna ek olarak fermanla, İslam dininde günah olarak kabul edilen faaliyetlere yasaklar getirilmiş ve mezkûr faaliyetlerin hayata geçirildiği mekânlar da kapatılmıştır.[47] Blow'un bildirdiğine göre, Şah Tahmasb babasından daha ortodoks bir Şii'ydi ve onun bu dindar görünüşü, İran'da İmamı Şiası'nın yayılmasını sağlamak üzere çağırdığı Arap Şii din bilginlerinin, Şah'ın davetine icabet etmesini kolaylaştırmıştır.[48] İran'daki Sünnilerin ve Kızılbaşlar gibi heterodoks kabul edilen toplulukların taraftarlığını kazanmak için, bir grup Lübnanlı Şii âlimin yürüttüğü geniş çaplı bir seferberlik[49] başlatılmıştır.[50] Bu bağlamda, Şah'ın fermanını sergileyen mermer levha, git gide daha ortodoks bir Şiilik anlayışını benimseyen hanedanın siyasi ve dini politikalarının bir tezahürü gibi gözükmektedir. Şeyh Safi Türbesi'nin, farklı Sünni, Şii veya Sufi topluluklar için merkeziyetini dikkate aldığımda, Şah Tahmasb'ın fermanını anıtsallaştırmak için bu mekânı seçmesinin tesadüf olmadığını düşünüyorum: Bu

belki de, hedefteki Müslüman topluluklar için yapılan sembolik bir beyanattı.

Şah Tahmasb'ın türbeye yaptığı en temel katkı Cennetsera diye isimlendirilen yapıdır. Binanın kitabeleri ve 16. yüzyıla ait bazı Sufi menkıbeleri, binanın zikir merasimleri sırasında dervişlere ev sahipliği yaptığı yönünde ipuçları vermektedir. Söz konusu dini işlevinin yanı sıra bina, Şah Tahmasb'ın Osmanlı ve Özbeklere karşı kazandığı zaferlerin anısına yapılmış gibi gözükmektedir ve bunun delili, Şah Tahmasb'ın *Tezkire-ye Şah Tahmasb* isimli hatıratında mevcuttur. Cennetsera'nın inşasına, 1537 yılında, türbenin etrafındaki bazı ev ve dükkânların satın alınması ve yıkılmasından sonra başlanmıştır. Bu kubbeli yapı, iç avlunun kuzey doğu tarafında, Darü'l-Hadis'in tam karşısında konumlanmıştır. Binanın öncephesini,eyvan usulunde inşa edilmiş bir anakapı ve anakapının iki tarafına yerleştirilmiş, kitabelerle donatılmış daha küçük iki eyvan oluşturmaktadır. Birbirini izleyen duvarlara oturtulmuş kör kemerlerden müteşekkil kubbeli sekizgen iç mekân, pencerelere ve dört tarafa açılan dört tane kapıya sahiptir. Kuzey doğu tarafındaki kapının tam karşısında, büyük bir mihrab işlevi gören bir kemer mevcuttur. Geniş açık mekânın güney kısmında, çatıya ulaşan merdivenlere sahip tuğla kubbeli köşegen bir oda inşa edilmiştir.[51] Sahip olduğu geniş iç mekânla Cennetsera, türbe külliyesinin Sufi meclisleri ve hükümdarlık merasimleri için kullanılan en büyük toplantı salonudur.[52]

Bana göre Şah Tahmasb'ın Erdebil Türbesi'ndeki banilik faaliyetleri, onun ortodoks Şiilik ve Sufilik arasında yaptığı pazarlık ve kurmaya çalıştığı denge siyasetinin bir tezahürü olarak görülebilir. Bir yandan ortodoks Şiiliği benimsediğini iddia ederken diğer yandan Safevi tarikatının şeyhi olarak Sufi takipçilerini de memnun etmek için bir zikir mekânı inşa ettirmeyi tercih etmiş olabilir. Bu akıllı pazarlık sonucunda, iki tarafın da ilkelerini çiğnemeden ve onlarda herhangi bir sıkıntıya yol açmadan hem Şii dünyanın lideri hem de Safevi tarikatının şeyhi olarak gözükmeye devam edebilecektir.

ŞAH ABBAS ERDEBİL TÜRBESİ'NDE

Safevi Hanedanı'nın beşinci şahı olan I. Şah Abbas'ın devri, Babaie tarafından Fars-Şii (Perso-Shi'ite)[53] hükümdarlığı olarak tanımlanan özgün bir siyasi paradigmanın kuruluşuna ve olgunlaşmasına tanıklık etmiştir. Bu kendine özgü hükümdarlık algısında, iki meşruiyet sancağı ortak olarak bulunmaktaydı: Safavi Şahı, hem *saheb qiran* (Mutlu Birliğin Efendisi, Müslüman fikrinde dünyanın efendisi) ve Şahinşah (Fars Hükümdarları'nın Hükümdarı) isimlerini alırdı ki bu onun, Peygamber adına ve *farr*, yani Fars hükümdarlık ihtişamına dayanarak hükmettiğini vurgulamaktaydı.[54] Şah'ın aynı anda hem asil İran hükümdarı, hem de kendini Şiiliği yaymaya adamış dini bir lider olduğu anlayışına ek olarak onun, Sufi şeyhi olarak da görülmesi, hanedan meşruiyet işleyişinin üçüncü ayağı olarak gerekli siyasi dengenin oluşmasını sağlamıştır.[55]

Şah Abbas'ın hükümdarlığı zamanında Şiilik mefhumunda köklü bir değişiklik yapılmış; Safevi tarikatının Sufi kardeşliği bağlamında tanımlanan dini pratikleri ve yerleşmiş bir ustaçırak (mürid-mürşid) ilişkisinden, doktrin ve yönetim açısından daha ortodoks ve kurumlaşmış bir Şiilik anlayışına geçilmiştir.[56] Ortodoks Şiilik'in uygulanmasına ek olarak, gulam diye tanımlanan bir ordunun (Hıristiyan askerlerden kurulu, Kızılbaş ordularının yerine kurulan ordu) kurulması, Şah ve Kızılbaş takipçilerinin arasındaki ayrılık ve husumeti pekiştirmiş; II. Şah İsmail tarafından Kızılbaş topluluklarının gücünü kırmak için kurulan, Hıristiyan ve Kızılbaş olamayan askerlerden oluşan churchi isimli ordunun yol açtığı felaketi de büyütmüştür.[57] Ancak Şah Abbas, Safevi tarikatının şeyhliğinden çekilmemiş ve Kızılbaş topluluklara, onların kamil mürşidi olarak kendisine sadakat ve itaat görevlerini hatırlatmak için, İsfahan'daki sarayında uygulanmak üzere bazı tarikat pratiklerini törenleştirme ve Kızılbaşlar için Sufi otoritesinin önemli bir sembolü olan Şeyh Safi Türbesi'ne sadakatini gösterme yollarını seçmiştir.[58]

Şah Abbas'ın Şeyh Safi Türbesi'ndeki banilik faaliyetlerinde temsil edilen yalnızca Şeyhliği değil, kendisinden önceki Safevi şahlarının da hanedan türbesinde düzenledikleri dini merasimler ve banilik faaliyetleriyle göstermeyi seçtikleri asalet ve kutsallık iddialarıydı.[59] Daha önce bahsettiğim hanedan meşruiyet işleyişinin üç temel kavramına yapılan göndermeler, Şah Abbas'ın türbedeki baniliği ve tezyinatında da açıkça gözükmektedir. Şah Abbas'ın dini-siyasi temsiliyeti ve baniliği arasındaki ilişkiyi, kendisinin türbeye yaptığı iki önemli katkı olan Şahnişin ve Çinihane üzerinden incelemeye çalışacağım.

TÜRBEDEKİ SARAY: ŞAHNİŞİN

Şahnişin 1611 yılında Şah Abbas tarafından, Şeyh Safi Türbesi'ne yaptığı ziyaretlerden birinin hemen ardından yaptırılmıştır.[60] Bu, iki tarafta pencere açıklıkları olan, Darü'l-Huffâz'ı Şeyh Safi Kümbeti'ne bağlayan yarı-sekizgen bir cumbadır.[61] Şahnişin diye anılan bu giriş salonu, tamamıyla nilüfer desenleri ve sarmallarla süslenmiş, mavi ve kırmızının derin tonlarıyla boyanmış ve altın yapraklarla kaplanmış bir mukarnas kubbeyle kaplı, oldukça gösterişli bir mekândır.[62] Şahnişin'i, altın kapılı, gümüş uzun bir parmaklık çevrelemekteydi ve giriş izni yalnızca Şah ve onun seçtiği yöneticilere aitti; Şah'a sadakat merasimlerinden biri olan *pâi bûsî* (ayak öpme) gibi hükümdarlıkla ilgili törenler için tahsis edilmişti.[63] Şahnişin, Şah'ın görünürlüğünü ve ulaşılabilirliğini kısıtlayarak tecrit edilmişliğini pekiştiren bir mekândı.[64] Diğer taraftan Şah'ın yokluğunda, bazı durumlarda hanedan merasimlerinin yapıldığı bir saray gibi görev yapan Erdebil'de tahtını temsil etmesi hasebiyle de Şah'ı görünür kılıyordu.

Tecrit ve görünürlük, aynı zamanda ve aynı mekânda tezahür ediyordu ve hükümdarın bu şekildeki temsiliyetini, çağdaş Osmanlı mimari pratiklerinde de görmek mümkündü: Osmanlı selâtin camilerinde Hünkâr Kasrı'nın ortaya çıkışı da 17. yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Bu, erken modern İslam devletlerinde görülen hükümdarlık mefhumları ve bunların mimari pratiklerdeki tezahürleri arasında görülen paralellikleri gösteren bir örnek olarak da okunabilir.

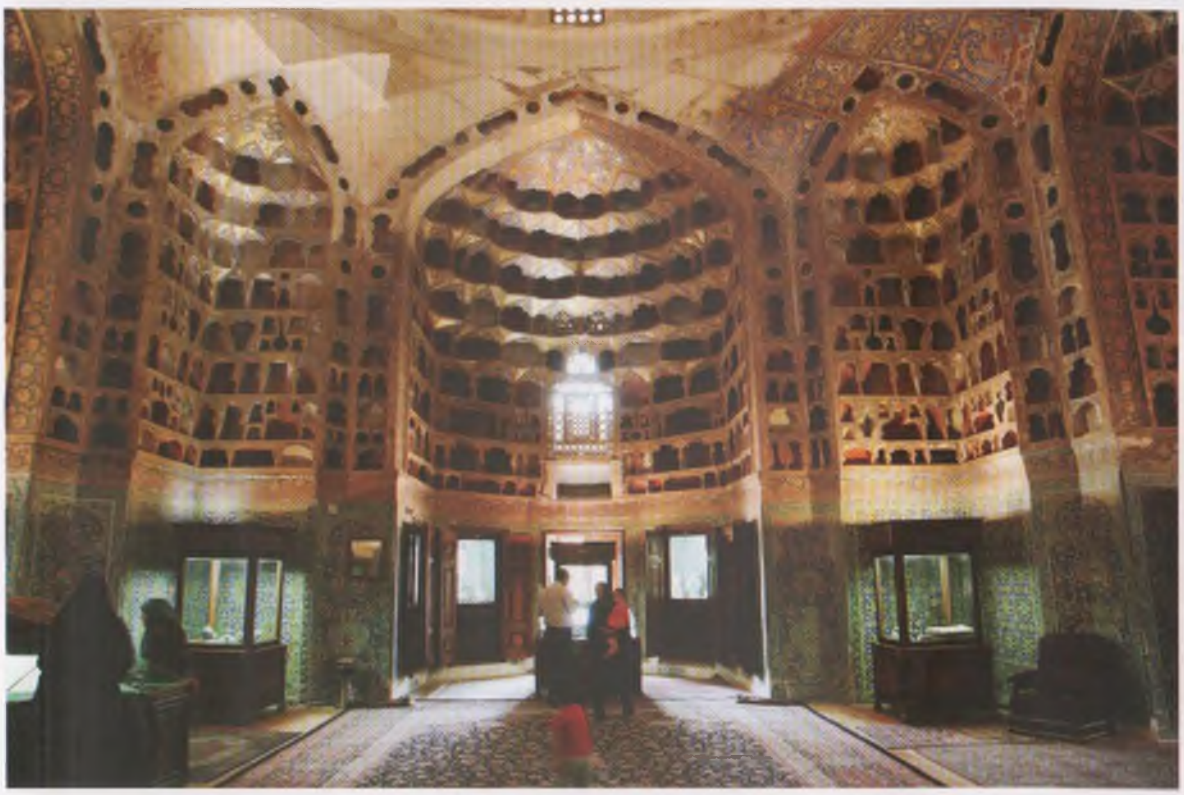
Mimari çerçeveye ek olarak, Şahnişin'in epigrafik programı da hükümranlık mefhumuna göndermelerle doludur. Şahnişin'i çevreleyen kitabelerde Fetih Suresi'nin son ayetleri yazılıdır ve daha sonraki bölüm şöyle devam eder: "De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! [mâlik ül-mülk] Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın." (Ali İmran, 3: 26-27).[65] Sonuç olarak, Rizvi'nin belirttiği gibi, hükümdarlık mefhumuna yaptığı dikkatli göndermelerle bu epigrafik program, semavi olarak tasdik edildiğine inanılan Şah'ın türbedeki mevcudiyetini pekiştiriyordu; bu yolla Şah Abbas, türbede bulunmadığı zamanlarda dahi Şahnişin'in görkemli mimarisinde temsil edilmekteydi.[66]

MAVİ & BEYAZ İÇİN BİR EV: ÇİNİHANE

1608 yılında Şah Abbas bütün özel mülkünü On Dört Masum[67] adına vakfettiğini ve koleksiyonunun Çin porselenleri ve Farsça kitaplarından oluşan kısmını Erdebil Türbesi'ne bağışladığını açıkladı. Aynı yıllarda Şah, Kümbet-i Şehzadeha diye anılan, başlangıçta büyük olasılıkla Sufi ritüelleri için kullanılan ve 16. yüzyılın başında Safevi Hanedanlığı'nın kuruluşu sırasında şehit olan aile üyeleri ve müritlerin hatırası için bir anıtmezara dönüştürülen binanın yeniden yapılandırılması için emir verdi.[68] Kümbet-i Şehzadeha, Çinihane diye anılacak ve Şah Abbas'ın Çin porselenlerine ev sahipliği yapacak olan bir yapıya dönüştürüldü. Şah Abbas'ın koleksiyonunu sergilemek için neden Kümbet-i Şehzadeha'yı dönüştürmeyi seçtiği ise hâlâ belirsizdir.

Çinihane, tuğla ve harçtan yapılmış büyük sekizgen bir binadır ve Şeyh Safi Kümbeti'nin kıble yönüne eğri bir şekilde konumlandırılmıştır.[69] Kare şeklindeki iç mekanın eğri köşeleri ince kemerli oyuklar oluşturmaktadır ve mekanın dikey bölümü, kubbeye kadar uzanan ve yıldız desenleriyle süslenmiş üç bölüme ayrılmıştır. Bütünüyle yenilenen iç mekân tamamen tahta kaplamayla döşenerek her biri vazo şeklinde yapılmış pek çok nişe sahip dört ana cumbaya bölünmüştür. Bu nişlerden bazıları, resimli elyazmaları ve kıymetli eşyaları saklıyordu ve bunlara, "Ya Safi, Ya Ali" gibi küçük aynalı ifadeler kazınmıştı.[70]

Kendisinden önceki örnekler, genel olarak kendi siyasi düşüncesiyle örtüşmesi hasebiyle Şah Abbas'ın Şeyh Safi Türbesi'ndeki baniliğini etkilemiş gibi gözükmektedir.[71] Çinihane'nin süsleme üslubu, Ak Saray ve Semerkant'taki Tuman Ağa Türbesi gibi Timurlu selâtin yapılarıyla benzeşmektedir.[72] Daha önemli olan ise bir çinihane inşa etme fikridir ki, bunun ilk örnekleri de yine Timurlulara aittir. Çeşitli metinlerden ve resimli elyazmalarından edindiğimiz bilgiye göre Timurlu Şehzade Uluğ Bey ve Vezir Ali Şir Nevai tarafından bahçelerde inşa ettirilmiş çinihane binaları mevcuttu ve yine aynı kaynaklar bu yapıların, Şeyh Safi Türbesi'ndeki Çinihane'ye çok benzediğini göstermektedir.[73] Porselenleri sergilemek için vazo şeklinde oyulmuş duvarları tevarüs eden yalnızca Safeviler değildi; Timur'un mirasçıla-

Çinihane, tuğla ve harçtan yapılmış büyük sekizgen bir binadır ve Şeyh Safi Kümbeti'nin kıble yönüne eğri bir şekilde konumlandırılmıştır. Kare şeklindeki iç mekânın eğri köşeleri ince kemerli oyuklar oluşturmaktadır ve mekânın dikey bölümü, kubbeye kadar uzanan ve yıldız desenleriyle süslenmiş üç bölüme ayrılmıştır.

rından olan Hindistan'daki Babürlüler de bu geleneği sahiplenmişti.[74] Padişah Akbar'ın (ö.1605) Sikandra'daki türbesinin giriş kapısı da, taş binaya oyulmuş olan çömlek şeklindeki oyuklara sahiptir. Bu noktadan bakıldığında, çinihanenin sadece Safevi Hanedanı'na ait olmadığı, fakat erken modern İran'daki, Timurlu ve onun mirasçıları Babürlüler tarafından da paylaşılan saray kültür ve estetiğinin bir parçası olduğu görülecektir.[75]

Şah Abbas'ın porselen koleksiyonu Erdebil'e getirilmeden önce, odalarının duvarları çinihaneninki gibi çömlek şeklinde oyuklara sahip olan İsfahan'daki Ali Kapu Sarayı'nın beşinci katında tutuluyor olabilir.[76] Bu koleksiyondan günümüze ulaşan parçalar koleksiyonun, beyaz gövdelere sahip ve çoğunlukla ejderha ve Anka kuşu motifleriyle bezenmiş Yuan ve Ming dönemine ait porselenlerden oluştuğuna işaret etmektedir.[77] Hanedanın diğer hazineleri gibi bu koleksiyon sadece parçalarının maddi değeri dolayısıyla değil, fakat bu değerli eşyaların, dinsel ve hükümranlıkla ilgili törenlerin vazgeçilmez bir parçası olması hasebiyle de önemliydi.[78] Dini bir kuruluşa bağışlandığı zaman bu eşyalar, bağışlayanın dindarlık ve cömertliğini gösteren birer delil olarak algılanıyordu ve aynı zamanda bu hazineler, İran hükümranlık geleneğinde asaletle ilişkilendirilirdi.[79] Bu sebeple Şah'ın porselen koleksiyonunu Şeyh Safi Türbesi'ne bağışlaması, hem dindarlığını hem de asaletini göstermesi açısından oldukça işlevseldi. Bunun ötesinde, yabancılar için tertiplenen eğlencelerde ve türbeye gelen hacılara gösterilen bu hazinelerin, Şah'ın fiziksel yokluğunda dahi onun mevcudiyetini temsil ettiği düşünülebilir.[80]

SONUÇ

Bu vaka çalışmasında, Safevi Hanedanlığı'nın dini-siyasi hükümranlık paradigmalarının, Şeyh Safi Türbesi'ndeki banilik faaliyetlerinde nasıl temsil edildiğini anlamaya çalıştım. Yaptığım analizde görüldüğü gibi, banilik üzerinden kurulan banilik temsiliyetinin dinamikleri oldukça karmaşıktır ve bunlar hakkında derin bir kavrayış kazanmak için, erken modern İran ve İslam coğrafyasındaki dini-siyasi ve mimari temsiliyet düsturlarını incelemek elzemdir. Türbeler meselesi özellikle karmaşık gözüküyor çünkü onlar, semavi olduğu kadar dünyevi; dini olduğu kadar siyasi ve ölülerle ilgili olduğu kadar yaşayanlarla da ilgili pek çok mefhumun tecessüm ettikleri bir alan niteliğindedirler.

DİPNOTLAR

1 Golombek, Lisa and Wilber, Donald, *The Timurid Architecture of Iran and Turan. Princeton: New Jersey. 1988. 49. 50.*
2 Babaie, Sussan, *Isfahan and Its Palaces: Statecraft, Shi'ism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran. Edinburgh: 2009. 2.*
3 Age. 2.
4 Blow, David, *Shah Abbas: The Ruthless King Who Became an Iranian Legend, New York: 2009. 5.*
5 Babaie,4.
6 Blow, 4.
7 Canby, Sheila R., *Shah 'Abbas: The Remaking of Iran. London: 2009. 119.*
8 Babaie, 7.
9 Age, 7.
10 Age, 3.
11 Age. 5.
12 Babaie, 2.
13 Blow, 3.
14 Canby, Sheila R., *The Remaking of Iran. p. 99 & The Golden Age of Persian Art. 1501 1722, London: 2002. 12.*
15 Canby, *The Remaking of Iran. 99.*
16 Rizvi, Kishwar, *The Safavid Dynastic Shrine: Architecture, Religion and Power in Early Modern Iran, New York: 2011. 46.*
17 Rizvi, 48.
18 Age, 48.
19 Rizvi, 48.
20 Age, 51.
21 Bkz. 17. dipnot
22 Rizvi, Kishwar, "The Imperial Setting: Shah 'Abbas at the Safavid shrine of Shaykh Safi in Ardabil" *The Safavid Art and Architecture* içinde ed. *Sheila R. Canby, Londra: 2002. 12.*
23 Age, 12.
24 Age. 12.
25 Canby, *The Golden Age of Persian Art. 13.*
26 Rizvi, 12.
27 Age, 12.
28 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 52-53.*
29 Age. 12.
30 Canby, Sheila R., *The golden Age of Persian Art, 13.*
31 Age, 13.
32 Rizvi, "The Imperial Setting: Shah 'Abbas at the Safavid shrine of Shaykh Safi in Ardabil", 12.
33 Canby, Sheila R., *The Golden Age of Persian Art, 13.*
34 Canby, *The Remaking of Iran. 102.*
35 Age, 119.
36 Babaie, Sussan, "Building on the Past: the Shaping of Safavid Architecture, 1501-76" *Hunt for Paradise: Court Arts of Safavid Iran 1501-7 içinde. ed. Jon Thompson and Sheila R. Canby. Milan: Skira; Londra. Thames & Hudson, 2003. 30.*
37 Babaie, *Isfahan and Its Palaces. 225.*
38 Age. 229.
39 Age, 225.
40 Age, 229.
41 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 83.*
42 Blow, 4.
43 Age. 4.
44 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 83.*
45 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 84-85.*
46 Babaie, "Building on the Past: the Shaping of Safavid Architecture, 1501-76" , 37.
47 Age. 37.
48 Blow, 12.
49 Safevi Hanedanlığı döneminde İran'ın Şiilik'i benimsemesi ve dinsel dönüşümü hakkında detaylı bilgi için bkz. Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran (Cambridge: 2002)*
50 Age, 12.
51 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 85-86.*
52 Age, 12.
53 Babaie, Isfahan and Its Palaces, 1.
54 Age, 12.
55 Rizvi, "The Imperial Setting: Shah 'Abbas at the Safavid shrine of Shaykh Safi in Ardabil", 10.
56 Babaie, *Isfahan and Its Palaces. 13.*
57 Blow, 182.
58 Age, 182.
59 Rizvi, "The Imperial Setting: Shah 'Abbas at the Safavid shrine of Shaykh Safi in Ardabil", 9.
60 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 139.*
61 Age, 139.
62 Age, 140.
63 Age, 140.
64 Şah'ın tecrit edilmişliği genel bir durum değildir. İsfahan'daki saray mimarisi ve tefrişat nizamı göz önünde bulundurulduğunda, Şah'ın çağdaşları Osmanlı ve Babür hükümdarlarının aksine daha görünür ve erişilebilir olduğu görülecektir. Daha kapsamlı bir okuma için bkz. Gülru Necipoğlu, "Framing the Gaze in Ottoman, Safavid and Mughal Palaces", *Ars Orientalis 23 (1993): 302 342.*
65 Rizvi, "The Imperial Setting: Shah 'Abbas at the Safavid shrine of Shaykh Safi in Ardabil", 13
66 Age, 13.
67 "On Dört Masum" terimi, Şia Mezhebi'nin İsna Aşereyn (On İki İmam) kolu mensuplarınca ve belli Sunni gruplar tarafından da paylaşılan bir inanç doktrinini belirtmek için kullanılır. Muhammed Peygamber, Kızı Fatıma Zehra, Damadı ve Kuzeni Ali ibn Ebu Talib ve bu ikisinin soyundan gelen dokuz imamı da içeren bu silsilenin masum olduğuna (Allah tarafından günah işlemekten, hata yapmaktan korunduklarına) inanılır. Caferi Mezhebi'ne göre imamet ve hilafet aynı kişide toplanmıştır ve bu kişi de Ehl i Beyt mensubu (Ali-Fatıma Evladı) olmalıdır; bu imamların sayısı Caferi Mezhebi'ne göre on ikidir. On Dört Masum sırayla: Muhammed Peygamber, Fatıma Zehra, İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Ali ibn Hüseyin (Zeynelabidin), İmam Muhammed, İmam Cafer, İmam Musa, İmam Ali ibn Musa, İmam Muhammed, İmam Ali ibn Muhammed, İmam Hasan ibn Ali, İmam Muhammed el-Mehdi. Detaylı bilgi için bkz. *İslam Ansiklopedisi* ilgili maddeler "Şia/Şiilik, Caferiyye, İmamet"; Mack Javens, *A Reference Guide to Twelver Shi'ism: The Fourteen Infallibles, Concepts, Principles, Practices, Holy Cities, and More*; Abdülbaki Gölpınarlı, *On İki İmam ve Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*; Allame Muhammed Hüseyin Tabatabai, *Şia der Islam*; Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi.*
68 Rizvi, *The Safavid dynastic Shrine, 143.*
69 Age. 144.
70 Age, 144.
71 Age, 149.
72 Age, 144.
73 Age, 149.
74 Age. 150.
75 Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine. 149.150.*
76 Age, 153.
77 Age, 150.
78 Canby, *The Remaking of Iran. 98.*
79 Age, 98. 104.
80 Age. 105.

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ BEŞİNCİ CİLDİYLE SERİYE DEVAM EDİYOR!

Selçuklular, Eyyubîler ve Osmanlılara Karşı

HAÇLI SEFERLERİ

* Hıristiyan Avrupalıların, Müslümanlara karşı tertip ettikleri, ardında dinî başta olmak üzere, siyasi, sosyal ve iktisadî pek çok sebep barındıran seferler...

* Asırlarca devam edip milyonlarca insanın can kaybına, devletlerin yıkılıp ülkelerin tahrip olmasına sebep olan bu seferlerin hedefinde ise Kılıç Arslan, İmadeddin Zengi, Selahaddin Eyyubî, Yıldırım Bayezid, Sultan II. Murad Han gibi Müslüman komutanlar...

* Kudüs, Hittin, Akka, Konstantinopol, El Ukab, Mansure, Varna ve diğerlerinden müteşekkil 20 Haçlı seferine dair görseli bol, bilgi dolu bir rehber...

Selçuklular, Eyyubîler ve Osmanlılara karşı yapılan Haçlı Savaşları, Anadolu ve Kudüs gibi müslüman bölgelerde verilen mücadelelere tanıklık ederek, özel ve özenli baskısıyla yine pek çok detaya aydınlık getirecek...

I. CİLT

256 sayfa-50 ₺

II. CİLT

256 sayfa-50 ₺

III. CİLT

256 sayfa-50 ₺

IV. CİLT

224 sayfa-50 ₺

İyi ki kitaplar var... facebook.com/timasyayingrubu twitter.com/timasyayingrubu 212 511 24 24 timas.com.tr

POLİS KAYITLARINA GÖRE KARA KEMAL'İN YAKALANMASI VE İNTİHARI MESELESİ

"KURTLUKTA DÜŞENİ YEMEK KANUNDUR"

YRD. DOÇ. DR. VEYSİ AKIN

İzmir Suikastı davasında Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi kurucu kadroda yer alan isimler de yargılanmıştır. İkinci aşaması Ankara'da görülen bu dava neticesinde İttihatçı kadrolar tasfiye olurken eski Maliye Nazırı Cavid Bey, Nazım Bey, Hilmi ve Nail beyler de idam edilmişledir. Mahkeme safhasında firari olan Kara Kemal ise 29 Temmuz 1926'da İstanbul'da polis tarafından kıstırılınca intihar etmiştir. Bu yazıda Kara Kemal'in yakalanışıyla ilgili polis raporunu ele alacağız.

İstiklal Mahkemesi üyeleri: Dr. Reşit Galip, Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali.

Cumhuriyet'in 75 Yılı Cilt 1.

İttihad ve Terakki'nin önemli adamlarından olan Kara Kemal, son günlerde ünlü yazar Kemal Tahir'in aynı adlı romanından televizyona dizi film olarak uyarlanan ve dikkatle izlenen "Kurt Kanunu" ile bir kez daha gündeme geldi. Kara Kemal'in Atatürk'e karşı düzenlenmek istenen ve plan aşamasında iken İzmir Valisi Kazım Dirik'e yapılan bir ihbar ile açığa çıkan "İzmir Suikastı" meselesi ile ne kadar alakası olduğu günümüzde tartışma konusudur. Bununla beraber o, Sirkeci'de Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesinde daha sonradan suikast girişiminde parmakları olduğu anlaşılan sabık Adliye Vekili Hafız Mehmet, İzmit Mebusu Şükrü beyler ve sair bazı kimselerle yaptığı görüşmeler konuyla ilgilendirilerek, İttihad ve Terakki Partisi'ni ihya maksadıyla hükümeti devirmek ve Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek suçu isnat edilerek, 13 Temmuz 1926'da İzmir İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında yargılanarak idam cezasına çarptırılmıştır.[1]

Aynı davada, firarda olan eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey ve bir kısmı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (T-PCF) kurucularından olan milletvekilleri de dâhil olmak üzere İzmir Suikastı'nın tertipleyicileri olarak İzmir'de yakalanan Ziya Hurşit, Çopur İsmail, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ile bunlarla işbirliği yapan Sarı Edip, Çopur Hilmi'nin de aralarında bulunduğu toplam on beş kişi hakkında idam cezası verilmişti.[2]

26 Haziran 1926'da İzmir'de Elhamra Sinema Salonu'nda[3] başlayan ve Ali Çetinkaya'nın başkanlığında kurulan İstiklal Mahkemesi'nde görülen, önemli bir kısmı T-PCF milletvekillerinden oluşan 49 sanıklı İzmir Suikastı davası, iktidar tarafından adeta

muhaliflerle hesaplaşma haline getirilerek T-PCF ve eski İttihatçıların yargılanmasına dönüştürülmüştür.[4] Mahkemede yargılananlar "suikastçılar", "işbirliği yapanlar", "T-PCF'cılar" ve "eski İttihatçılar" olmak üzere dört gruba ayrılmıştı. Nihai olarak 13 Temmuz 1926'da açıklanan kararlara göre, T-PCF ileri gelenlerinden Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar (Eğilmez), Refet (Bele), Mersinli Cemal ve Ali Fuat (Cebesoy) paşalar ile bazı kişiler suçsuz oldukları anlaşılarak serbest bırakılmışlar ise de on beş kişi hakkında idam hükmü verilmiş, firarda olan Kara Kemal ve Abdülkadir Bey haricinde hüküm giyenlerin cezaları 13/14 Temmuz 1926 gecesi infaz edilmiştir.[5]

Ancak mahkeme safahatı burada kapanmamış özellikle "Kara Çete" diye anılan eski İttihatçıların davası Ankara'ya alınmıştır. Buradaki duruşmalar 18 Temmuz'da başlamış ve Eski Meclis Binası'nda yapılmıştır. Soruşturmalar İzmir olayı ile sınırlı kalmayarak genişletilmiş, daha sonradan Kara Kemal'in yakalanmasında mühim rolü olan İstanbul Polis Müdürü Ekrem ve Vali Süleyman Sami beyler Ankara'ya çağrılarak, İstanbul'da yürütülen soruşturmalar hakkında bilgilerine müracaat edilmiştir. Bu görüşmeler ışığında İstanbul'da gerçekleştirilen yeni tutuklamalarla birlikte Ankara'da devam eden davanın tutuklu sayısı 58'e çıkmış bulunmaktaydı.[6] Çalışmaların bu şekilde devam ettiği günlerde mahkeme heyeti, haklarında idam kararı verilmiş olup henüz firarda olan Kara Kemal ve Abdülkadir beyleri saklayanlar için 22 Temmuz 1926 tarihli bir ihtarname yayınladı. 23 Temmuz 1926 tarihli gazetelerde yer alan ihtarnamede Cumhurreisi M. Kemal Paşa'ya suikast tertipledikleri için gıyaben idama mahkûm edilmiş olan Kara Kemal ve Abdülkadir'i saklayanların bilerek veya bilmeyerek ağır cürüm işledikleri ve bu sebeple en ağır bir şekilde cezalandırılacakları belirtiliyordu.[7]

İzmir'de verilen idam cezalarından Kara Kemal ve Abdülkadir beylerin hükümleri firarda oldukları için henüz infaz edilememişti. Ancak onların da İstanbul'da oldukları yolunda istihbarat alınmış olduğundan ülke dışına kaçmasını önleyecek tedbirler hükümet ve emniyet güçleri tarafından alınmıştı. Polisiye tedbirlerin yanı sıra kendilerini yakalayanlar için hükümet tarafından 10.000 liralık bir ödül de konulmuştu. Bununla

Kâzım Karabekir mahkemede savunma yaparken.

beraber Kara Kemal Bey, İttihad ve Terakki'nin önde gelenlerinden biriydi ve özellikle de I. Dünya Harbi esnasında İaşe Nazırlığı yaparken İstanbul'da geniş bir dost ve arkadaş çevresi edinmişti. Hatta bunlardan bir kısmı onun büyük iyiliklerini görmüştü. Kendisi için her türlü fedakârlığı göstermekten kaçınmayacak sadık adamları vasıtasıyla yurtdışına kaçırılma ihtimali de mevcuttu.[8]

Kara Kemal, aranma emri ve mahkeme süresince işte bu sadık adamlarından Enver Bey adlı birinin Aksaray'da Cambazhane Mahallesi'nde Tatlıkuyu Sokağı 10 numaralı hanesinde saklanmış ve İstanbul'dan gizlice denizyolu ile kaçma planları yapmıştı. Ancak onun bu planları yaptığı dönemde İstanbul Polis Müdüriyeti de Kara Kemal'in izini bulmak için boş durmamış, eski yakınları ve dostları hakkındaki araştırmalara hız vermişti. Araştırmalar bu yönde devam ederken emniyet güçlerine "Kara Kemal kaçmak hazırlığında bulunuyor. Saklı bulunduğu yerden hariçle irtibatını temin eden eski sadık adamlarından katil namıyla maruf Niyazi Bey bu işle meşgul. Bugünlerde Kara Kemal'i Avrupa'ya kaçıracaklar." diye bir ihbar vaki oldu.[9]

Bu ihbar üzerine seferber olan İstanbul polisi Niyazi'nin kimliği ve Kara Kemal ile yakınlığını araştırdı. Niyazi, Kara Kemal'in İaşe Nazırlığı

II. Meşrutiyet döneminin Maliye Bakanı Cavid Bey etkili savunma yapmasına rağmen idam edilir.

Cumhuriyet'in 75 Yılı Cilt 1.

döneminde onun iyiliğini görmüş ve Milli Kantariye Şirketi'ne memur yapılmıştı. Niyazi'nin peşine düşen polis kendisini kısa zamanda yakalayarak sorguya almış ve şiddetli telkinat ve tazyikat sonucunda yeni bir ipucuna ulaşmıştı. Kara Kemal'i saklayan onun sadık adamlarından eski iaşecilerden Küçükpazar Maliye Tahkik Müdürü Enver Bey'di. Nitekim Enver Bey de vaktiyle işlediği

bir suçtan dolayı Sinop'a sürgüne gönderilmekten Kara Kemal'in şefaatiyle kurtulabilmişti.[10] Yapılan tahkikat sonrasında Enver Bey'in işyeri tespit edilmiş ve alınan tertibat ile işyerinden yemeğe ayrıldığı sırada tutuklanarak Ayasofya Merkez Karakolu'na getirilerek sorguya çekilmiş ve sorgusu neticesinde Kara Kemal'i evinde sakladığını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bu itiraf üzerine 27 Temmuz 1926 günü bizzat İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey'in intizarı ile yeteri kadar kolluk kuvveti alınarak, Enver Bey'in tarif ettiği Cambazhane Mahallesi'ndeki adrese bir baskın düzenlenmiştir. Baskın esnasında yakalanacağını anlayan Kara Kemal saklandığı odanın penceresinden iç havluya atlayarak orda bulunan bir tavuk kümesine sığınmış ve kaçma ümidi kalmayınca yanında bulundurduğu tabancasıyla şakağına bir kurşun sıkarak intihar etmiştir.[11]

İstiklal Mahkemesi çalışmalarını Ankara'da sürdürürken uzun zamandan beri emniyet güçleri tarafından aranan Kara Kemal'in saklandığı yerde yakalanmak üzereyken intihar ettiği haberi 27 Temmuz'da mahkeme heyeti üyelerine ulaştırıldı. Haber, Ankara'da Sovyetler Birliği sefaretinde bir davette bulunan mahkeme heyeti başkanı Ali Çetinkaya'ya ulaştırıldığında, içki içmekte olan Reis Ali Bey sevinçten bir kadeh daha aldıktan sonra, orada bulunan Başbakan İsmet Paşa'nın yanına giderek "Paşam müjde!... Kara Kemal gürledi gitti. İntihar etmiş" diyerek müjdeyi vermişti.

Haber her tarafta duyulmuş olmasına rağmen en yakınları olan erkek ve kız kardeşleri de dâhil morga kaldırılarak intihar raporu tutulan cesede sahip çıkan olmamış, yaşadığı sürece etrafında bir sürü dost ve adamı olan İttihatçıların Kara Kemal'i ölümünde sahipsiz kalmıştı.[12]

Kara Kemal, kendi canına kıymıştı. Ancak Ankara'daki mahkemelerin konusu olmaktan kurtulamadı. Çünkü burada sürdürülen dava artık suikast olayından çıkarılmış, İttihad ve Terakki Fırkası'nın ihyası meselesine getirilerek fırka mensuplarının eski dosyaları birer birer açılmış, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski dostların birbirleriyle görüşmeleri masaya yatırılmıştı. Bu görüşmelerin önemli bir kısmı Mesadet Hanı'nda Kara Kemal'in bürosunda yapılmıştı. Dolayısıyla meselenin merkezinde hep Kara Kemal olmuş ve Mesadet Hanı'ndaki görüşmeler mahkeme konusu yapılmıştır. Netice itibarıyla Kara Kemal'in ölümünün üzerinden bir ay süre geçtiği bir dönemde 26 Ağustos 1926'da mahkeme kararını açıkladı. Eski İttihatçılardan Maliye Nazırı Cavit, Maarif Nazırı Dr. Nazım, Ardahan Mebusu Hilmi ve Nail'in idamlarına, Rauf (Orbay) ve bazı arkadaşlarının onar yıl kalebentliklerine, Kara Kemal'in kurduğu banka ve şirketlerin feshine, idarelerinin hükümete, para, eşya ve mücevheratının devlet hazinesine devredilmesine hükmedildi.[13]

Yukarıda izaha çalıştığımız gibi hükümet ve emniyet güçleri Kara Kemal'in yakalanmasına büyük bir önem vermişlerdi. Bu onlar için bir onur meselesi olmuş ve mahkeme sürecine paralel olarak muhalefet üzerinde psikolojik bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim bu amaçla dönemin iktidar yanlısı matbuatında Kara Kemal'in başına büyük bir ödül konduğu ve yakalanma olayı haberlerine muhalefete karşı toplumsal bir korku yaratmak maksadıyla yer verilmiştir. Matbuata da yansıyan Kara Kemal'in yakalanması meselesi polis kayıtlarına aşağıda verilen rapordaki şekliyle geçmişti:[14]

VEYSİ AKIN
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Kara Kemal'in Suret-i takip ve Derdestine Dair Zabıtamızın Raporu

Suikast hadisesinde müdahaledar olan Abdülkadir ve Kara Kemal'in derdestleri hakkındaki emr ve tebliğ, Sarı Efe Edip ve İzmit Mebusu Şükrü'nün tevkiflerinden sonra geldiği için meselede alakadar olduklarının anlaşılmasından mütehassıl hissiyatla firara muvaffak olan bu iki şahıstan Kara Kemal'in hassaten İstanbul'da menfaat didelerinin çokluğu hasebiyle muzahir muavenet ve himaye olması ve harice firarının teshil edilmesi ihtimaline mebni en ziyade itimat ettiği erkân İttihad ve laşenin İstiklal mahkeme-i celilesince verilen salahiyete istinaden tevkiflerine ve ikinci derecedeki adamlarının da taht-ı tarassuda alınmasına lüzum görülmüş ve icabı icra kılınmıştı.

Yapılan bu tedbirler neticesinde harice firar keyfiyeti akamete uğramış ve en ziyade itimat ettiği iaşecilerden Küçükpazar Maliye Tahkik Müdürü Enver ve Millî Kantariye Şirketi Erziye Memuru Niyazi'ye iltica ve nihayet atide arz ve izah olunacağı vecihle yakayı ele vermeye mecbur bırakılmıştır.

Zabıtanın şiddetli ve müstamer takibatı ve mükâfat-ı nakdiye verileceğinin ilanı sırasında İstanbul İthalat Gümrüğü Dört Numaralı Ambar Memuru Mazhar Efendi, akrabasından ve Kara Kemal'in pek emin ve fedakâr adamlarından bâlâda ismi mezkûr Niyazi ile mülakatında Kara Kemal'in kaçırılması keyfiyeti mevzu-ı bahs ve münakaşa edilmiş olduğu ve Mazhar Efendi Ambar Memuru olmak hasebiyle saffet-i memuriyetinden bilistifade Kara Kemal'i eşya-yı zâtiye gibi bir sandığa koyarak veyahut gümrük memuru kıyafetine sokarak ecnebi vapurlarından birine nakleylemek mümkün olacağını Niyazi'ye ifham eylediğini ve Niyazi'nin de bu iki suretten hangisini tercih edeceğini düşünüp bilahare söyleyeceğini ve ona göre iktiza-yı hâle tevessül edilmek muvafık olacağını dermeyanla ayrıldıklarını arkadaşlarından ve polis taharri memurlarından Şükrü Efendi delaletiyle polis müdüriyetine ihbar etmek üzere müracaatında, tesadüf eylediği Rasim ve Hulusi ve Ziya ve Said Beylerin talebiyle cereyan-ı hâli bunlara bildirdikten sonra memurin-i mumaileyhimin tertip ettikleri plan dairesinde müracaat teklifini kabulden bir müddet sonra telefonla vuku bulan

davet üzerine Rasim ve Hulusi Beyler Galata'da Bahriye kıraathanesine gittiklerinde Mazhar Efendi kendisinin Niyazi tarafından takip edilmekte olduğunu his eylediğinden bu vaziyet karşısında artık Niyazi'ye gidemeyeceğini beyan ve yalnız Niyazi'nin hanesi de dâhil olmak üzere adreslerini ita eylediği beş hanenin taharrisi lüzumundan bahsederek ortadan çekilmiş ve polis müdürü Ekrem Bey, Ankara'dan avdeti hasebiyle işi bizzat deruhte ederek gayür maiyeti erkânından Rasim, Ziya, Hulusi, Said Beylerin iştirak-i mesaisi ile Kara Kemal'in tahkik müdürü Enver'in hanesinde olduğunu tespit ve derdesti muvaffakiyetini temin eylemiştir.

Temmuzun 24/25 nci Pazar gecesi ahzedilen tertibat üzerine saat yirmi dört raddelerinde Mazhar Efendi'nin vermiş olduğu adreslerdeki haneler ve bu meyanda Niyazi'nin hanesi dikkatli bir surette taharri edilmiş ise de müspet bir netice istihsal edilememiştir. Ancak Niyazi esna-yı isticvabında Kara Kemal'in ihtifagâhını ve merkum ile mevcut samimi münasebetini külliyen inkâr ve amir, memur ve maiyeti haricinde kendisiyle istisna hiçbir münasebeti bulunmadığını beyan etmiş ise de bir taraftan vaki olan telkinat ve tazyikat-ı müessire ve diğer taraftan hafidi Selanik Bankası memurlarından Mahmud Celaleddin Bey'in taht-ı nezarete alınması ve bu çocuğun büyük pederinin, yani Niyazi'nin Kara Kemal'e ve İttihad ve Terakki'ye karşı pek teveccühkâr ve bütün manasıyla koyu bir İttihatçı olduğunu ve Kara Kemal hakkında evde daima sitayişkârane bir lisan kullandığını mamafih Kara Kemal bervech-i ati itirafata başlamıştır:

Bana üç gün müsaade verdiğiniz takdirde Kara Kemal'in bana karşı olan fevkalade itimadından bilistifade ya ihtifagâhını veya ihtifagâhını bilen adamı bulurum diye söze başlamış ise de bu şeklin asla kabul edilemeyeceğini ve üzerinde mevcut şüphelerin bütün bütün müspet bir mecraya dâhil olduğunu akl-ı selimiyle takdir ve fazla ısrarın beyhudeliğini nefsine karşı teslim eden merkum şu vecihle itirafata devama mecbur olmuştur. Maliye Tahsil şuabâtından birinde ve zannıma nazar Balık Pazarı'nda memur olduğunu tahmin ettiğim Enver veya Münir namında orta boylu, zayıfça, sarışın, kıvrık bıyıklı, gözleri çakır, kırk, kırk beş yaşlarında bir adam bana Kara Kemal'den haber getirdi. Firarı için (efendinin) bir çare bulunmasını benden rica ettiğini beyan ve selamını tebliğ etti. Yeri emin midir?... dedim makam-ı tasdikte gözlerini kapadı. Fakat nerede olduğunu söylemedi; binaenaleyh ben yerini bilmiyorum, o adam bulunacak olursa her halde Kemal'in bulunduğu yeri bilir.

Bu itirafat üzerine 27 Temmuz 1926 Salı günü Balık Pazarı, Eminönü, keresteciler tahsil şubelerinde tahkikat yapılmış ve Küçükpazar Maliye şubesi tahkik müdürünün isminin Enver olduğu ve Niyazi tarafından verilen eşkâle müşâbeheti bulunduğu anlaşılarak saat on ikide öğle yemeğine çıktığı bir anda mumaileyh Enver Efendi rüfekasının malumatı olmaksızın derhal tevkif ve Ayasofya merkezine izâm edilmiştir. Mahalli mezkûrda üç saat mütemadiyen icra edilen telkinat-ı şedide neticesinde

Kara Kemal'in intihardan sonraki fotoğrafı.

evimize ne için giriyor diye mukabeleye kalkışmasın ve senin ile beraber evden çıksın, sonra avdet ederseniz benim için merak etmeyin) mealinde yazdığı bir mektubu polis müdüriyeti refakatinde Rasim Bey'e tevdi eylemiş ve memurin-i kifâye ile mahal-i mezkûra gidilip tertibat-ı lâzıme ahzından sonra elde mevcut anahtar ile bila-ifâte-i zaman haneye girilmiş ve taharriyat esnasında firarinin bulunduğu odaya dâhil olunmuş ise de tehi bulunduğu görülmesi üzerine bu hâl muvacehesinde pek ziyade mütedehhiş ve mütevahhiş bir hâle gelen ve hakiki mücrim vaziyetini gösteren Enver'in hemşiresi Vasfiye[5] Hanım sıkıştırılmış ve şayân-ı hayret bir soğukkanlılıkla üççeyrek saat evvel firarinin ihtifagâhından çıkarak bahçe duvarından kaçtığını beyan ve ısrar etmiş ve mezkûr odada 27 Temmuz 1926 tarihli bir (Millet) gazetesiyle sigara tablası içinde bir sigaranın henüz yanmakta olduğu ve bir çift siyah fotin

Niyazi'nin ise hafidine karşı pek fazla bir muhabbetperverde eylediğinin anlaşılması üzerine derhal doğru söylediği takdirde hafidinin tahliye olunacağı vaat edilmiş... telkinat ve tazyikatda müsemmer bir neticeye müncer olarak 26 Temmuz (1)926 Pazartesi günü gözyaşları ve afv u merhamet temennileri arasında bervech-i ati itirafata başlamıştır.

evlerine gelmediği gibi bundan hiçbir malumatı dahi bulunmadığını ifade eylemesi ve Niyazi'nin ise hafidine karşı pek fazla bir muhabbetperverde eylediğinin anlaşılması üzerine derhal doğru söylediği takdirde hafidinin tahliye olunacağı vaat edilmiş ve bu vaat ile beraber aynı zamanda tezyit edilen telkinat ve tazyikatda müsemmer bir neticeye müncer olarak 26 Temmuz (1)926 Pazartesi günü gözyaşları ve afv u merhamet temennileri arasında bidayeten inkâr eylemesine rağmen saat on beşi yirmi geçe firarinin on beş günden beri Aksaray'da Cambaziye Mahallesi'nde Tatlıkuyu Sokağı'nda 10 numaralı hanenin üst katında bahçeye nazır odada bulunduğunu bildirmiş ve hemşiresine hitaben: (Kardeşim Allah'ın kaza ve kadri neticesi olarak başımıza gelen felaketin sonu gelmiştir. Memur Rasim Bey bu kâğıdı sana verince onunla beraber evden çık ve Rıza da evde ise ona da öyle çocukluk edip de bunlar ile bir siyah ceketin dahi bulunduğu görülmüş olması üzerine firarinin henüz orada olduğuna hiç şüphe kalmayarak taharriyat, hane ve müştemilatıyla civar bahçeler dahi sıkı bir surette teşmil olundukta derinden bir silah sesi istima edilmiş ve aynı zamanda bahçe duvarına muttasıl tavuk kümesliğinde mevcut üç kümesten birinin oynadığı ve arkasındaki duvarın içine doğru oyulmuş bir mahallin mevcudiyeti müşahede edilmiş ve hemen oraya şitâb edildikde

Kara Kemal'in yakalanmasında görev alan emniyet görevlilerinin bir hatıra fotoğrafı: Soldan Sağa Doğru: İstanbul Polis Müdüriyeti kısm-ı siyasi birinci kısım amiri Hulusi Bey, Polis Müdüriyeti refakatine memur Rasim Bey, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey, Merkez memuru Ziya Bey, heyet-i tahkıkiye amiri Said Bey.

firarînin elinde mevcut revolverini sağ şakağına endaht etmek suretiyle mecruh ve ifadeye gayr-ı muktedir bir vaziyette bulunduğu görülerek hemen mevcut otomobillerden birine nakledilmiş ve o esnada terk-i hayat etmiştir.

Hülâsa: Bâlâda mufassalan iş'âr olunduğu vecihle Gümrük Ambar Memuru Mazhar Efendi'nin Kara Kemal'i kaçırmak mevzuu üzerinde muhavereden, Taharri Memuru Şükrü Efendi delâletiyle haberdar ederek ipucu vermesi dolayısıyla başta Polis Müdürü Ekrem Beyefendi olduğu hâlde rüfeka-yı mesaisinin Birinci Şube Müdür Muavini Feyzi ve Müdüriyet emrinde müstahdim, Kasımpaşa Merkezi Memuru Ziya ve Birinci Şube Başmemuru Hulusi ve İkinci Şube Başmemurlarından Said Beylerin geceli ve gündüzlü mesai ve gayretleriyle Kara Kemal'in ihtifa eylediği hane keşfedilerek derdesti temin edilmiş ve Hükümet-i Cumhuriyemiz için muzır ve tehlikeli bir şahsiyet olan Kara Kemal bu suretle ortadan kaldırılmıştır. Binaenaleyh meçhul bir muâdelenin halline muvaffak olan esamisi bâlâda maruz Feyzi, Rasim, Said, Hulusi ve Ziya Beylerle Taharri Memuru Şükrü Efendi'nin ve derece-i seniyyede hizmetleri sebkeden diğer efendilerin bihakkın şayân-ı takdir ve taltif oldukları anlaşılmıştır.

Kara Kemal meselesini, suikast hadisesinden itibaren tetkik, tahkik ve takip eden ve ihtifa ettiği mahalli zahire çıkaran ve bizzat derdestinde bulunup tevkifinde amil olanlar:

Lira

1200 Müdüriyet emrinde Rasim Bey

1200 Birinci Şube Baş Memuru Hulusi Bey

1200 Merkez Memuru Ziya Bey

1200 İkinci Şube Başmemuru Said Bey

Meselenin bidayetinde memurin-i zabıtaya müzahereti görülmüş olan:

Lira

2000 Rüsumat memurlarından Mazhar Efendi

500 Birinci Şube Müdür Muavini

Tahkik ve isticvapla meşgul olup meseleyi takipte ve mahal-i vakıada bulunanlar:

Lira

300 İkinci Şube ikinci sınıf taharri memuru Mucib Efendi

Lira

200 Birinci Şubede ikinci sınıf kâtip Cemal Efendi

Rüsumat Memuru Mazhar Efendi ile temasta bulunan:

Lira

300 Üçüncü sınıf taharri memuru Şükrü Efendi

Meselenin bidayetinden itibaren memur edilenler ve Kara Kemal'in esna-yı derdestinde bulunanlar olup beherine yüzer lira verilen:

1800 (Basri, Naci, Hamit Hayri, İsmail Hakkı, Ali Rıza, Said, Mustafa Nail, İzzet, Sabri, Muharrem, Ziyaeddin, Atıf, İshak, Saim, Fevzi, Halil, Muhsin, Nureddin Efendiler).

Son günü ve ilk defa mahâl-i vakıada bulunanlar:

Lira

40 İkinci Şube üçüncü sınıf taharri memuru Halit Efendi

30 Serkomiser Macit

30 Birinci Şube birinci sınıf memuru Ali Şerif

10.000 ceman yekün.

Taltifat bervech-i bâlâ icra olunmuştur."

Kara Kemal'in yakalanmasında görev alan emniyet görevlilerinin bir hatıra fotoğrafı: Soldan sağa doğru: İstanbul Polis Müdüriyeti kısm-ı siyasi birinci kısım amiri Hulusi Bey, Polis Müdüriyeti refakatine memur Rasim Bey, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey, Merkez memuru Ziya Bey, heyet-i tahkıkiye amiri Said Bey.

Rapordan anlaşıldığına göre İstiklal Mahkemesi'nin İzmir'de verdiği idam cezalarının infazından sonra hükümet Kara Kemal'in yakalanmasına büyük önem vermiş ve yurtdışına kaçışını engelleyerek bir an evvel yakalamanın tedbirlerini almıştır. Nitekim yakalanması sırasında gayret gösterenlere ve hizmet edenlere ikramiye verilmesi de buna delâlet etmektedir. Bu paralar o dönemdeki alım gücü hesap edildiğinde hiç de küçümsenmeyecek miktarlara balığdır. Raporda Kara Kemal'in yakalanması sırasında emeği geçenlerin listesi verilmiş ve ödenen miktarlar da gösterilmiştir. Ayrıca bu şahısların isimleri ve resimleri o dönemde yayımlanan polis mecmuasında iftihar listesi olarak zikredilmiştir. Bu isimler ve resimler ilgili mecmuada şu başlıkla verilmiştir.

Kara Kemal meselesini tetkik, tahkik ve takibiyle beraber kendisinin derdestinde alakadar-ı muvaffakiyet olup muhtelif miktarda mükâfat-ı takdiriye ile taltif ediliş memurin-i zabıtamız:

DİPNOTLAR

1 Feridun Kandemir, İzmir Suikastı'nın İç Yüzü, C.I, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul 1955, s. 111-113.

2 Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yay., İstanbul 2005, s. 175-178. Ayrıca bkz.: Gülten Savaşal Savran, 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AİİTE Dokuz Eylül Ünv., İzmir 2006, s. 62-63.

3 Elhamra Sinema Salonu, daha sonra Millî Sinema Salonu olarak adlandırılmış ve sonradan Millî Kütüphane olarak kullanılmıştır.

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara 2008, s. 368-370. İstiklal Mahkemesi, Atatürk'e suikast girişiminin ortaya çıkması üzerine derhal TPCF milletvekillerinin tutuklanmaları kararını vermiş ve heyet üyeleri Ankara'dan ayrılmadan önce tutuklamalar başlamıştı. Bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 433-434.

5 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Temmuz 1926.

6 Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 458.

7 *Hâkimiyet i Milliye*, 23 Temmuz 1926.

8 Kandemir, *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, Ekicigil, Tarih Yay., İstanbul 1955, s. 95.

9 Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, s. 96

10 Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, s. 98.

11 "Kara Kemal'in Takip ve Derdestine Dair Zabıtamızın Raporu", *Polis Mecmuası* (1 Eylül 1926), Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Sayı: 201, s. 151- 155.

12 Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, s. 100.

13 Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 464. Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, C.II, Ekicigil, Tarih Yay., İstanbul 1955, s. 108-118.

14 Raporun metni için bkz.: "Kara Kemal'in Takip ve Derdestine Dair Zabıtamızın Raporu", *Polis Mecmuası* (1 Eylul 1926), Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Sayı: 201, s. 151- 155.

15 Kandemir, kadının adını Safiye olarak vermekte ve ev sahibi İhsan Bey adında birinin kız kardeşi olarak göstermektedir. Bkz. Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, s. 98.

TÜRK YAPI SEKTÖRÜNÜN VE BÖLGENİN EN BÜYÜK BULUŞMASI

MOSBUILD Fuarı'ndayız. 10 - 13 Nisan MOSKOVA RUSYA

35. TURKEYBUILD YAPI FUARI İSTANBUL

YAPI, İNŞAAT MALZEMELERİ VE TEKNOLOJİLERİ

2-6 MAYIS 2012

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ

Yapı Fuarı katılımcıları aynı zamanda Yapı Kataloğu'nda

Konuk Ülke Almanya

www.yapifuari.com.tr www.turkeybuild.com.tr

YEM FUAR EXHIBITIONS

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI

KOSGEB

ufi Approved Event

TTYD

Bu Fuar 5174 sayılı Kanun gereğince Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından düzenlenmektedir.

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI- II

İBRAHİM ÖZTÜRKÇÜ

Geçen sayımızda, İbrahim Alâeddin Gövsa (1889-1949) ile İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957)'ın 7 Kânûn-ı evvel 1943-10 Kânûn-ı sâni 1944 tarihleri arasındaki mektuplaşmalarından bahsetmiş, bu münasebetle 5 mektubu neşretmiş ve bu mektupların muhtevası hakkında bilgiler vermiştik. Bu sayımızda 10 Kânûn-ı sâni 1944 tarihinde İbrahim Alâeddin tarafından Ankara'dan gönderilen mektuba İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın verdiği cevabı ve bu mektuba mukabil İbrahim Alâeddin Gövsa'nın cevabını neşredeceğiz.

Geçen sayımızda neşrettiğimiz İbrahim Alâeddin'in söz konusu mektubu, ikili arasında iplerin kopmasına ve karşılıklı güvenmeye neden olmuştu. Yayınlayacağımız 2 mektup, bu durumu tashih ve kimin haklı olduğunu ispata dayanan ifadeleri ihtiva etmektedir.

İbnülemin'in *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı eserindeki Edhem Paşa'ya' ait maddede "Oğlu Halil Bey –vâki taleb üzerine- yazdığı terceme-i hâl varakasında" ifadesini kullanması, tartışmanın fitilini ateşlemişti. Edhem Paşa'nın oğlu Halil Bey'e vâki olan talebin kendisi tarafından yapıldığının zikredilmemesine içerlenen İbrahim Alâeddin, anlaşıldığına göre Edhem Paşa'nın tercüme-i hâline ait varakaların bir suretini oğlu Halil Edhem Bey'den talep etmiş ve bunları İbnülemin'e kendi tabiriyle "emaneten" vermiştir... İbrahim Alâeddin, mektubunda sadece Edhem Paşa'ya ait olarak oğlundan alınan tercüme-i hâl varakasının değil, Sadrazam Tevfik[2] ve İzzet Paşa'ya[3] ait hâl-i hayatlarında kendilerinden temin edilmiş olan tercüme-i hâl varakaların da kendisinden alındığını mektubunda ifade etmişti.

Bu sayımızda neşredeceğimiz mektuplarda İbnülemin, İbrahim Alâeddin'in söz konusu iddialarına cevap vermekte, tabir caizse, keskin kalemini kınından çıkarmakta, zehir zemberek sözlerle kendisini müdafaa etmektedir.

İbnülemin Mahmud Kemal son günlerinde İstanbul'da Cerrahpaşa Hastanesi'nde.

22 Mayıs 1957

MEKTUPLARIN MUHTEVASINA DAİR BİRKAÇ SÖZ

İbrahim Alâeddin'in kendisine gönderdiği 10 Kânûn-ı sâni 1944 tarihli mektubu "tevbih-nâme" (azarlama mektubu) olarak değerlendiren İbnülemin, söylenenler latife dahi olsa bu mektubun bir latife değil, sahife (boş, gereksiz sözler) olacağını belirtir. İbnülemin, mektubunda kendisinin Hak'tan başka muîni olmadığı gibi, müsevvidinin, mübeyyizinin ve müstensihinin de olamayacağını hatırlatır. İbrahim Alâeddin'in muhayyel müstensih hakkında sarf ettiği sözlere "Muhayyel müstensihe tevcih buyurduğunuz müsta'mel, mevtû', dalâlet

gibi evsâf-ı şenî'anın asıl kimin müstensihine yakışacağını siz takdir ediniz." şeklinde karşılık verir.

Kendisine emaneten verilen tercüme-i hâllere ait varakaları İzzet Paşa bahsinde kullandığını Edhem ve Tevfik Paşalarda kullanmadığını belirten İbnülemin, "Kâşki almasaydım da helâle harâm katmış kadar nâdim olmasaydım." diyerek pişmanlığını dile getirir. İzzet Paşa'nın tercüme-i hâlinde İbrahim Alâeddin'in katkısından bahsettiğini de sözlerine ekleyen İbnülemin, daha ileri giderek "*Meşhur Adamlar*'a dercedilen bazı resim ve tercüme-i hallerin *Son Asır Türk Şairleri*'nden aktarıldığını ve şifâhen de istihsâl-i malumâta tenezzül buyrulduğu"nu sözlerine ekler. İbrahim Alâeddin'in *Meşhur Adamlar*'da kendisinden ailesinden senâ-kârâne bahsetmesine mukabil, kendisinin de *Son Asır Türk Şairleri*'nde İbrahim Alâeddin'in pederinden ve kendisinden sitayişle söz ettiğini belirtir. İbnülemin'in 18 Kânûn-ı sânî 1944 tarihini taşıyan bu mektubu, sitem ve kırgınlık içeren cümle ve ifadelerle doludur.

Bu mektuba Ankara'dan Kânûn-ı sânî 1944 tarihini taşıyan bir mektupla mukabele eden İbrahim Alâeddin, mektubuna "Üstad-ı pür-âzar ve sâhib-i inhisâr efendimiz" hitabıyla başlamış, mektubunun bir tevbihnâme değil, ancak şikâyet-nâme olabileceğini, "bu derece sevdiğim ve bil-mukâbele muhabbetine o kadar güvendiğim dost... yani yaşça ve başça benden asgarî on, on beş yıl ileri ve her türlü evsâf-ı insaniye itibariyle yüzlerce fersah mütekaddim bulunan" Üstad'ına samimi dostluklarına

İbrahim Alâeddin Gövsa.

binaen şikâyette bulunduğunu izah etmiştir.

Cevabî mektubunda muhayyel müstensihe de açıklık getiren İbrahim Alâeddin, söz konusu müstensihi işlerinin yoğunluğundan dolayı, kendisinin bir yardımcısı olduğunu düşünerek yazdığını beyan etmiştir. Mektubunun dörtte üçünün latifeden ibaret olduğunu da belirten Gövsa, "Hülâsa size sizden ve son kitabınızda dahi sarâhaten yazılmış mesleğe istinâden şikâyet ettim. Bu şikâyet, âzar-nâmenizde dahi izâh ve ibtâl edilememiş olan sarîh bir haktan tevellüd ediyordu..." şeklinde düşüncelerine açıklık getirir.

İzzet Paşa'ya ait mektubunun haşiyesinde belirtilen meseleye ayrıca açıklık getiren İbrahim Alâeddin, kendisinde Ahmet İzzet Paşa'ya ait iki adet tercüme-i hâl bulunduğunu, bunlardan birincisinin Paşa'nın kendi el yazısıyla doğumundan başlayarak Mütareke'den sonraki Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerine tayinine kadar olduğunu, diğerinin ise Ankara'da görüştükten ve İstanbul'a döndükten sonra vaadine binaen ve vâki olan ısrarı üzerine Paşa'nın yazdığı altı büyük sahifelik kendi el yazısıyla ve imzalı nüsha olduğunu ifade eder. İbrahim Alâeddin, Paşa'nın tercüme-i hâlinin eksik kalmaması için gerekirse kendisinde mevcut bulunanları da derhal gönderebileceğini dile getirir. Meselenin bir yanlış anlamadan ibaret olduğunu, *Meşhur Adamlar*'da geçen biyografilerdeki resim ve tercüme-i hâllerin *Son Asır Türk Şairleri*'nden "aktarma" olduğu ifadesinin kendisine hiç yakıştıramadığını da sözlerine ekler. İbnülemin'in *Meşhur Adamlar*'a dercedilen bazı resim ve tercüme-i hâllerin *Son Asır Türk Şairleri*'nden aktarıldığı iddiasına karşı İbrahim Alâeddin, *Meşhur Adamlar*'daki bazı resimleri Said Efendi merhumun torunu Reşid Hâlid Bey'in koleksiyonundan alındığını belirtmiştir.

İbnülemin'in mektubuna gücendiğini de açıkça dile getiren İbrahim Alâeddin, kendisine ya şikâyet hakkı tanınmasını veya muhayyel olan müstensih-i mezbur ve mendeburu boşaması gerektiğini latife yollu beyan eder ve sebebini şöyle açıklar: "Ta ki bu türlü haklardan ve haksızlıklardan mütevellid inkisârlarımızı onun başına yağdıralım."

İbrahim Alâeddin'in İbnülemin Mahmud Kemal Bey'e 8 Kasım (Teşrîn-i sânî) 1945 tarihinde gönderdiği yazı ve şekil itibariyle Osmanlı Türkçesinin en güzel örneklerinden biri olan nev-icat "mektub-ı devvâr" ve İbnülemin'in bu mektuba verdiği ilginç cevap, ayrıca İbrahim Alâeddin'in İbnülemin'le mektuplaşmalarıyla ilgili Osman Nuri Ergin'e gönderdiği 27.11.1945 tarihli mektup gelecek sayımızda neşredilecektir.

Mektupların Transkripsiyonu

VI

İbnülemin'den İbrahim Alâeddin'e

Üstad-ı âli-cenâb ve muhibb-i mürüvvetmeâb hazretleri,

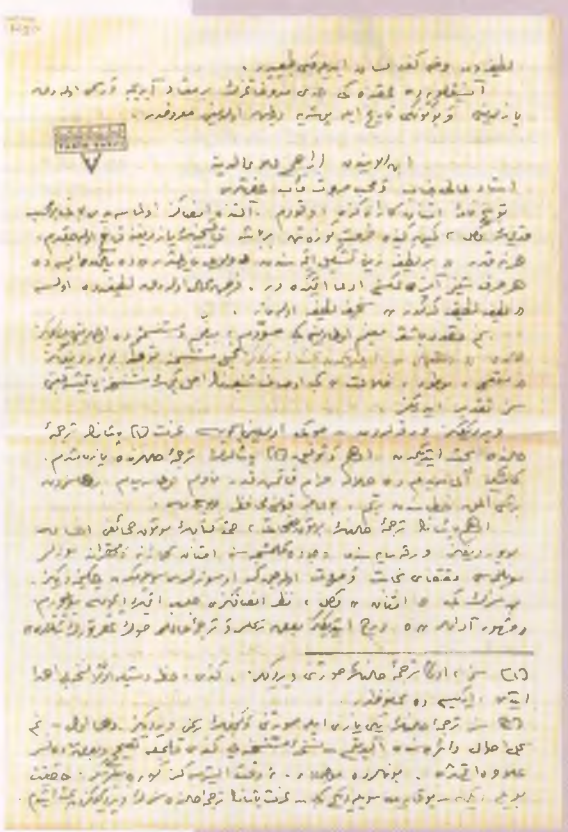
Tevbîh-nâme-i imtinân-kârânenizi[4] okudum. Altında imzanız olmasaydı bunu bir muhibb-i kadîmin değil, kimin-i kinde[5] fırsat gözeten bir başa kakıcının yazdığına kâni' olacaktım. Her ne kadar "bir latîfe zemini teşkil etmesinden dolayı yazılmıştır." denilmekte ise de her harf-i sitîz-âmizi[6] aksini iddiâ etmektedir. Farz-ı muhâl olarak latîfe de olsa "Latîfe latîf gerektir." Sahîfe,[7] latîfe olamaz.

Benim Hak'tan başka mu'înim olmadığı gibi müsevvidim, mübeyyizim ve müstensihim de olmadığını bildiğiniz halde "istimâl" eylediğimden bahsettiğiniz muhayyel müstensihe tevcîh buyurduğunuz "müsta'mel, mevtû', dalâlet" gibi evsâf-ı şenî'anın[8] asıl kimin müstensihine yakışacağını siz takdir ediniz.

Verdiğiniz varakalardan -sonu olduğu için- İzzet[9] Paşa'nın terceme-i hâlinde bahsettiğimden Edhem ve Tevfik[10]

Paşaların terceme-i hâllerinde yazmamıştım. Kâşki almasaydım da helâle harâm katmış kadar nâdim olmasaydım. Bir daha sizden bir şey almak hatasından Rabbim, bu âciz kulunu muhâfaza buyursun.

Edhem Paşa'nın terceme-i hâlinin bütün safahâtı, hatta kitabın bütün sahâifi ihsân buyurduğunuz varaka sâyesinde vücuda gelmişçesine imtinân-kârâne ve muhikkârâne sözler söylenmesi muktezâ-yı necâbet ve mürüvvet olacakken, o sözleri söylemekten çekinmediniz. Ben sizin gibi "imtinân" değil, nazar-ı insâfınızı celb etmek için söylüyorum. *Meşhur Adamlar*'a dercettiğiniz bazı resimler ve terceme-i hâller *Son Asır Türk Şairleri*'nden aktarma edildiği ve şifâhen de istihsâl-i malumâta tenezzül buyrulduğu halde -Bolâhenk[11] merhumun çirkinliği madde-i kabîhasıyla[12] daha birkaç şey müstesnâ olarak- hiçbirinde isim ve resimden bahsetmediğinizi ağzıma almamış iken, bana bir varaka verdiğinizi kemâl-i minnetle ilan etmediği için ağzınıza geleni söylemek, ta'dâd-ı eltâf ve gayz-ı evsâf ile başa kakmak, hak ve hakikate ve insâf ve mürüvvete hizmetin en parlak numûnelerindendir öyle mi? Bir gece fazilet-hânenizde önüme resimler döküp sahipleri hakkında malumât vermemi emir buyurduğunuz sırada hak-şinâs refîka-i muhteremenizin ne söylediğini benimle beraber orada bulunanlar da işitmişlerdi. Artık bu sadedde benim fazla söz söylememe lüzum yoktur.

Tarih Vakfı Arşivi'nde bulunan M. Zeki Pakalın tarafından kopya edilen Mahmud Kemal İnal ve İbrahim Alâeddin Gövsa'nın (karşı sayfa) mektupları.

Benimle beraber babama kardeşime dair *Meşhur Adamlar*'da[13] ve *Yedi Gün*'de "yazılmış tevkirât"tan imtinân-kârâne bahsedilmesine mukâbil imtinân-kârâne değil -ihtâr-ı hakikat kabilinden- beyan ederim ki ben de *Son Asır Türk Şairleri*'nde Firdevs-i âşiyân pederiniz ve zât-ı kerimâneniz hakkında tevkirât ve temdihâtta kusur etmedim zannederim.[14] Bâ-husus sizden hayli müddet evvel ben tevkîr etmiştim. Bundan başka hangi mecliste sizden bahsolunsa hakkınızda ne türlü kemâlât-ı tayyibe irâd ettiğime, işitenler şehâdet ederler.

Meşhur Adamlar' da bir kelimede zühûl edildiğini bir garaza makrûn olmayarak birkaç kelime ile söylediğim için kainâtı başıma yıkacak tarzda itâblar, tevbîhler savrulması şâyân-ı hayrettir. "Lâ-yüs'el 'ammâ yef'al"[15] sırrına mazhar yahud lâ-yuhtî[16] bir er olduğunuzu bilseydim isminizi ve âsârınızı ağzıma alır mı idim?

Meşhur Adamlar'ı kötülemek için "müterakkıb-ı fırsat..." sözü ne kadar kötüdür. Bu esere itiraz edenlere karşı evvel ve âhir müdafaada bulunduğum halde nasıl "kötülerim" ve kalın kitabın kopisti ile sizi hem-ayâr tutarım. Bana yakışmayan böyle âdi bir harekette bulunmaktan ne fâide beklerim?

İrâd buyurduğunuz Arapça beytin harekelenerek bu muhibb-i lisân-ı nâ-şinâsın istifâdesine inâyet etmenize nasıl teşekkür edeceğimi bilemedim. "İhsânı böyle eyler insan eyleyince!" İnşallah bu te'mîn-i istifade de silsile-i imtinâna iltihâk etmez.

"Vefatına binâen gerek şahsı, gerek pederi hakkında hicviyât irâdına dahi imkân hâsıl olduğu cedilden..." ne demektir? Davâ vekilliğini derhude buyurduğunuz baba ile oğul[17] hakkında irâd ettiğim hicviyât nedir? "Deli Corci"[18] namıyla yâd edilen bir adamın erbâb-ı diyânet ve istikâmetten olduğunu isbâta gayret ediş mi hicivdir? Hâl-i hayatında oğlun(un) yüzüne karşı söylediğim sözlerin, vefatından sonra onda birini söylemediğime şahitler vardır. Ben maraz-ı garaza uğrayanlardan değilim ki fırsat bulunca izhâr-ı adâvet edeyim ve ferd-i âferideden korkum ve yüzümü kızartacak bir kusurum yoktur ki aleyhlerinde söz söylemeye mecbur olduğum adamların ölümünü bekleyeyim.

Ciddi ve latîfe her ne şekilde olursa olsun bu bahse avdetle bunca yıllık hukûk ve muvâlâtı[19] rahnedâr etmezseniz isabet etmiş olursunuz.

Bunca meşguliyet arasında böyle israf-ı kelâm ettiğim için kendime ve bu kadar uzun sözle işgal ettiğim için de zât-ı necîbânenize teessüf ederim.

Bilmukâbele ol bâbda...

18 Kânûn-ı sânî 1944

İbnülemin Mahmud Kemâl

VII

İbrahim Alâeddin'den İbnülemin'e

Ankara Kânûn-ı sânî 1944

Üstad-ı pür-âzâr ve sâhib-i inhisâr efendimiz,

Âzar-nâme-i Üstâdâneleri beni hem teessüre, hem hayrete düşürdü. Teessürüm, ciddî bir muhabbet ve hürmetle merbut olduğum halde zât-ı âlînizin istemeyerek üzülmenize sebep olmuş bulunmaktan, hayretim de şikâyet-nâmenin hiç hâtıra gelmeyecek ve size tevcîhi câiz olmayacak manâlara hamledilmiş bulunmasındandır. Arîzamı tevbîh-nâme diye tavsîf buyurmuşsunuz. Büyüklere tevbîh yazmak, küçüklerin haddi olmayacağına göre bu kadar had-nâ-şinâs olmak küçüklüğünü kabulde beni lutfen mazur görmenizi istirham ederim.

Doğrusu o mektup ancak bir şikâyet-nâme telakki edilebilir: Edhem Paşa'ya âid varaka hakkında zât-ı âlilerince icâb-ı meslek sayılan ve bilhâssa ekîden[20] vaad edilmiş kaydın ihmâlini müteâkib *Meşhur Adamlar*'ın hatâsını ifade eden fıkranın derc edilmesindeki iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem[21] bendenizce kâbil-i izâh görülmemiş ve muhabbet-i Üstâdânelerine tamâmen güvenmekten ileri gelen bir inkisâr uyandırmıştı.

Eğer o ihmâl ve muâkıbı olan iltizâm, sevmediğim ve beni sevmediğime emin olduğum biri tarafından yapılmış olsa yemin edebilirim ki "Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir"[22] der ve asla ehemmiyet vermezdim. Kezâlik bu derece sevdiğim ve bil-mukâbele muhabbetine o kadar güvendiğim dost; benim akrânım olsaydı, yani yaşça ve başça benden asgarî on, on beş yıl ileri ve her türlü evsâf-ı insaniye itibariyle yüzlerce fersah mütekaddim bulunmasaydı, arz ettiğim ihmâl ve iltizâmından dolayı da "Sitem hep âşinâlardan gelir, bîgâneden gelmez!"[23] diye o gayr-ı lâyık vasıfları daha ağırlarıyla birlikte müstensihe değil, doğrudan doğruya kendisine söylemekten asla çekinmezdim. "Her ki zahmî hored, elbet figânî dârad."[24]

İmdi müstensih kimdir ve vücudu neden dolayı elzemdir? Onu arz edeyim: *Son Asır Türk Şairleri*'nin tab'ı esnasında ara sıra bazı münâsebetsizliklerine üzüldüğünüzü söylediğiniz bir şahsın mevcudiyetini hatırladığım cihetle *Son Sadrazamlar* gibi büyük bir eserin istinsâhı, matbaaya sevki, tertîb sehivlerinin mukâbelesi gibi yorucu teferruât için dahi böyle bir

şahsın matbaaca hizmetinizde ayrılmış olacağını kuvvetle tahmîn etmiştim. İşte "muhayyel" buyurduğunuz müstensih, hakikatte böyle tahmînden vücuda gelmiştir. Arîzamdaki bütün evsâf-ı gayr-ı lâyıka tamamıyla ona racî'dir. O türlü vasıfların zât-ı Üstâdânelerine asla bir alâkası olamaz. Arz ettiğim gibi muhâtabım olan sevgili dost, eğer akrânım olsaydı belki bu tevbîh ve tekdir için dahi kendimde hak görürdüm. Fakat bilâ-riyâ her noktadan büyük bildiğim dosta karşı ciddi bir tarîze dahi nefsimde had tevehhüm eylemem. Zaten bundan dolayıdır ki arizamın dörtte üçü latîfeden ibâretti ve ancak müstensihe tevcîh edilen ve mevzû'-ı inkisâr olan cihetlerinde bir nebze ciddiyet var gibiydi. Müstensihe çatmak, kadere küsüp feleğe sövmeye benzer.

Hülâsa size sizden ve son kitabınızda dahi sarâhaten yazılmış mesleğe istinâden şikâyet ettim. Bu şikâyet, âzar-nâmenizde dahi izâh ve ibtâl edilememiş olan sarîh bir haktan tevellüd ediyordu. "El-hakku murrun!"[25]

"Verdiğiniz varakalardan sonu olduğu için İzzet Paşa'nın terceme-i hâlinde bahsettiğimden Edhem ve Tevfik Paşaların terceme-i hâllerinde yazmamıştım." tarzındaki izâh-ı Üstâdâneyi kavramakta acze düştüğümü itiraf ederim. "İçin" ve "den" ta'lîl edatlarıyla teâkub eden sebepler birbirinden zaîf değil midir? O üslûb-ı cemile yakışmayan bu türlü ilel-i alile kitabınızda kuvvet ve salâbetle ilan buyurulan meslek-i kadîm ile nasıl i'tilâf kabul edebilir? Bilhâssa benim zuhûlümü kaydederken Halil Edhem Bey'in verdiği varakadan bahsile zuhûlün men'şeini işarete lüzum görmeyişin, yalnız mesleğinizle değil, öteden beri müftehiri olduğum muhabbet ve teveccühünüzle dahi kâbil-i te'lîf değildir. İşte bendenizi şikâyete sevk eden en esaslı nokta budur.

Sen fazıldan yana çok, şâibeden azsın efendim.

Bize öğrettiğinin tersini yapmazsın efendim.

Âzâr-nâmenin İzzet Paşa vesilesiyle hâşiyeye alınan satırlarında "Siz onun terceme-i hâlinin suretini verdiniz. Kendi, hatt-ı destiyle olan nüshayı ihdâ etti. İkisi de mahfûzdur." buyurmuşsunuz. İzzet Paşa'nın bendenize vermiş olduğu terceme-i hâl iki kısımdır. Biri, ilk ricam üzerine yazdığı tevellüdünden başlayarak "Tevfik Paşa'nın ba'de'l-Mütareke ikinci defa sadâretinde dahi Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerine tayinim makrûn-ı müsâade-i seniyye olmuştur." cümlesiyle hitâm bulan kısımdır ki bunun nezdimde kalan sureti, benim ince yazımla ve büyük kıt'adaki kâğıtlarla beş buçuk sahife tutmaktadır. İkinci kısım, Ankara mülâkâtından İstanbul'a avdetten sonra vaadine ve senedine rağmen nezaret kabul etmesinin sebebi hakkında ikinci defa vâki olan ricam ve ısrârım üzerine yazdığı altı büyük sahifelik izah-nâmedir ki bunu hatt-ı destiyle ve imzalı olanı bendenizde mahfûzdur. Bu defa dosyalarımda onları aradım ve bir zarf içinde buldum. Şu anda masamın üstünde durmaktadırlar. Acaba Paşa merhum, terceme-i hâlinin ilk kısmını benden geri istemiş ve bilâhire zât-ı âlinize mi ihdâ etmişti? Bunu doğrusu kat'iyetle ta'yîn edemem. Fakat böyle bir terceme-i hâl suretini çıkararak aslını zât-ı âlinize ihdâ etmiş olduğumu ve bunu izhâr buyurulan arzuya hürmeten yaptığımı da hatırlamaktayım.[26] Her ne hâl ise "ikisi de mahfûzdur" buyurulan nüshalar her halde vahîdü'l-me'âl olmayacaklardır. Eğer böyle ise zât-ı âlinize ikinci kısmı nasılsa takdîm edilmemiş demek olur ve o takdîrde hem İzzet Paşa'nın hayatı noksan kalacak, hem de en buhrânlı zamanlardaki birçok vekâyi-i mühime kitabınıza girmemiş olacaktır. Şayet zât-ı Üstâdânelerinde bu kısmın sureti yoksa emrediniz, derhal göndereyim, böyle bir emri ifâ, maksad-ı müştereke hizmet için yapılmış bir vazife olacağından zât-ı âlinizi de "helâle harâm katmış kadar nâdim" etmez sanırım.

Kâşki mestî nemûdi her harâmî çün şarâb

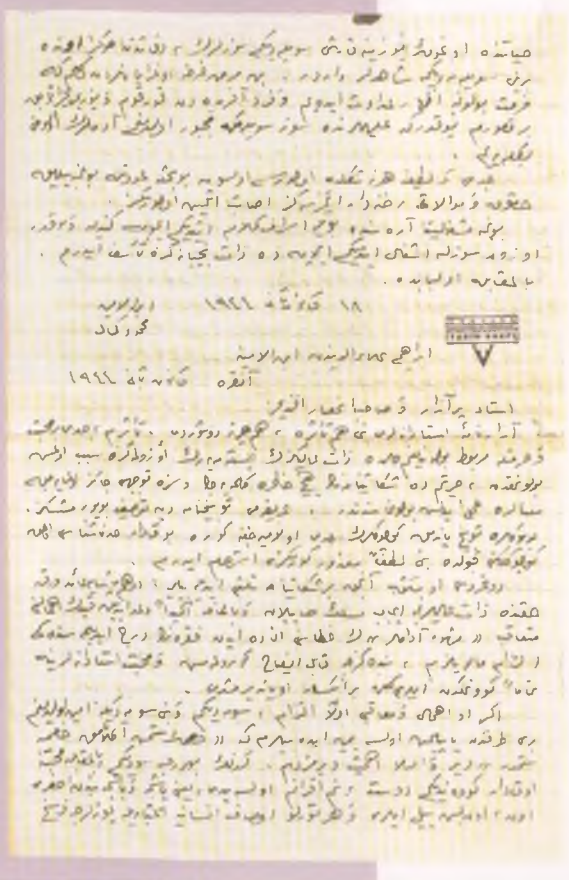
Ân zaman malûm keşti der cihân hûşyâr kist[27]

müstağni olduğunuz da şüphe bulunmayan birkaç terceme-i hâl îâdesi keyfiyeti yukarıda bahsi geçen sâiklerle, hatırlatışı "ta'dâd-ı eltâf" kabilinden addederek bil-mukâbele lütuflarınızdan bir kısmını ihtâr etmişsiniz. Mesela "*Meşhur Adamlar*"a derc ettiğiniz bazı resimler ve terceme-i hâlin *Son Asır Türk Şairleri*'nden aktarma edildiği ve şifâhen de istihsâl-i malumâta tenezzül buyurulduğu halde -Bolahenk merhumun çirkinliği madde-i kabihasıyla daha birçok şey müstesnâ olarak hiçbirinde ismim ve resmimden bahsetmediğinizi ağzıma almamış iken..." buyurmuşsunuz. *Meşhur Adamlar*'ın mukaddimesinde kıymetli irşâdınızdan çok istifade edildiği üç kocaman satırla yazılmıştır.[28] Matbu ve münteşir bir eser, me'hazlar arasında böyle etrafıyla zikredildikten sonra isim kaydetmenin âdet olmadığını efendimiz de pekalâ bilirsiniz. Bolahenk merhumun çirkinliği maddesiyle diğer bazı malûmât ise kitaptan değil, şifâhen lütfedilen malûmâttan alındığı içindir ki nâm-ı âlileri yalnız o maddelerde zikrolunmuştu. Görülüyor ki ihtâr buyurulan noktalarla benim mevzû'-ı şikâyetim arasında mukâyese, kıyâs-ı maa'l-fârıktır. Bununla beraber benim yaptıklarım hatâ dahi olsa:

Men bed konem ve ko bed mükâfât dehr

Pes fark miyân men ve tu çist, begû![29]

Şairler hakkında kitabınızdan bazı malûmâtın iktibâsını "aktarma" kelimesiyle ifâde buyurmaları kalem-i nezâhete rakam-ı edibânelerine layık düşmemektedir. Bu tilmiz-i zaîfinizin dahi bir nebze şiir ve edebiyat ile tevaggulü ve *Son Asır Türk Şairleri*'ndeki zevât ve âsâr ile az çok muârefesi bulunduğu nazar-ı insâfa alınırsa, iktibâs edeceği malumâtı tahmil ve terkib hususunda bir nokta-i nazarı, şairlerle şiirlerin temyiz ve muhâkemesi bâbında şöyle böyle bir zevk ve melekesi olabileceği düşünülürse "aktarma" tabirinin selika-i mahz-ı vesika-i Üstâda[30] herhangi bir müstensih-i mechûl tarafından idhâl edilmiş olduğuna hükmetmek icab eder. *Meşhur Adamlar*'daki bazı resimler Said Efendi merhumun torunu Reşid Hâlid Bey'in[31] koleksiyonundan alınmıştı. İntişâr etmiş ve me'hazlar arasında zikrolunmuş bir kitapta bulunmadıkları için o resimlerin bu koleksiyondan alındıkları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Hâlbuki Reşid Hâlid Bey, resmi ve ilmi bir ehemmiyeti olmayan ve ancak iyiliği seven bir zattan ibarettir. Şu izah, isbat eder ki pek çok kusurlarına rağmen "*Meşhur Adamlar*"

zât-ı âlilerinizce titizlikle tavsiye olunan meslek-i hak ve insâftan pek inhirâf etmemeye çalışmıştır.

Şikâyet-nâmemdeki Arapça beytin harekelenmiş olması, hâşâ sümme hâşâ,[32] zât-ı Üstâdânelerinin doğru okumalarına delâlet için değil, kendi itiyâdımın tecrübesidir. Çünkü bendeniz birinden veya bir kitaptan böyle Arapça bir ibâre öğrendiğim zaman onu daima harekeyi olarak zapt etmek ihtiyaç ve itiyâdındayım. "El-özrü inde kirâmü'n nâsi makbûlün!"[33]

Âzâr-nâmenizde "Lâ-yüs'el ammâ yef'al[34] sırrına mazhar yahud lâ-yuhtî bir er olduğunuzu bilmesem, isminizi ve âsârınızı ağzıma alır mı idim?" buyurmanız doğrusu biraz gücüme gitmedi değil. Bendeniz bile bekler mi hâşâ ayağımın altına alsam başım göğe ererdi bile diyemiyorum. Çünkü bilhâssa ansiklopedi işleriyle uğraştıkça ve yüzlerce ilim şubesine aid maddelerin yüzlerce ilim adamı tarafından yazılmasına ve tedkîk olunmasına delâlet için didindiğime bilmediklerim ayağımın altına değil, başımın üstüne yığılmaktadır ve ben onların altında esfel-i sâfiline doğru indiğimi her dakika şuûr ve vuzûh ile etmekteyim. Maamâfih yıllardan beri medyûn-ı irfânınız olan bu tilmîz-i nâçizinizi bilmediğini dahi bilmemekle yani ilim ve irfânın ilk kademesine dahi vâsıl olmamakla tavsîf buyuracağınızı asla ümit etmiyorum.

Mihr-i sadâret gibi tehlikeli olmaya başlayan bahs-i sadâreti kapar ve tasdi'âtıma nihayet verirken şunu da istirham ederim ki: Ya bize şikâyet hakkı tanımalısınız, ta ki muhikk sebepler dolayısıyla o hakkı serbestçe kullanalım yahud o müstensih-i mezbur ve mendeburu boşamalısınız ki bu türlü haklardan ve haksızlıklardan mütevellid inkisârlarımızı onun başına yağdıralım.

Âzâr-nâmenin sonunda "ciddi ve latife her ne şekilde olursa olsun bu bahse avdetime bunca yıllık hukûk ve muvâlâtı rahnedâr etmezseniz isabet etmiş olursunuz." şeklindeki ihtâra riâyetle artık Halil Edhem Bey'le babasının bahislerine avdet etmeyeceğim. Çünkü sizin muhabbetinizin zevki, o bahislerin şevkinden çok üstündür. Zaten sizin üzülmüş olmanızı(a) değil, tekmil paşavât-ı mâziyi[35] feda edebilirim. Bâki.

Bir şey diyemem âzâr ile incitmesin efendim

Haksız bile olsan yine sağ olasın efendim.

DİPNOTLAR

1 Sadrazam İbrahim Edhem Paşa (1818- 2 Ramazan 1310/19 Mart 1893).

2 Son Osmanlı Sadrazamı Ahmed Tevfik Paşa (1845-8 Teşrîn-i evvel 1936).

3 Sadrazam Ahmed İzzet Paşa (1864-1937).

4 İyiliği başa kakarcasına yazılan azarlama mektubu.

5 Kin gütmek için pusuda beklemek.

6 Kavga ve çekişmeyi ifade eden her harf.

7 Zayıf, hafif, gevşek, boş (söz).

8 Çirkin sıfatlar.

9 Siz, onun terceme-i hâlinin suretini verdiniz. Kendi hatt-ı destiyle olan nüshayı ihdâ ettı. İkisi de mahfuzdur. (İbnülemin'in notu)

10 Siz terceme-i hâlinin yeni yazı ile suretini ve gençlik resmini verdiniz. Daha evvel -benim sicil-i ahvâl dairesinden aldığım- nüsha-i müstensihayı kendi kalemiyle tashîh ve bazı maddeler ilave etmişti. Bunlar da mevcuddur. Ne vakit isterseniz görebilirsiniz. Hakikat böyle iken -yukarıda söylediğim gibi- İzzet Paşa'nın terceme-i hâlinde sizin verdiğinizden bahsettim. (İbnülemin'in notu)

11 Bolahenk Nuri Bey (1834-1910), bestekâr, hânende, neyzen ve musiki hocası. İlk derslerini Hammâmizâde İsmail Dede Efendi'nin kızı ve bestekâr Rifat Bey'in annesi olan Hatice Hanım'dan almıştır. Mevlevi tarikatına mensuptur. Hânendeliği neyzenliğinden daha öndedir. Yaşadığı dönemde bilinen hemen hemen bütün eserleri hafızasında bulundurmakla ünlüydü. Bu özelliğinden dolayı İstanbul'da zamanının en önde gelen musiki hocası olarak kabul edildi. 1848'de Bâb-ı Zabtiye İstintak Dairesi'nden başlayarak birçok devlet görevinde bulundu. Tophane-i Âmire İstihkâm ve Muâyene Dairesi mümeyyizliğinden emekliye ayrıldı. Fatih'in Sarıgüzel Mahallesi'nde yaşayan Nuri Bey, Eğrikapı dışındaki Yenimahalle'de açtığı meşkhanesinde öğrencilerine ders vermiştir. Sayılamayacak kadar öğrenci yetiştiren Nuri Bey'in ders verdiği bazı musiki şinasları Hacı Kirami Elendi, Hafız Sami, Rauf Yekta, Lem'i Atlı, Eyyubi Mustafa Sunar, Emin Yazıcı gibi geleceğin şöhretli musiki adamlarıydı. Geniş bilgi için bkz. Nuri Bey, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt II, İstanbul 1999, s. 376.

12 İbrahim Alâeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar*'da "Bolahenk Nuri Bey" maddesine şöyle bir cümle ilave etmiştir: "Merhumun resmi hakkında malûmata Mahmûd Kemal Bey 'pek çirkin olduğu için resim aldırmamıştır.' cevabını verdiler." İbnülemin, Bolahenk Nuri Bey biyografisi içinde İbrahim Alâeddin'in ismini sadece bu münasebetle kullanmasına alınmıştır. Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar (Hayatları-Eserleri)*, cilt I, İstanbul 1933-1935, s. 156.

13 İbnülemin'in babası Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın yirmi yedi yıl mühürdarlığını yapmış, Rumeli Beylerbeyiliği pâyeli Mehmed Emin Paşa (1837-1908), kardeşi ise kendisinden iki yaş küçük olan Ahmed Tevfik Bey'dir. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyatı, tarihsiz, s. 187;

İbrahim Alâeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, s. 400.

14 Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB, cilt I, İstanbul 1969, s. 85.

15 "Yaptığından suâl olunmaz."

16 Hatasız, hata yapmaz.

17 Sadrazam İbrahim Edhem Paşa ile oğlu Halil Edhem kastedilmektedir.

18 "Hersekli Ârif Hikmet'le Deli Hikmet, Yenikapı meyhanelerinden birinde idare-i akdâh ettikeri esnada idare-i devletten dem urarak vükelânın hecvine dair müştereken yazdıkları muhammesde —o sırada makam-ı sadarette bulunan- Edhem Paşa hakkında 'Böyle bir günde olub sadr-nişin/ Deli Corci gibi mürtedd ü mühin/ Bundan it hali kıyas ü tahmin / Gerçi Server ise de bir hud-bin/ ...ka nisbetle... zek anberdir' demişlerdir. Son derece asabî, hadîd, mütevehhir ve aslen Rum olduğuçün —herkese bir ad takmaktan zevk alan alaycılar tarafından- Deli Corci lakabıyla yâd edilen Edhem Paşa'nın öyle karışık bir zamanda mesned-i sadarete getirilmesi, -umûr-ı devlete aklı erenlerce- hüsn-ü telakki olunmamıştı." Deli Corci'yi bu şekilde dile getiren İbnülemin, bir de dipnot düşmüştür: "O devirde başıboş sokaklarda dolaşır, ağzına geleni söyler, herkese, her şeye kızar, şuuru muhtel 'Deli Corci' namında bir şahıs varmış." İbnülemin ayrıca, Ali Fuad Bey'den [Türkgeldi] naklen Deli Corci hakkında devrin coşkun şairlerinin söylediği manzumeleri de kaydeder. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cüz IV, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 625/627. Deli Corci'ye dair İbrahim Alâeddin Gövsa da gelecek sayıda neşredeceğimiz mektubunda bilgiler vermektedir.

19 Dostluk, karşılıklı sevgi, koruma, yardım.

20 Te'kidli, kuvvetli olarak, muhakkak, sarih ve kat'î olarak.

21 Boşuna çalışma, lüzumsuz şeyle uğraşma, abesle iştigal etme.

22 "Nef'i.

23 "Hayâlinden gelür gam hâtıra cânânedin gelmez / Sitem hep âşinâlardan gelür bîgânedin gelmez" Gazel nr. 279, *Nâbî Dîvânı*, cilt II (Haz. Dr. Ali Fuat Bilkan), MEB, İstanbul 1997, s. 666.

24 Berceste: Yarası olan elbette inler... (Sadı-ı Şirazî)

25 Hakikat, gerçekler acıdır.

26 Terceme-i hâlin ikinci kısmının kenarında, Paşa'nın yazısıyla onun veya suretinin kendisine gönderilmesi, çünkü ale'l-fevr yazdığı ve tebyize de hâli müsâid olmadığı için kendisinde başka nüshası bulunmadığının kaydı vardır. Ben aslını muhafaza etmiş ve kendisine kopyasını göndermiştim. Paşa'nın yalan söylemeye mecburiyeti olmayacağına göre hatt-ı destiyle olan nüsha kendisinde yoktu. Birinci kısmın aslını da ihdâ eden ben idim. (İbrahim Alâeddin Gövsa'nın notu)

27 Bir İran şairine ait olan bu Farsça beyit bazı kaynaklarda "Âh eger mestî nemûdi her harâmi çün şarâb / Ân zaman malum kerded der cihân hûşyâr kist!" şeklinde geçmektedir. Bu beytin Türkçeye en güzel çevirisi Esad Muhlis Paşa tarafından yapılmıştır: "Mey gibi her bir haramın sekri olsaydı eğer / Ol zaman malum olurdu mest kim, huşyâr kim!" Bkz. Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 234.

28 "Son asırlarda yetişen kalem sahiplerimiz hakkında da fâzıl ve muhterem dostum İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in *"Son Asır Türk Şairleri"* isimli kıymetli eserinden tabii çok müstefid oldum ve bu eşsiz eserin henüz tamamıyla basılmamış olmasına her vesile ile esefler ettim." Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, cilt I, s. V.

29 Ben bir kötülük yaptığımda felek de bana kötü bir karşılık verirse, peki o zaman aramızdaki fark ne, söyle!

30 Güzel söz söyleme ve yazmada kabiliyeti tescil edilmiş olan Üstad.

31 Said Efendi (1821-1907) Abdülaziz zamanında ve II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında Dâhiliye Nazırlığı etmiş, Bâbıâli'nin dürüstlüğüyle tanınmış şahsiyetlerindendir. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*'ndaki "Said Efendi" maddesine şöyle bir not düşmüştür: "(Said Efendi) Fotoğraf koleksiyonundan istifade ettiğimiz Bay Reşid Halid'in büyükbabasıdır." Bkz. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyatı, tarihsiz, s. 339.

32 "Öyle olması imkânsız, öyle değildir."

33 "Özür, cömert ve asalet sahibi insanların indinde makbuldür."

34 "Yaptıklarından sorumlu olmayan."

35 Mazideki bütün paşalar.

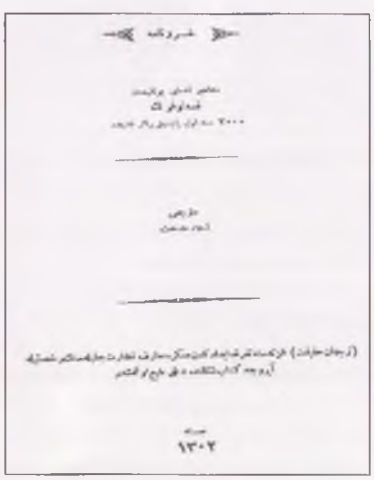
"HÜSREVNÂME" NASIL "KYROS'UN EĞİTİMİ" OLDU?

MUHAMMET YÜCEL

Furkan Akderin tarafından çevrilen Ksenophon'un **Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)** *adlı kitap Alfa Yayınları tarafından 2007'de yayımlandı. Ancak arka kapakta Eski Yunanca aslından ilk defa Türkçeye çevrildiği yazılı olan* **Kyros'un Eğitimi** *yıllar önce Ahmed Midhat Efendi tarafından Fransızcadan Osmanlıcaya* **Hüsrevnâme** *adıyla çevrilmişti. Furkan Akderin'in çevirisiyle Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisi karşılaştırıldığında, Akderin'in çeviriyi Ksenophon'un özgün Yunanca eserinden değil, Ahmed Midhat'ın Osmanlıca çevirisinden yaptığı anlaşılmaktadır. Ahmed Midhat Efendi'nin* **Hüsrevnâme**'*si ise günümüz Türkçesine Furkan Akderin'in ricası üzerine benim tarafımdan yapılmıştı.*

Antik Çağ yazarlarının günümüze ulaşmış eserlerinin Türkçeye kazandırılması elbette çok önemlidir. Özellikle bazı eserlerin Anadolu halkları, coğrafyası, tarihi ve sosyo-politik yapısıyla ilgili çok değerli bilgiler içermesi bu önemi bir kat daha artırmaktadır. Bu eserlerin günlük kullanımı tükenmiş dillerden Türkçeye çevrilmesi konusu da başka bir durumdur. Bütün bunların yarattığı sıkıntılara rağmen bu konuda emek sarf eden çevirmenlerin bilim dünyasına katkıları yadsınamaz. Aşağıda bu tür bir "emek?" sonucu yayımlanmış bir çeviriye eleştirel bir değerlendirme yer almaktadır.

Konunun etik yanının daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda karşılaştırmalı olarak Ksenophon'un *Kyrou Paideia* adlı eserinin Loeb ve Oxford edisyonları, Ahmed Midhat Efendi'nin Osmanlıca *Hüsrevnâme* çevirisi ve Furkan Akderin'in çevirdiği *Kyros'un Eğitimi* adlı eserlerden bazı bölümler sunulmaktadır.

Ahmed Midhat'ın *Hüsrevnâme*'si.

MUHAMMET YÜCEL
ARŞ. GÖR., İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
ESKİ ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Örnek 1:

Ahmed Midhat Efendi'nin Osmanlıca çevirisi (s. 109):

"Kitab-ı Rabi'

Eğer düşman istihkâmlarından çıkarak cenk etmek isterse harpte devama hazır bulunduğunu düşmana anlatmak için Hüsrev ordusu ile beraber epeyce bir zaman şu halde durduktan sonra düşman tarafından hiçbir kimsenin çıkmadığını görünce oradan biraz mesafeye kadar daha geri çekilerek ordusunu tevkif eyledi. İktiza eden tarafa karakollar koyup düşman üzerine dahi casuslar gönderdikten sonra askeri etrafına cem' ederek şu nutku söyledi:

Cesur arkadaşlarım! Gerek siz ve gerek ben evvela bu günkü muzafferiyetimizden ve bize hayatlarımızı bahşeylediklerinden dolayı mabutlarımıza hamd-u sena edelim."

Akderin'in çevirisi (s. 113):

"Kyros düşman korunaklı mevkilerden çıkıp savaşa devam etmek isterse diye bekliyordu. Fakat düşmanın savaşa girmeyeceği anlaşılınca ordusunu biraz daha geriye çekti ve onları bekletmeye başladı. Ardından gerekli karakollar kuruldu ve casuslar görevlendirildi. Daha sonra Kyros askerlerini etrafına toplayarak onlara şöyle dedi:

Cesur arkadaşlarım! Sizin ve benim bugünkü zaferimizden ve canımızın bağışlanmasından dolayı tanrılara şükretmemiz gerekir."

Kyrou Paideia (IV, I.1.,2.)1

"Kyros burada ordusuyla birlikte bir süre bekledi ve karşısına biri çıkıp gelecek olursa savaşmaya hazır olduğunu gösterdi. Fakat kimseden böyle bir hareket görmeyince uygun gördüğü kadar geri çekilerek orada ordugâh kurdu. İleri karakollar kurup gözcüler yolladıktan sonra, askerlerini bir araya toplayıp onların tam ortasında durdu ve şunları söyledi:

Yiğit Persler, öncelikle tanrılara tüm kalbimle şükrediyorum, sanırım siz de benim gibi şükrediyorsunuz; çünkü sadece zafer kazanmakla kalmadık, hayatta kalmayı da başardık..."2

Yukarıda görüleceği üzere Akderin tarafından çevrilen kitapta en çok dikkat çeken noktalardan birisi de hitap kelimelerinin neredeyse Ahmed Midhat Efendi'nin yaptığı çevirideki hitaplarla aynı olmasıdır. İngilizce veya Eski Yunanca aslına baktığımız zaman farklı şekillerde çevrilebilecek bu hitapların, Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisini referans göstermeyen Akderin'in kullandığı hitaplarla (ve Ahmed Midhat Efendi'nin kendisine has ifadeleriyle) aynı olması şaşırtıcı değil mi? Birçok yerde Ahmed Midhat Efendi'nin "Cesur Arkadaşlarım, Dostlarım, Arkadaşlarım, Ey, Ey Prens, Prenses, Efendimiz" ve daha benzeri birçok hitap ifadeleri Akderin'in kitabında da aynen muhafaza edilmiştir.

Furkan Akderin'in çevirisindeki hitap ifadelerinin Ahmed Midhat Efendi'nin kullandığı hitap ifadeleri ile benzerliğine ilişkin diğer örnekler şunlardır: Cesur Arkadaşlarım (s.113), Ey Medialılar! Ey burada hazır bulunan diğer sadık müttefikler! (s. 150), Kyros: "Prensin... (s. 158), Cesur Arkadaşlarım! (s. 200), Cesur Müttefiklerim (s. 202), Cesur ve sadık Müttefikler! (s. 212). Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisinde geçen ifadeler ve sayfa numaraları şunlardır: Cesur Arkadaşlarım (s.109), Ey Medyanlar! Ey burada hazır bulunan sadık müttefikler! (s. 143), Hüsrev: Prensin...(s.150), Cesur Arkadaşlarım! (s. 188), Civanmerd Müttefikler! (s. 190), Yiğit ve sadık Müttefikler! (s. 199).

Hitap ifadelerinin Loeb edisyonunda Eski Yunanca karşılıkları:

Yiğit Persler (s. 308.,C. I., IV. I. 2),

"Yiğit Medialılar ve burada bulunan tüm (yiğitler)" (s. 12, C.II, V. İ, 19)

"şimdi krallık tahtına oturan şu gencin" (s. 34, C. II, V. ii, 27)

"Yiğit müttefikler" (s. 156, C.II, VI, ii, 14)

"Yiğit müttefikler" (s. 162, C.II, VI, ii, 25)

"Yiğit dostlar ve müttefikler" (s. 196, C.II, VI, iv, 13)

Ardından Kyros çocukluktan beri arkadaşı olan Medialı Araspas'ı yanına çağırdı... Ondan hem kadına hem de çadıra kendisi için göz kulak olmasını emretti... [3]Bu kadın Susalı Abradatas'ın karısıydı. Assyria ordugâhı alındığında Baktria kralına elçi olarak gittiği için kocası orada değildi. Assyria kralı onu oraya bir ittifak anlaşması yapması için yollamıştı, çünkü bu şahıs aynı zamanda Baktria kralının dostuydu. İşte Kyros bu kadını kendisi sahiplenene kadar onu Araspas'ın muhafazasına bırakmıştı (S.2., C. II., V. I., 1)

Ahmet Mithat Efendi (s.140) ve Furkan Akderin'in (s.147) çevirilerinde PRENSES kelimeleri kullanıldığı halde Eski Yunancasında böyle bir sıfat kullanılmamıştır. Yukarıda her iki esere at verdiğim sayfa numaralarında ki kısımlara bakıldığında Eski Yunanca özgün metinle parallelik arz etmemektedir.

Yukarıda hem Yunanca hem de İngilizce karşılıklarının verildiği hitap ifadeleri Türkçeye değişik şekillerde çevrilebilecekken Furkan Akderin'in çevirisinde kullanılan hitaplar ile Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisindeki hitapların birbirlerine bu denli benzemeleri tesadüften öte olması gerekir.

Örnek 2:

Akderin'in çevirisiyle Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisindeki benzerliklere başka bir örnek aşağıda sunulmaktadır:

Akderin'in çevirisi (Akderin, s. 95):

Kyros: Fakir olmanızın nedeni topraklarınızın tarıma elverişli olmaması değil mi?

Elçiler: "Evet prens!"

Kyros: "o halde Armenia kralı size sunacağı öneriler karşılığında tarım yapmanız için size toprak verirse buna ne dersiniz?"

Elçiler: "Bize bir haksızlık yapmazlarsa bunu kabul ederiz."

Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisi (S. 94):

- Sizi düçar-ı fakr eden şey memleketinizin ziraate kabiliyeti olmaması değil midir?
- Evet Prens!
- Pek ala! Ya Ermeni kralı kendisine kendi teb'asının verdikleri tekalif şartıyla size ziraat için istediğiniz kadar arazi verirse razı olur musunuz?
- Bize bir haksızlık etmemeleri şartıyla elbette razı oluruz.

Ksenophon'un özgün metninde (III. İi. 18):

..."Peki" dedi Kyros, "Şu anda fakir olmanızın sebebi, verimli toprağınızın pek az olması değil de nedir sizce?"

Bu dediğinde de hemfikirdiler.

Kyros "O halde" dedi, "Armenialılar dilediğiniz kadar toprağı işlemenize izin verdikleri takdirde siz de onlara uygun bir kira bedeli ödemeye hazır mısınız?

"Khaldaialılar da adil davranılması durumunda üzerlerine düşeni yerine getireceklerini ifade ettiler.

Görüldüğü gibi metnin Eski Yunanca aslında veya İngilizce tercümesinde Akderin ve Ahmed Midhat tarafından kullanılan "Evet Prens" ifadesini çağrıştıracak tek bir kelime yoktur.

Örnek 3:

Ahmed Midhat çevirisinden bir başka örnek (s. 56):

"Anadolu Rumlarının dahi düşmanlarımızla müttefik olup olmadıklarını bilmiyorum fakat Hellespon sahilinde bulunan Frijyalıların Kayster taraflarında on bin süvari ve on bin piyade askeri yazmakla meşgul olan Gabeye iltihak edecekleri mervidir."

Akderin'in çevirisi (s.52):

"Küçük Asya'da yaşayan Hellenlerin ise düşmanlarımızla ittifak kurup kurmadıklarını bilemiyorum. Ancak Hellespontos sahilinde yaşayan Phrygialıların on bin süvari ve on bin piyade göndereceksi söyleniyor."

Ksenophon'un özgün metni (s. 134., II. i. 4):

"Asia'da yaşayan Hellenlere gelince, onların (bu olayı) destekleyip desteklemediklerine dair net bir bilgi henüz yok. Fakat Hellespontos Phrygia'sından toplanan 6000 süvari ve 10000 peltasttan müteşekkil ve Gabaidos komutasındaki birliğin Kaystrou Pedion (Kaystros Ovası)'na vardığı söyleniyor."

Açıkça görüldüğü gibi hem Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisinde hem de Akderin'in çevirisinde aynı sayılar (on bin süvari ve on bin piyade) verilmiştir. Fakat metnin Eski Yunanca aslında **6.000** süvari ve **10.000** piyade ifadeleri mevcuttur.

Örnek 4:

Ahmed Midhat Efendi çevirisi (s.92):

"Ertesi gün Tigran tedarikat-ı seferiyesi ve dört bin piyade ve on bin tirendaz ve on bin dahi hafif piyade asker ile geldi."

Akderin'in çevirisi (s. 92):

"Ertesi gün Tigranes dört bin piyade, on bin okçu ve on bin hafif piyade askeri ve askerlerin araç gereçleriyle birlikte yanına geldi."

Ksenophon'un Yunanca özgün metni (III. ii. 3.)

Ertesi gün Tigranes ordunun ağırlıklarıyla birlikte bizzat teşrif etti. Komutasında 4000'e yakın süvari, 10000'e yakın okçu ve bir o kadar da peltast toplanmıştı.

Akderin'in, Ahmed Midhat Efendi'nin sayısal verilerini teyit etme zahmetine katlanmadığı anlaşılmaktadır. Zira Eski Yunanca aslında ve İngilizce çevirilerinde durum bundan farklıdır.

Yukarıda da açıklamaya çalıştığım gibi Ahmed Midhat Efendi ve Furkan Akderin aynı şekilde 10.000 sayısını kullanırlarken, Eski Yunanca aslında ve İngilizce tercümesinde çok sayıda, bir o kadar da ifadeleri zikredilmiştir. Görüldüğü gibi Ksenophon'un kendisi dahi kesin sayı vermediği halde aynı sayıların hem Ahmed Midhat Efendi'nin hem de Akderin'in çevirisinde aynı şekilde geçmesi biraz garip değil mi?

Örnek 5:

Ahmed Midhat çevirisinden (s. 56):

"Asıl Asur kralı gerek Babil'de ve gerek Asur'un sair taraflarında asker bulundurarak zannıma göre miktarı yirmi bin süvari ve iki yüz cenk arabası ile hadsiz hesapsız dahi piyadeden ibarettir.

Hüsrev - Öyle ise düşman ordusu tahminen altmış bin kadar süvari ve iki yüz bin kadar da piyadeye baliğ olacaktır. Buna mukabil sizin kuvvetiniz nedir?

Siyaksar - Medya süvarisi on bin adamı tecavüz eder. Tirendazlar ile hafif piyadelerin miktarı da altmış bine varır. Komşumuz Ermeniler dört bin süvari ve yirmi bin piyade verebilirler.

Hüsrev - O halde düşmanın süvarisi bizden sülsan nisbetinde zaid ve piyadesi ise bir nısf kadar fazla olacaktır.

Akderin çevirisi (s.52):

"Bunların dışında bir de Assryia ve Babylonia'dan gelecek olan yirmi bin süvari ve iki yüz savaş arabası var."

Kyros: o halde düşman ordusu tahminen altmış bin süvari ve iki yüz bin piyadeden oluşacak. Buna karşılık sizin kuvvetleriniz ne kadar?

Kyaksares: "Media süvarisi on bin kişiden fazla okçular ile hafif piyadenin toplamı ise altmış bin civarında. Armenialılar ise dört bin süvari ve yirmi bin piyade yolluyorlar.

Kyros: "Demek düşman süvarisi ikiye üç oranında bizden fazla. Piyadeleri ise iki katımız kadar."

Ksenophon'un özgün metni (s. 136) II. i.5-6):

Fakat Babylon ve Assyria'nın diğer bölgelerinden gelen Assyrialıların en az 20.000 süvari, 200'den aşağı olmamak üzere savaş arabasıyla çok sayıda da piyade getirdiğini düşünüyorum. Bunların sayısının en az ülkemizi istila ettikleri zamanki sayıya yakın olduğunu söyleyebilirim. [6] "Yani" dedi Kyros, "düşmanın elinde 60.000 süvari, 200.000'den fazla peltast ve okçu olduğunu söylüyorsun. Peki, kendi kuvvetlerinin ne kadar olduğunu düşünüyorsun?" Medlerden oluşan 10.000'den fazla süvari var. Bizim gibi bir ülke nereden baksanız 60.000 civarı da peltast ve okçu çıkarır. Komşumuz Armenia'dan da 4.000 süvari ve 20.000 de piyade yanımızda yer alır." "O halde" dedi Kyros, ""düşmanların çeyreği kadar süvarimiz ve yarısı kadar da piyademiz var demeye getiriyorsun."

Burada Ahmed Midhat Efendi'nin kullandığı "sülsan" (ثلثان) ifadesi Türkçeye üçte ikisi olarak çevrilir. Metnin aslında ***dörtte biri*** (çeyrek) Ahmed Midhat Efendi üçte ikisi olarak aktarmış Akderin ise bu geleneğini bozmamıştır. Hatta bir kısmı Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisinde yer aldığı halde Akderin burada sadeleştirme yapmayı uygun görmüştür.

Örnek 6:

Ahmed Midhat Efendi çevirisinden (s. 272):

"Bir de bunların suret-i maişetlerindeki tebdilatı zikredeyim: bunlara tükürmek ve sümkürmek memnu' idi. Bu ise vücudun bazı fazalâtını muhafaza maksadından neşet etmeyip belki metâib üzerinde terlemek ile zikr olunan fazalâtı mahv etmek maksadına mebni idi. Vakıan hâlâ tükürmemek ve sümkürmemek âdeti muhafaza ederler ise de çalışkanlar âdetini unutmuşlardır.

Kezalik bunların günde bir kere taam etmeleri mutad olup sair vakitlerini işlerine ve askeri talimlerine hasr ederlerdi. Vakıan hâlâ günde yalnız bir taam ederler. Taama sabahları en erken kalkanların başlayıp ta gece en geç yatmak mutadı olanların yatağa girdikleri zaman sofradan kalkarlar.

Ziyafetlerde büyük kupalar istimali memnu' idi. Zira içkide ifrat gerek vücuda ve gerek ruha gevşeklik vereceğini düşünürler idi vakıan büyük kadeh kullanmamak âdeti henüz mevcud ise de fakat içkide o kadar itidalsizlik gösterirler ki sofradan kalktıkları zaman kendileri ayak üzerinde duramadıklarından bir şey alıp götürmek şöyle dursun başkalarının kendilerini yüklenip götürmelerine muhtaç olurlar."

Akderin'in çevirisi (s. 295):

"Şimdi de Perslerin geçim yollarının değişmiş olması hakkında bir şeyler söyleyeceğim. Eskiden tükürmeleri ve sümkürmeleri yasaktı. Bunun nedeni daha ahlaklı olmaya çalışmak değil yorgunluktur. Ancak halen yasaklar devam etse de çalışkan adamlar bu gelenekleri unutmuşlardır.

Eskiden sadece günde bir defa yemek yerler ve geriye kalan zamanlarını talim işlerine ayırırlardı. Halen de günde bir defa yerler. Yemeğe sabahları en erken saatte kalkanlar başlar, gece en geç saatte yatanlar bitirirler.

Ziyafetlerde büyük kupaların kullanılması yasaklanmıştı.

Çünkü içki içerken aşırılığın vücuda ve ruha bir gevşeklik vereceğini düşünürlerdi. Gerçekten de bu günde büyük kupalar kullanmazlar. Ancak içki konusunda o kadar dengesizdirler ki sofradan kalktıklarında ayakta duramazlar. Hatta sofradan bir şeyi alıp götürebilecek güce sahip olmadıkları gibi birilerinin onları taşıması gerekir."

Ksenophon'un özgün metni (VIII.viii. 8-9-10):

"[8]Şimdi de, eskiden olduğu gibi beden kuvvetine fazla önem vermediklerini göstereceğim. Eskiden ne tükürmek ne de burnu sümkürmek gibi adetleri vardı. Şüphesiz ki bunları vücudun nemini korumak gibi bir nedenden dolayı değil, vücudu sıkıntıya sokup terlemesini sağlayarak dayanıklı hale getirmek için âdet edindiler. Şimdiyse tükürmeme ve sümkürmeme âdetini hâlâ uyguluyorlar. Fakat terlerini başka bir şekilde akıtmak zahmetine de katlanmıyorlar.

[9] Eskiden günde bir kere yemek yeme âdetleri vardı. Böylece günün geri kalanını yorucu işlerine güçlerine verebiliyorlardı. Şimdi bu, günde bir kere yeme âdeti devam etmesine ediyor ama, artık sabahın en erken saatlerinde kahvaltı masasına bir kere oturdular mı, gece geç saatlere kadar sofranın başından kalkmak bilmiyorlar.

[10] Ziyafetlere büyük içki kaplarıyla gelmeme gibi bir âdetleri vardı, çünkü belli ki, içkiyi fazla kaçırmanın bedeni ve zihni uyuşuklaştırdığını düşünüyorlardı. Bu âdeti bugün de halen sürdürüyorlar ama mecburiyetten; çünkü artık öyle içiyorlar ki, bırakın ziyafete içki kabı taşımayı, doğru dürüst ayakta durup yürüyecek halleri bile olmadığından kendilerini taşıyacak birine muhtaç durumdalar.

Örnek 7:

Ahmed Midhat çevirisi (s. 272):

"Babaları bir eski âdet iktizasınca yolda asla yiyip içmezler. Ve yiyip içmenin sair mukteziyatı tabiiyesini icra etmezler idi bu âdet henüz baki ise de yürüdükleri yol o kadar kısadır ki cebr-i nefse ihtiyaç dahi yoktu."

Akderin çevirisi (s. 295):

"Babaları eski bir geleneğe uyarak yoldayken yiyip içmezlerdi. Ayrıca yiyip içmeden doğan doğal gereksinimleri de gidermezlerdi. Bu gelenekleri halen devam eder. Ancak yolları o kadar kısadır ki acıkmaya zamanları olmaz."

Akderin, Ahmed Midhat Efendi'nin çevirisini yanlış anlamıştır. Çünkü cebr-i nefs ibaresinden kasıt yiyip içmemek için dişlerini sıkmaları değil, yollarının kısa olmasından dolayı yiyip içmekten kaynaklı def-i hacete (doğal ihtiyaçların giderilmesi) ihtiyaç duymadıkları anlatılmıştır. Nitekim bu cümlenin Eski Yunanca aslına veya İngilizce çevirisine baktığımızda daha anlaşılır olmaktadır.

Yunanca özgün metnin çevirisi (S.444) VIII. Viii. 11):

"Sefer sırasında yemeyip içmemek ve yeme içme sonucu oluşabilecek tabii ihtiyaçları koyvermeye direnmek yine bir âdetti. Şimdilerde yine bunları yapmaktan kaçınmaktadırlar, çünkü zaten artık yürüdükleri mesafeler öyle kısa ki, yolculuk sırasında bu tür tabii ihtiyaçlardan kaçındıklarını görmek artık hiç de şaşırtıcı değil."

Bu eleştiri, bir süre Alfa Yayınları'nda çevirmen olarak çalışan Furkan Akderin'i aşağılama veya başarısını gölgede bırakma amacı gütmemektedir. Sadece Türkiye'de liyakatsiz kişilerin çeviri işlerine girişmesini önlemek ve söz konusu çeviri bir şekilde yayımlandığında bunun farkına varılmasının pek de güç olmadığını vurgulamak niyetiyle kaleme alınmıştır.

Furkan Akderin'in çevirisi, yukarıda da izah ettiğim gibi, Ahmed Midhat'ın Fransızcadan Osmanlıcaya çevirisinin biraz sadeleştirilmiş ve mutasyona uğratılmış halidir. Akderin'den, bu tarz diğer çevirilerinde, çevirdiği kitapların özgün edisyonlarına bakmayı da ihmal etmemesini diliyoruz.

Ahmed Midhat Efendi'nin *Hüsrevnâme*'sini günümüz Türkçesine Furkan Akderin için ben çevirdiğimden dolayı sadece bunu söylemek bile yeterli olabilirdi. Ancak durumu tüm çıplaklığıyla ve net olarak ortaya koyabilmek için yukarıdaki örnekleri vermek zorunda kaldım. Ayrıca çevirmen hangi edisyonu esas alarak çeviri yaptığını yazabilseydi en azından çeviri yaptığı edisyonu görme ve onunla da karşılaştırma fırsatı olabilirdi. Ancak hangi Yunanca edisyondan çevirdiği maalesef bilinmediği için eleştiriyi yaparken Loeb ve Oxford edisyonlarından faydalandım.

DİPNOTLAR

1 Bu metinde Eski Yunanca orijinallerine ait çevirilerini aktardığım tüm cümleler *Xenophon's Cyropaedia. (trans: Walter Miller) V.I-II, The Loeb Classical Library, Harvard Univerasity Press, London, 1960.* eseri esas alınarak verilmiştir.

2 Eski Yunanca metin örneklerinin konuyla ilgili olan yerlerini Türkçeye çeviren İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Arş. Gör. Oğuz Yarlıgaş'a müteşekkirim. (Burada Eski Yunanca, Osmanlıca ve Akderin'in Türkçe çevirisinden verdiğim cümle örneklerinin karşılaştırmalı olarak İngilizce tercümelerini de yazının hacmini genişlettiği için veremiyoruz. Fakat Loeb edisyonlarında hem Eski Yunanca metin ve İngilizcesi, Oxford edisyonunda da Eski Yunanca metin mevcuttur. Eski Yunanca orijinali için *"Xenophontis Opera Omnia, cilt. 4", Ed. Marchant, E.C.Oxford: Clarendon Press, 1910, Repr. 1970,* Eski Yunanca metin ve İngilizce çevirisi için ise *Xenophon's Cyropaedia. (çeviri: Walter Miller) V. I-II, The Loeb Classical Library, Harvard University Press. Londra. 1960,* eserlerine başvurulabilir.)

KAYNAKÇA

Ksenofon (H. 1302), *Hüsrevnâme* (Fransızcadan Çev. Ahmed Midhat Efendi), *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesine Tefrika Eyledikten Sonra Maarif Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla Ayrıca Kitap Şeklinde Dahi Tab Olunmuştur, İstanbul.

Xenophon's Cyropaedia, (trans: walter miller) V.II, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1960.

Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia),* (Çev. Furkan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

"Xenophontis Opera Omnia, vol. 4", Ed. Marchant, Oxford: Clarendon Press, 1910, E.C. Repr. 1970.

REKLAM

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

ŞÜKRÜ HANİOĞLU'NUN SON KİTABI

ATATURK: AN INTELLECTUAL BIOGRAPHY (PRINCETON, 2011)

SİNAN KAYA

Hanioğlu, 'ütopya' kavramı üzerinde çokça durmuş ve Atatürk'ü belirli bir "tarihsel konjonktüre" oturtmaya çalışmış. Hanioğlu'na göre Atatürk II. Meşrutiyet döneminde oluşan 'Garbçılık' akımının etkisiyle bir materyalist felsefe belirlemiş ve bu belirlenen felsefi zeminde bir program oluşturmuştur. Ancak bu problem zamanın şartlarına göre farklı, bazen birbirinden alakasız kaynaklarla beslenmiş ve yararlanılan her kaynak Atatürk'ün kendi ütopyasına yardım etmiş, sonuçta kendi "ütopyası" etrafında birçok fikri ve siyasi bilgiyi bir araya getirebilmiştir.

1980'lerden itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet döneminde cereyan eden fikir akımları üzerine çalışan M. Şükrü Hanioğlu, Türkçeye *Bir siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet Bey ve Dönemi* [ÜçDal Yayınları,1982], *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* (1889-1902) [İletişim,1986], *Kendi Mektuplarında Enver Paşa* [Der Yayınları, 1989] ve *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih* [Bağlam, 2007] yapıtlarını kazandırmıştır. İngilizcede ise *The Young Turks in Opposition* (Oxford, 1994), *Preparation for a Revolution, The Young Turks* (1902-1908) [Oxford, 2001], *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, 2007) eserlerini kaleme almıştır. 2011 yılında ise *Ataturk: An Intellectual Biography* (Princeton, 2011) kitabını yayınlamıştır.

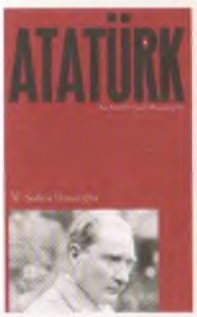
Kitabın birinci bölümünde (*Fi-de-siècle Salonica*) Hanioğlu, Selanik şehrinin 19. yüzyılda geçirdiği büyük değişimi ve bu değişimin şehirde iskân eden her etnik grubu nasıl etkilediğini çarpıcı bir biçimde anlatıyor.

Kitabın ikinci bölümünde (*Das Volk in Waffen: The Formation of an Ottoman Officer*) Hanioğlu, genç Mustafa Kemal'in askeri lisede ve harp akademisinde bilincinin nasıl şekillendiğini gösteriyor. Bunu yaparken o devri, hatta Erken Cumhuriyet'i çok etkileyen von der Goltz Paşa'nın *Millet-i Müsellaha* adlı kitabını detaylı bir biçimde incelerken bu teorinin Osmanlı ordusundaki etkilerini mercek altına alıyor.

Üçüncü bölümde ise (*The Scientism of the Young Turks*) Hanioğlu, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet rejimini kurarken ve sağlamlaştırırken seçtiği kaynakları, aslında 1920'lerde değil, 1908 yılında cereyan eden "Garbcılık" akımından aldığını ve kendi ön izleklerini bu dönemde yaratmaya başladığını çok açık bir biçimde gösteriyor.

Dördüncü bölümde (*From Wars to the Great Wars: A Hero Is Born*) ise okuyucu çoğunlukla Harb-i Umumi sırasındaki Mustafa Kemal ile karşılaşıyor. Hanioğlu, Mustafa Kemal'i detaylı olarak incelerken diğer yandan da o dönemde oluşan devletler ittifakını ve savaşın can alıcı noktalarını gösteriyor. Bu bölümün ilginç noktalarından birisi de Çanakkale Savaşı sonrasında yükselen Enver Paşa–Mustafa Kemal rekabetinin *Harp Mecmuası*'na nasıl taşındığını güzel bir anlatıyla ortaya koyuyor.

Beşinci bölümde ise (*Muslim Communism? The Turkish War of Independence*) Hanioğlu, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in bir portresini bize gösteriyor. İlk olarak Mustafa Kemal'in Anadolu'da topladığı ve başkanlığını yaptığı kongreler detaylı olarak inceleniyor. Daha sonra Atatürk'ün Meclis'i açması ve orada yaptığı çalışmalar ayrıntılı olarak anlatılıyor. Burada çarpıcı olan bir kısım ise Hanioğlu'nun Mustafa Kemal'in birinci mecliste yaptığı konuşmalarda kullandığı retorikleri analiz etmiş olduğu sayfalar. Kullanılan retoriklerle Atatürk hem liberal hem Müslüman hem de komünist çizgiye çekilebilir; ancak Hanioğlu'nun detaylı incelemesinden sonra okuyucu şöyle bir sonuç çıkarabilir: Atatürk bütün retoriklerini o devrin ve o anın gereklerine göre ayarlayacak kadar usta bir siyasetçiydi ve gününün olaylarını iyi bir şekilde çözümleme yeteneğine sahipti. Bu bölümde

ayrıca, Hanioğlu Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan diplomatik ve askeri olayları anlatıyor. Burada Mustafa Kemal'in savaştaki taktik yeteneğinin nereden kaynaklandığı açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in dış ilişkilerde İtilaf Devletleri'ni hangi politikalarla bağımsızlık amacına uygun çizgide tuttuğunu da bu bölümde görüyoruz.

Altıncı bölümde (*The Secular Republic*) ise okuyucu, Mustafa Kemal'in 1922 yılından 1930'lu yıllara kadar yaptıklarını belli bir çerçeve içinde görüyor. Hanioğlu ilk olarak, kazanılan zaferlerin milliyetçilik unsurunu daha da yükselttiğini ve Mustafa Kemal'in İslam'ın yerine bilimcilik (*scientism*) akımını getirerek toplumda yeni bir din oluşturmaya çalıştığını gösteriyor ve bu çabaların 1930'lardan sonra daha da artarak devam ettiğini yedinci bölümde daha da ayrıntılı olarak işliyor. Hanioğlu Cumhuriyet kurulurken örnek alınan modelin Fransız Üçüncü Cumhuriyeti (*Troisième République de France -1870/1940-*) olduğunu ve bunun en iyi örneğinin de laiklik ve dayanışmacılık (*laïcité et solidarité*) prensipleri olduğunu gösteriyor. Bu özellikler gündeme getirildikten sonra, saltanatın kaldırılması ve Lozan Antlaşması anlatılıyor. Halifeliğin kaldırılması sorununun halledilmesi ve ardından gelen dini reformları Hanioğlu detaylara inerek açıklayacaktır.

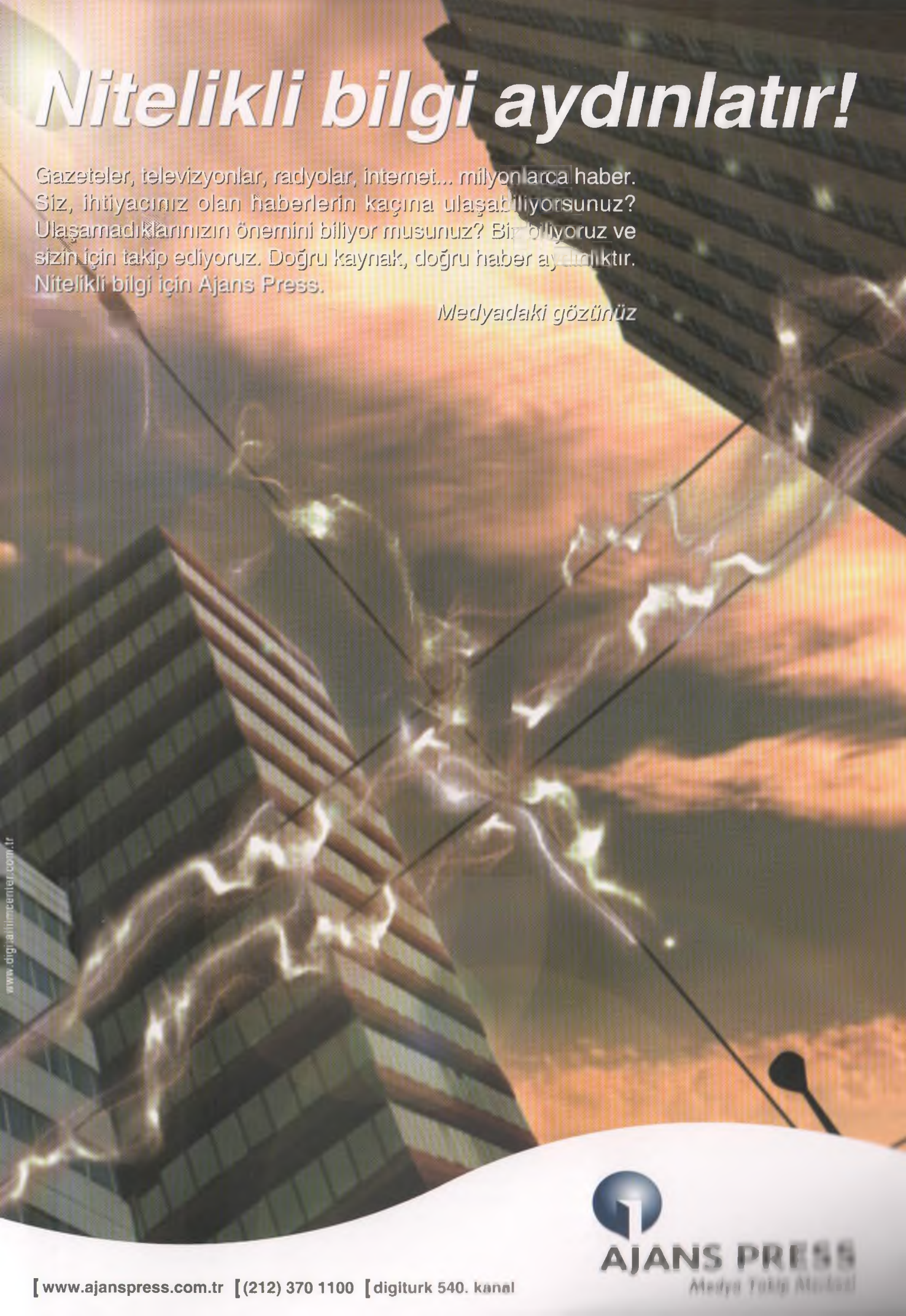
Kitabın yedinci bölümünde ise (*Nationalism and Kemalism*) Hanioğlu, Mustafa Kemal'in 1930'ların Türkiye'sindeki kültürel çalışmaların ne boyutta olduğunu açıklamaya çalışıyor. İlk olarak Fransız cumhuriyet ruhu (*esprit républicain*) modeline uygun olarak 'kurtarıcı' gazi adını kullanarak kişisel bir kült oluşturduğu okuyuculara gösteriliyor. Bu kültü yaratmak için: 1) Atatürk ilk olarak vatandaşlık dini yaratıldı, 2) Atatürk'ün kişisel kültü oluşturuldu ve 3) Atatürk'ün şekilsel görüngüsü ülkenin dört bir yanına yayıldı ve sonunda Atatürk kültü oluşturuldu. Hanioğlu daha sonra Türk Tarih Tezi'ni açıklıyor ve 1930'larda dünyadaki antropoloji çalışmalarının artmasına paralel olarak Türkiye'de de artan antropoloji çalışmalarını ve bu çalışmaların Türk Tarih Kurultaylarındaki baskın rolünü gündeme getiriyor. Daha sonra konu Güneş Dil Teorisi'ne geliyor; kitapta Harf Devrimi'yle birlikte Türk aydınlarının yaşadığı sorunlar ve Türkçeleşen kelimelerin 1950'lerde yeniden değişmesiyle birlikte 1950'de yaşayan bir kişinin ne 1930'ları ne de 1900'leri anlayamama durumuna gelmesi yıkıcı bir başarı (*a catastrophic success*) olarak adlandırılıyor. *Nutuk*'un okunmasının sonucunda Türkiye'de *Nutuk* ve Kemalizm öznelerini yorumlayan iki derginin, farklı politikalar içinden Atatürk'ü kültleştirdiğini, Hanioğlu okuyuculara çarpıcı bir biçimde gösteriyor. Bu gazeteler sol fraksiyonu takip eden *Kadro* ve sağ fraksiyonu takip eden *Ülkü* dergileridir. Bu bilgilerden sonra Hanioğlu, *Ülkü* ve *Kadro* dergilerinde Kemalizm'in farklı yorumlarının yapıldığını ve bu yorumların, dergilerin Atatürk döneminde kapatılmasına rağmen, günümüz Türkiye'sinde daha da radikalleştiğini örnekleriyle açıklıyor.

Kitabın son bölümünde ise (*Turkey and the West*) Hanioğlu 1930'lu yıllardan Atatürk'ün ölümüne kadar "yaratılmaya" çalışılan "Modern Türkiye'nin 'Batılılaşma' serüveni"ni ortaya koyuyor. Bölümde Atatürk'ün coğrafi olarak uygulayamadığı Batılılaşma düşüncesini kültürel alanda geliştirmesi çeşitli örneklerle zenginleştiriliyor. Burada ilk olarak İkinci Meşrutiyet'ten bu yana gelişen 'devlet güdümlü' ve 'rol model yaratmaya' çalışan bir kadın hareketi inceleniyor. Bu noktadan sonra bölüm boyunca Hanioğlu Cumhuriyet döneminde toplumun Batılılaşması üzerine yapılan kozmetik inkılapları masaya yatırıyor: Bu inkılaplar arasında Harf İnkılabı'ndan toplumun müzik zevkini değiştirmeyi amaçlayan inkılaplara devletin değiştirme çabası anlatılıyor. Bu değişimler Ankara ve çevresinde etkili olmuştur, hatta Ankara 1930'larda orta ölçekli bir Avrupa şehrine dönüşmüştür ancak bu yapılan yeniliklerin Anadolu coğrafyasında yaygınlaşması büyük bir problem arz etmiştir. Bu nedenlerle Hanioğlu bölümün sonunda, günümüz Türkiye'sini de göz önüne alarak, yapılan inkılapların toplumda Avrupalı olma mefhumunu yarattığını, ancak bu yaratılan mefhumun aynı oranda yankı uyandırmadığını belirtiyor.

Sonuç olarak Hanioğlu, son kitabında iki kavram üzerinde fazlaca durmuş: Bu kavramlardan bir tanesi 'ütopya' kavramıdır ki bu kavramı *Abdullah Cevdet Bey ve Dönemi* adlı kitabında da kullanmıştır, diğeri ise Atatürk'ü belirli bir *tarihsel konjonktüre* oturtma çabasıdır. Birinci kavram için Atatürk'ün II. Meşrutiyet döneminde oluşan 'Garbçılık' akımının etkisiyle bir materyalist felsefe belirlediği ve bu belirlenen felsefi zeminde belirli bir program oluşturduğudur. Ancak bu problem zamanın şartlarına göre farklı, bazen birbirinden alakasız kaynaklarla beslenmiş ve yararlanılan her kaynak Atatürk'ün kendi ütopyasına yardım etmiş, sonuçta kendi "ütopyası" etrafında birçok fikri ve siyasi bilgiyi bir araya getirebilmiştir.

Diğer taraftan, kitabın başında da belirtildiği gibi, şimdiye kadar Atatürk her olayın her kişinin üstünde bir kişi olarak belirtilmiştir. Ancak Atatürk'ün projelerini hazırlarken hem kendi düşüncelerini ortaya koyduğu hem de bu düşünceleri geliştirmek için birbirinden farklı kaynaklara yönelmeyi hiç ihmal etmediği, kitap tarafından açık bir biçimde dile getirilmiştir. Bunu daha belirgin kılmak için şu örnekleri verebiliriz: Antropoloji çalışmaları için Pittard, dil çalışmaları için Kvergic ve opera çalışmaları için ise Hindemith, Atatürk'ün yönelttiği çeşitli kaynaklar olmakla kalmayıp, Atatürk'ün bilfiil ülkeye davet ettiği bilim insanlarıdır.

Son dönemde ortaya çıkan revizyonist tarih açısından bakarak şu düşünceyi rahatça söyleyebiliriz ki Hanioğlu'nun bu son kitabı Atatürk üzerine yapılan tartışmalara yeni boyutlar katacaktır.

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber.
Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz?
Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Bi biliyoruz ve
sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber ay ktır.
Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
www.digiarsivmerkezi.com.tr
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal